

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
DERSLERİNDE “KAZA VE KADER İNANCI” ÖĞRETİMİNİN
ÖĞRETİM PROGRAMLARI, DERS KİTAPLARI VE ÖĞRETMEN
GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**

Fatma Zehra DOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Mahmut Zengin

HAZİRAN- 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
DERSLERİNDE “KAZA VE KADER İNANCI”
ÖĞRETİMİNİN ÖĞRETİM PROGRAMLARI, DERS
KİTAPLARI VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ
BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Zehra DOĞAN

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

“Bu tez 24/06/2022 tarihinde hibrit olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Mahmut Zengin	Başarılı
Doç. Dr. Hasan Meydan	Başarılı
Doç. Dr. Emine Keskiner	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Fatma Zehra DOĞAN

24/06/2022

ÖNSÖZ

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri, öğrencilere doğru bir din algısı kazandırma ve toplumda din konusunda yaygın olan yanlış bilgilerin doğrularını gösterme noktasında eğitim sistemimizde önemli bir yere sahiptir. Dersin hedeflerinden biri de öğrencilere doğru bir kader algısı kazandırmaya çalışmaktır. Ancak yakın dönemli çalışmalar özellikle ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancına dair derin sorgulamalar yaşadıklarını, DKAB derslerinin bu sorgulamalara cevap vermede yetersiz kaldığını göstermektedir.

Günümüz lise öğrencilerinin en çok kafa karışıklığı yaşadıkları konulardan biri olan kader konusunu geçmişten bu yana öğretim programları ve ders kitapları bağlamında ele aldığımız çalışmamızın devamında, DKAB derslerinde kader inancı öğretimi öğretmen görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda görüşülen DKAB öğretmenlerinin; ortaöğretim öğrencilerinin kader inancı algıları, DKAB öğretim programları ve ders kitaplarının kader inancı öğretimindeki yeterliliği ile kader inancı öğretimindeki kendi yeterlilik algılarına dair düşünceleri yorumlanmıştır. Son yıllarda konuyu çoğunlukla ilköğretim bazında veya ortaöğretim bazında, dar kapsamda ele alan çalışmalarla kıyaslandığında çalışmamızın önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir.

Çalışma sürecim boyunca yardım ve desteklerini esirgemeyen, tecrübesiyle yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Mahmut Zengin'e çok teşekkür ederim. Hayatımın her döneminde olduğu gibi eğitim süreçlerimde de beni yalnız bırakmayan, sabır ve dualarıyla yanımda olduklarını hissettiren kıymetli anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca; şartlar ne olursa olsun çalışmalarına devam etmem konusunda beni yüreklendiren, fedakârlık yapmaktan çekinmeyen değerli eşim ve biricik kızıma da teşekkür ederim.

Fatma Zehra DOĞAN

24/06/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: İSLAM İNANÇ GELENEĞİNDE KAZA VE KADER.....	10
1.1. Kaza ve Kader Kavramları	10
1.1.1. Kur'an'da Kader ve Kaza.....	12
1.1.2. Hadislerde Kaza ve Kader.....	14
1.2. İnsanın İradesi, Fiilleri ve Kader İlişkisi Konusunda Ortaya Çıkan Görüşler.....	19
1.2.1. Cebriyye	19
1.2.2. Mutezile.....	20
1.2.3. Selefiyye.....	22
1.2.4. Eş'ariyye	23
1.2.5. Maturidiyye	26
1.3. Kaza ve Kader Konusu ile İlgili Kavramlar	29
1.3.1. Tevekkül.....	30
1.3.2. Hayır ve Şer.....	31
1.3.3. Hidayet	34
1.3.4. Ecel	36
1.3.5. Rızık.....	38
BÖLÜM 2: DKAB DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS	
KİTAPLARINDA KAZA VE KADER KONUSU	41
2.1. Din Öğretimi Programlarında Kaza ve Kader Konusu	41
2.1.1. 1967 ve 1976 Lise Din Bilgisi Dersi Programlarında Kaza ve Kader Konusu.....	43
2.1.2. 1982 Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Kaza ve .. Kader Konusu.....	44
2.1.3. 2005 ve 2010 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Kaza ve Kader Konusu.....	45

2.1.4. 2018 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Kaza ve Kader Konusu	47
2.2. DKAB Ders Kitaplarında Kaza ve Kader Konusu.....	49
2.2.1. Kaza ve Kader Kavramları.....	49
2.2.2. Kader ve İrade ilişkisi	52
2.2.3. Ecel ve Ömür.....	56
2.2.4. Tevekkül.....	57
2.2.5. Hayır ve Şer.....	59
2.2.6. Rızık.....	62
2.2.7. Hidayet	63
BÖLÜM 3: BULGULAR VE YORUMLAR.....	65
3.1. Ortaöğretim Öğrencilerinin Kaza ve Kader İnancına Dair Algılarına Yönelik Bulgular	65
3.1.1. Öğrencilerin Kaza ve Kader Konusuna Yönelik İlgisi ile Kaza ve Kader Konusunun İnanç Konuları Arasındaki Yerine Dair Bulgular	65
3.1.1.1. Öğrencilerin Kader Konusuna Yönelik İlgi ve Meraklarına Dair Bulgular	65
3.1.1.2. Kaderin Diğer İnanç Konuları Arasındaki Yerine Yönelik Bulgular .	75
3.1.2. Öğrencilerin Kaza ve Kader Algılarına Etki Eden Faktörler ile DKAB Dersinin Öğrencilerin Kaza ve Kader Algıları Üzerindeki Etkisine Yönelik Bulgular	79
3.1.2.1. Öğrencilerin Kaza ve Kader Algılarına Etki Eden Faktörlere Yönelik Bulgular.....	79
3.1.2.2. DKAB Derslerinin Öğrencilerin Kaza ve Kader Algıları Üzerindeki Etkisine Yönelik Bulgular	85
3.1.3. Öğrencilerin Kader İnancını Anlamlandırmada Yaşadıkları Zorluklara Yönelik Bulgular.....	90
3.1.3.1. Öğrencilerin Kader Konusunda En Çok Zorlandıkları Hususlara Yönelik Bulgular	90
3.1.3.2. Öğrencilerin İrade ve Sorumluluk Konusundaki Algılarına Yönelik Bulgular.....	92
3.1.3.3. Öğrencilerin Hürriyet Konusundaki Algılarına Yönelik Bulgular	94

3.1.3.4. Kötülük Probleminin Öğrencilerin Kader Algısı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bulgular.....	96
3.1.3.5. Öğrencilerin Kader ile İlgili Diğer Kavramlara Bakışlarına Yönelik Bulgular	98
3.1.4. Öğrencilerin Kader İnancıyla İlgili Önceden Edindikleri Bilgilere Yönelik Bulgular	103
3.1.5. Öğrencilerin İnanca Dair İlgi ve Merak Duydukları Diğer Konulara Yönelik Bulgular.....	106
3.2. Öğretmenlerin Kaza ve Kader İnancı Öğretimi Bağlamında DKAB Ortaöğretim Programı ve DKAB Ders Kitaplarına Dair Değerlendirmeleriyle İlgili Bulgular.	110
3.2.1. DKAB Ortaöğretim Programının İçerik Olarak Öğrencilerin İnanç Alanındaki Problemlerini Karşılamadaki Yeterliliğine Yönelik Bulgular.....	111
3.2.2. DKAB Ortaöğretim Programında 2018 Yılında Yapılan Güncellemeye Dair Bulgular.....	115
3.2.2.1. Öğretmenlerin 2018 Yılı Güncellemesiyle İlgili Genel Düşünceleri	115
3.2.2.2. 11.Sınıftaki “İnsan ve Kaderi” Ünitesinin DKAB Ortaöğretim Programından Çıkarılmasına Yönelik Bulgular	118
3.2.2.3. DKAB Ortaöğretim Programında Yapılması Önerilen Genel Değişikliklerle Yönelik Bulgular.....	122
3.2.2.4. Kader İnancı Öğretiminde En Uygun Kademe ve Sınıfa Yönelik Bulgular.....	125
3.2.3. DKAB Ders Kitaplarında Tercih Edilen Kaza ve Kader Anlayışına Yönelik Bulgular	128
3.2.4. DKAB Ders Kitaplarının İçerik, Anlatım ve Üslup Açısından Kader Konusundaki Yeterliliğine Yönelik Bulgular.....	132
3.2.5. Kader Konusundaki Farklı Yorumlara Bir Arada Yer Verilmesine Yönelik Bulgular.....	137
3.2.6. Kader Konusundaki Problemleri Gidermeye Yönelik Önerilere Dair Bulgular	140
3.3. Öğretmenlerin Kaza ve Kader İnancı Öğretimindeki Yeterliliklerine ve Zorlandıkları Konulara Dair Bulgular.....	147

3.3.1. Öğretmenlerin Kader İnancı Öğretimindeki Yeterlilikleri Hakkındaki Görüşlerine Dair Bulgular	147
3.3.2. Öğretmenlerin İlahiyat Fakültesinde Kader İnancı Konusunda Aldıkları Eğitim Hakkındaki Düşüncelerine Yönelik Bulgular	152
3.3.3. Öğretmenlerin Kader İnancı Öğretiminde En Çok Zorlandıkları Konulara Dair Bulgular	155
3.3.4. Öğretmenlerin Kader İnancı Öğretiminde Ders Kitabı Dışında Yararlandığı Kaynaklara Dair Bulgular	158
SONUÇ	163
KAYNAKÇA.....	171
EKLER.....	177
ÖZGEÇMİŞ	183

KISALTMALAR

AL	: Anadolu Lisesi
C	: Cilt
DKAB	: Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi
DÖGM	: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü
E	: Erkek
FL	: Fen Lisesi
K	: Kadın
L	: Lisans
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Ö	: Öğretmen
SBL	: Sosyal Bilimler Lisesi
Sy	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
YL	: Yüksek Lisans

ÖZET	
Başlık: Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde “Kaza ve Kader İnancı” Öğretiminin Öğretim Programları, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri Bağlamında İncelenmesi	
Yazar: Fatma Zehra DOĞAN	
Danışman: Doç. Dr. Mahmut ZENGİN	
Kabul Tarihi: 24/06/2022	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 183 (tez)
DKAB dersleri öğrencilerin evreni, hayatı ve kendi varlıklarını anlamlandırabilmeleri noktasında onlara doğru bir kader algısı kazandırmayı hedeflemektedir. Lise düzeyi öğretim programları ve ders kitaplarında kader inancı öğretiminin inceleyerek, sınavla öğrenci kabul eden liselerde görev yapan DKAB öğretmenlerin günümüz DKAB derslerinde kaza ve kader inancı öğretimine dair görüşlerini farklı boyutlarıyla ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, nitel bir araştırma deseni olarak durum çalışması esas alınmıştır. Veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi ve görüşme teknikleri kullanılmıştır. Günümüze kadar lise düzeyinde uygulanan DKAB öğretim programları ve okutulan ders kitapları kader konusu bağlamında incelenmiştir. Yıllar içerisinde öğretim programları ve ders kitaplarının kader konusundaki geleneksel anlayıştan aklı ön plan alan bir anlayışa doğru değişim geçirdiği görülmüştür. Çalışma kapsamında, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme, maksimum çeşitlilik ve kolay ulaşılabilirlik örneklemesine uygun olarak oluşturulan, DKAB öğretmenlerinden oluşan 30 kişilik çalışma grubuna yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Görüşmeler neticesinde elde edilen verilerin çözümlemesinde betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarında ulaşılan bulgular, DKAB öğretmenlerinin, günümüz ortaöğretim DKAB derslerinin öğrencilerin kader algıları üzerinde çok da etkili olmadığını düşündüklerini ortaya koymuştur. Öğrencilerin kader algıları üzerinde aile, akran grupları, siyasal ve kültürel ortam, okul gibi çevresel faktörler ile medyanın etkili olduğu, öğrencilerin kader konusunu anlamakta zorlanmalarına rağmen konuya merak ve ilgi duydukları da görülmüştür. Bu bağlamda, katılımcıların 2018 yılındaki güncellemede kader konulu ünitenin müfredattan çıkarılması ve ders kitaplarının öğrencilerin kader konulu sorgulamaları karşısında oldukça yetersiz kalışına dair ciddi memnuniyetsizlik yaşadıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca DKAB öğretmenlerinin kader öğretiminde kendilerini yeterli görme eğilimlerinin düşük olduğu, özellikle kader tanımının yol açtığı sorgulamalar, kötülük problemi ve Allah’ın sıfatları gibi hususlarda öğrencilerin sorularına cevap vermekte bazı zorluklar yaşadıkları da ortaya çıkmıştır.	
Anahtar Kelimeler: DKAB Dersi, Kaza ve Kader İnancı Öğretimi, Öğretim Programı, DKAB Ders Kitabı, DKAB Öğretmeni	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Teaching of Fate Belief İn Secondary Schools’ Religious Culture and Moral Knowledge Courses: An Investigation Based On Teachers’ Views	
Author of Thesis: Fatma Zehra DOĞAN	
Supervisor: Assoc. Prof. Mahmut ZENGİN	
Accepted Date: 24/06/2022	Number of Pages: vii (pre. text) +183 (main body)
Religious Culture and Moral Knowledge courses aim to gain students a true perception of fate that they can make sense of the universe, life and their own existence. In this study, the teaching of fate belief in secondary schools’ religious culture and moral knowledge courses curricula and textbooks and the thoughts of teachers, who teach at schools admitting students through exam, on this subject are examined. The study was structured according to the case study, which is a qualitative research design, and document analysis and interview techniques were used to collect the data. When the curricula and textbooks of Religious Culture and Moral Knowledge courses which are applied until today are examined, it has been determined that there has been a change from traditional to a more rational religious understanding in the teaching of fate belief. 30 religious culture and moral knowledge teachers participated in the study, the data were collected through a semi-structured interview form and descriptive analysis was carried out. The study group was formed according to criterion sampling, maximum variety and easy accessibility that are methods of purposive sampling. The results of the study show up the teachers think that the Religious Culture and Moral Knowledge courses is not very effective on the students’ fate perceptions today. Also, it is seen that the media and the environmental factors such as the family, the peer groups, the school, the political and cultural environments are the most effective factors on students’ fate perceptions and although they have some difficulties in understanding the fate, they show a high level of interest and curiosity about this subject. In this context, it is remarkable that the teachers are dissatisfied about removing the unit about fate belief from the curriculum after the 2018 update and the inadequacy of the textbooks and in the face of students’ inquiries about fate. Also it is understood from the findings that some teachers have a low tendency to see themselves as competent in teaching of faith belief, and they have some difficulties in answering students’ questions, especially on issues such as the confusions causing from the definition of fate, problem of evil and attributes of God.	
Keywords: Religious Culture And Moral Knowledge Courses, Teaching Of Fate Belief, Curriculum, Religious Culture And Moral Knowledge Textbooks, Religious Culture And Moral Knowledge Teachers	

GİRİŞ

İnsanoğlunun ayrılmaz bir parçası olarak doğuştan getirdiği din ve inanma duygusunun diğer ihtiyaçlarında olduğu gibi doğru bilgi, duygu ve becerilerle doyurulması gerekmektedir. Bireylerin kendi varlıkları ve hayatlarının anlamı ile ilgili metafizik sorularına doyurucu cevap verme vizyonu ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersleri eğitim sistemimizin önemli bir parçası olarak yıllardır okullarımızda diğer derslerin arasındaki yerini korumakta ve böylece insanlık tarihi boyunca birey ve toplum üzerinde etkili olan dini doğru anlayan ve yorumlayan, beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı gelişime sahip, sorumluluklarını bilen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları yetiştirmeyi hedeflemektedir (MEB, 2010: 8-9). Öğrencilerin akıllı, özgür ve sorumluluk sahibi inanan bireyler olarak evrendeki diğer varlıklardan farklı olma bilinciyle kendileri, çevreleri ve Allah'la sağlıklı ilişkiler kurarak hayatlarını anlamlı kılması amacıyla da DKAB derslerinde İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak esasları tanıtılmakta, öğrencilerin inançlarını akılla bütünleştirmeleri, evrenin bir parçası olduklarının farkına varmaları amaçlanarak, yanlış bir kader algısına sahip olmalarının önüne geçilmeye çalışılmaktadır (MEB, 2010: 12, 15). Toplumda yaygın olan yanlış inanışlarla doğru bilginin farkını ortaya koyması yönüyle DKAB derslerinin gençlerin din eğitimi açısından oldukça önemli bir işleve sahip olması beklenmektedir.

Ergen bireylerin belirgin bir özelliği her alanda olduğu gibi dini alanda da dalgalanmalar yaşayarak, kendi kimliklerini oluşturma çabasıdır. Bu noktada yaşamlarında maruz kaldıkları sıkıntılar, hastalık ve kayıplar, toplumsal adaletsizlikleri alın yazısı ile özdeşleştirmeleri; dinin farklı yorumları ile karşılaşmaları, aile ya da toplumda dinle ilgili yanlış bilgilendirilmeleri gibi nedenler bir araya gelerek ergenlerin din ve inanç konusunda derin şüpheler yaşamalarına neden olabilmektedir. Ancak sorgulamaları konusunda zihnini tatmin edecek doyurucu bilgilere ulaşabilen ergenler şüphelerinden kurtulabilirken, dini şüpheleri giderilmediğinden derinleşen ergenler gittikçe dini çağrıştıran her şeyden uzaklaşmakta ve inançsızlığın verdiği huzursuzluk neticesinde kendine de yabancılaşarak hastalıklı bir ruh haline sahip olabilmektedir (Yavuz, 2013: 157, 162).

Ülkemizde 2013 yılında İstanbul'da gerçekleşen "Halkın Sorunları Bağlamında Günümüz İnanç Sorunları Sempozyumu" verilerine göre DİB'e bağlı olarak kurulup

halkın dini konulardaki merak ve endişelerini gidermeyi amaçlayan Din İşleri Yüksek Kurulu birimine 2006-2010 yılları arasında yöneltilen soruların büyük kısmını inanca ait meseleler oluşturmuş ve bu soruların %35'i, 15 ile 24 yaş aralığındaki gençlerden gelmiştir. Gençlerin inanca dair sorularının dağılımına bakıldığında ise %70 gibi büyük bir orana yakınının kaza ve kadere iman ile ilgili problemler, insanın hürriyeti ve fiilleri ile ilgili sorular etrafında toplandığı, gençlerin öncelikle kader diye bir şeyin varlığını sorguladığı, kaderin tanımı, kapsamı ve inkârı ile ilgili soruların ise bunları izlediği görülmektedir (Kurt, 2016: 39-62). Ancak son zamanlarda yapılan alan çalışmalarının sonuçları, öğrencilerin anlamlandırmada en çok zorluk çektikleri öncelikli konulardan olması ve Allah inancını yakından etkilemesi açısından önemli olduğu tespit edilen kaza ve kader inancı konusunda verilen eğitimin yetersiz kaldığını ve hayli problemler barındırdığını da ortaya koymuştur (Keskiner, 2018; Akdemir, 2020). Liselerde deizm düşüncesini inceleyen diğer bir araştırmanın neticesinde ise, öğrencilerin en çok soru sorduğu inanç alanına ait olan kader konusunun müfredattan kaldırılmasının yaşları gereği dini şüpheler taşıyan lise öğrencileri üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekilmektedir (Menküç, 2019).

Bu çalışmada öncelikle İslam geleneğinde geçmişten bugüne kaza ve kader konusuna dair ortaya koyulan görüşler, sonrasında yıllar içerisinde din dersi müfredat ve kitaplarında kaza ve kader konusu öğretimindeki değişimler ele alınmakta, ayrıca DKAB öğretmenlerinin fikirleri ışığında ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kadere dair algıları, DKAB öğretim programı ve ders kitaplarının ihtiyaç ve beklentileri karşılama durumu ve öğretmenlerin kaza ve kader inancı öğretimi konusundaki yeterliliğinin incelenmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu Cumhuriyet döneminin başlangıcından günümüze ortaöğretim din dersi öğretim programları ve ders kitaplarında kaza ve kader öğretimi, DKAB öğretmenlerinin görüşleri ışığında ortaöğretim öğrencilerinin kaza-kader algıları ile DKAB öğretim programı ve ders kitaplarının kaza-kader öğretimi açısından yeterliliği oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırma konusu; “Ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancı ile ilgili problemleri, bu problemlerin kaynakları ve DKAB derslerinin öğrencilerin bu problemlerini çözme konusundaki yeterlilik durumu nedir?”,

“Öğrencilerin kader konusuna yönelik ilgileri ve kaderle ilgili kavramlara dair algıları konusunda öğretmenlerin gözlemleri nelerdir?”, “Öğrencilerin kaza ve kader konusunu anlamlandırmakta en çok zorluk çektikleri hususlar nelerdir?”, “Günümüzde öğrencilerin kaza ve kader konusuna dair algılarını en çok etkileyen faktörler nelerdir?”, “Öğretmenlere göre ortaöğretim öğrencilerin kaza ve kader konusundaki önceki öğrenmelerinde en çok problem barındıran kısımlar nelerdir?”, “Öğretmenlerin DKAB ortaöğretim programında 2018 yılında yapılan güncelleme konusundaki görüşleri nelerdir?”, “DKAB öğretmenlerinin, DKAB öğretim programı ve ders kitaplarının öğrencilerin kaza ve kader konusundaki sorgulamalarına cevap verme konusundaki yeterliliği hakkındaki düşünceleri nelerdir?”, “DKAB ders kitaplarında tercih edilen kaza ve kader anlayışı ve yorumları hakkındaki öğretmen görüşleri nelerdir?”, “DKAB öğretmenlerinin öğrencilerin kaza ve kader inancı konusundaki sorgulamalarına cevap verme konusundaki yeterlik algıları nedir? Bu konuda en çok zorlandıkları hususlar nelerdir?”, “DKAB öğretmenlerinin görüşlerine göre kaza ve kader inancı öğretimi hangi düzeyde ve kaçınıcı sınıfta verilmelidir?”, “DKAB öğretmenlerinin ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancı konusundaki problemlerini giderme konusundaki önerileri nelerdir?” soruları çerçevesinde incelenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Cumhuriyet döneminin başlangıcından günümüze ortaöğretim din dersleri öğretim programları ve ders kitaplarında kaza ve kader inancı öğretimi inceleyerek, DKAB öğretmenlerinin, ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader konusundaki algıları ile DKAB ortaöğretim programı ve ders kitaplarının kaza ve kader öğretimi açısından yeterliliği hakkındaki görüşlerini ortaya koymak, ortaöğretim DKAB derslerinin kaza ve kader inancı öğretimindeki yeterliliğini araştırmaktır.

İlgili Literatür

Kaza ve kader konusu 2000’li yıllara gelinceye kadar çoğunlukla kelâm ve tasavvuf bilim dallarına dair bir mesele olarak ele alınmış ve bu çerçevede kader konusundaki güncel tartışmaları konu alan çalışmalar yapılmış ancak konu eğitim sistemi bağlamında ele alınmamıştır. Kaza ve kader meselesini örgün öğretim düzeyinde inceleyen yakın dönemdeki çalışmalara bakıldığında konunun ilköğretim bazında ele alındığı,

ortaöğretim bazında DKAB ders kitapları, müfredat veya öğrenci görüşlerine yer verilen çalışmalarda ise genellikle “inanç” alanının bir parçası olarak kader konusuna kısaca temas edildiği görülmektedir. Kader konusunu, konunun öğretimi yönüyle ele alındığı çalışmalar incelendiğinde literatür hakkında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Selim Özarslan’ın “14-18 Yaş Lise Gençlerinde Kader” başlıklı yüksek lisans tezi (Özarslan, 1994) ile “Kader ve Lise Gençlerinde Kader İnancı” adlı makalesinde (Özarslan, 1999) lise öğrencilerinde karmaşık ve bulanık bir kader algısı olduğu ortaya koyulmuş, bu problemin Kur’anî bakış açısıyla çözülebileceği belirtilmiştir. Ancak ders müfredatları ya da kitapları ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.

Daha güncel sayılabilecek Akdemir’in “Ortaöğretim Öğrencilerinin İman Esaslarına İlişkin Görüşleri” adlı lise öğrencileri üzerine yaptığı durum çalışmasında (Akdemir, 2020) öğrencilerin kader inancı konusundaki sorgulamalarına yer verilmiş, kader konusunun daha eleştirel bir eğitim metodu ile verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu çalışmada da konunun sadece öğrenci görüşleri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.

Mustafa Öcal’ın “Kaza ve Kader İnancının Öğretimi” adlı makalesi (Öcal, 2003) Öcal’ın, DKAB öğretmenleri ve din görevlilerine rehberlik yapması amacıyla geliştirdiği kaza ve kader öğretim etkinliği ve bu etkinliğin çizimlerle görsel hale getirilmesinden ibarettir.

“Kader-Kaza Kavramının Öğretimi ve Kavram Yanılgıları Üzerine Bir İnceleme” (Ayas, 2020) başlıklı diğer bir güncel çalışmada ise Ayas, ortaokul 8. Sınıf öğrencilerinin kaderle ilgili kavramlar konusunda yaşadıkları yanılgılara dikkat çekmekte, konunun ortaöğretimdeki durumu ile ilgili herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemektedir.

“Din Eğitimi-Öğretimi Bağlamında Kader Anlayışı” (Keskiner, 2016) adlı kitabı ve “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarındaki Kader Öğretisi Üzerine Bir Değerlendirme” (Keskiner, 2018) adlı makalesinde kaza ve kader konusunu ilk ve ortaokul düzeyindeki DKAB dersleri, müfredatları ve bu okullarda görev yapan öğretmen görüşleri bağlamında inceleyen Keskiner, kader öğretiminin ilköğretimden ziyade ortaöğretimde, öğrencilerin sorgulamalarına cevap verebilecek şekilde yapılması gerektiği düşüncesiyle alandaki boşluğa dikkat çekmiştir.

Araştırmanın Önemi

İlgili literatüre bakıldığında, kader inancı konulu çalışmalarda çoğunlukla öğrencilerinin kader algıları üzerinde durulduğu, ders kitaplarında ya da öğretim programlarında kader konusuna dair yapılan araştırmalarda ise ortaöğretim düzeyinde bir incelemeye yer verilmediği görülmektedir. Konunun soyutluğu ve erken yaşlarda anlaşılma güçlüğü ile lise döneminde kader konusundaki sorgulamaların arttığı dikkate alındığında, Ortaöğretim DKAB derslerinde kaza ve kader inancı öğretimini, hem öğretim programları ve ders kitapları ve hem de öğretmen görüşleri bağlamında incelediğimiz bu çalışmamız, lise öğrencilerin kader konusuna dair problemlerini ve DKAB öğretmenlerinin müfredat ve ders kitaplarına dair tespit ettikleri sorunları ortaya koyması bakımından farklı bir önem arz etmektedir. Ayrıca araştırmamız sonucunda ulaşılan verilerin, DKAB müfredat ve materyal geliştirme süreçlerinde alana katkı sağlaması umulmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada sosyal olguları kendi ortamları içinde araştırarak bütüncül olarak toplanan verilerden birtakım sonuçlar ve ilişkilendirmeler ortaya koymaya elverişli olan nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çünkü nitel araştırmada; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemleri aracılığıyla araştırılan konu ile ilgisi olan sosyal yapı ve süreçleri, sahadaki bireylerin bakış açıları ve algılarından hareket ederek ortaya koymak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 41). Bu nedenle kaza ve kader inancı öğretiminin tarihi sürecini ortaya koymak, öğretmenlerin konu ile ilgili gözlem ve görüşlerine başvurarak tarafsız çıkarımlar yapmak ve istifade edilebilecek sonuçlara ulaşmayı hedeflediğimiz bu çalışmada nitel yöntemler tercih edilmiştir.

Nitel bir araştırmada, araştırma aşamalarının genel yaklaşımla tutarlı olmasını sağlayan strateji olarak da ifade edilebilecek “araştırma deseni” bulunmaktadır. Çalışmamızda nitel araştırmalarda yaygın kullanılan durum çalışması deseninden faydalanılmıştır. Bu desende bir durumla ilgili ortam, bireyler, süreçler, olaylar gibi farklı etkenlerin durumla karşılıklı etkileşimleri bütüncül olarak derinlemesine araştırılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 73-74). Çalışmamız ortaöğretim DKAB derslerinde kaza ve kader inancı öğretimini öğretim programları, ders kitapları, öğretmenlerin programlar, kitaplar ve öğrencilerin konu ile ilgili algıları hakkındaki gözlem ve fikirleri, öğrencilerin ve

öğretmenlerin konu ile ilgili yaşadıkları zorluklar gibi pek çok durum açısından ele alması bakımından bu desenle örtüşmektedir.

Durum çalışması da kendi içerisinde farklı desenlere ayrılmaktadır. Bunlar bütüncül tek durum, iç içe geçmiş tek durum, bütüncül çoklu durum ve iç içe geçmiş çoklu durum deseni olmak üzere dört farklı şekilde incelenmektedir. Bütüncül tek durum deseni, yalnızca tek bir birimin analiz edildiği durumlarda kullanılırken, iç içe geçmiş tek durum deseninde birden fazla birim analiz edilmektedir. Bütüncül çoklu durum deseninde aynı problemten yola çıkarak, kendi içinde bütüncül olarak ele alınan farklı durumlar birbiriyle karşılaştırılırken, iç içe geçmiş çoklu durum deseninde ise iç içe geçmiş birden fazla durum karşılaştırılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 300-302). Çalışmamızda bütüncül tek durum deseni tercih edilmiştir. Bu çerçevede çalışmada sadece ortaöğretim düzeyinde DKAB derslerinde kader inancı öğretimi analiz birimi olarak belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

Nicel araştırmalarda genellikle olasılık temelli örnekleme yöntemi kullanılırken nitel araştırmalarda; maksimum çeşitlilik, kolay ulaşılabilir durum, kartopu veya zincir, benzeşik örnekleme gibi amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 118).

Bu araştırmanın çalışma grubu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinden oluşmaktadır. Çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme, maksimum çeşitlilik ve kolay ulaşılabilirlik örnekleme yöntemlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Ölçüt örnekleme, araştırmacı tarafından belirlenmiş bazı ölçütlere uygun olan tüm durumların çalışılmasını mümkün kılan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 122). Görüşülecek öğretmenler seçilirken bu yöntemle uygun olarak Liselere Giriş Sınavı (LGS) sonuçlarına göre öğrenci kabul eden okullarda görev yapan ve konunun müfredatta olduğu 2018 öncesi dönemi ve günümüzdeki durumunu değerlendirebilmeleri için en az beş yıl mesleki kıdeme ve lise öğretmenliği tecrübesine sahip öğretmenler çalışma grubuna dahil edilmiştir. Daha zengin ve detaylı veriye ulaşmak için maksimum çeşitlilik bağlamında İstanbul, Kocaeli ve Sakarya'da LGS sonuçlarına göre öğrenci kabul eden farklı Fen Lisesi (FL), Sosyal Bilimler Lisesi (SBL) ve Anadolu Liselerinde (AL) görev yapan erkek ve kadın DKAB öğretmenleri ile

görüşme talebinde bulunulmuştur. Okul idareleri aracılığıyla ulaşılan DKAB öğretmenlerinden gerekli şartları taşıyan ve görüşmeye gönüllü olan 30 öğretmenle, ülkemizdeki pandemi tedbirleri sebebiyle online platformlar üzerinden görüşülmüştür.

Ayrıca görüşülecek okulların seçiminde öğrenci seviyesinin ve derslere ilginin yüksek olduğu sınavla öğrenci alan okullar tercih edilmiş, İmam-hatip Liseleri'nde din dersleri farklı isim ve müfredatlar altında verildiğinden, DKAB derslerine dair olan konumuza dair veri sağlamayacağı düşünülerek görüşülecek gruba İmam-Hatip Lisesi öğretmenleri dahil edilmemiş, böylece örneklemin ölçütlere uygun olmasına dikkat edilmiştir. Böylece toplamda 9 Fen Lisesi, 4 Sosyal Bilimler Lisesi ve 17 Anadolu Lisesi'nin DKAB öğretmenlerinden oluşan 30 kişilik bir çalışma grubu ile görüşme yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde veri toplama yöntemlerinden olan doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Araştırılan durumla ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman incelemesi, nitel bir araştırmanın geçerliğini arttırmak için görüşme ve gözlem gibi yöntemlerin yanında verinin çeşitlenmesini sağlamak amacıyla başvurulabilecek bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189-190). Bu kapsamda birinci bölümde çalışma konusunun İslam geleneğindeki yeri ile ilgili geniş bir literatür taramasının ardından ikinci bölümde konunun geçmişten bugüne din dersi müfredatlarında ve ders kitaplarında ele alınışına ilişkin inceleme sonuçlarına yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise konu ile ilgili öğretmen görüşlerine başvurmak amacıyla görüşme yönteminden yararlanılmıştır. Görüşme kişilerin bir konudaki düşünce, tutum ve eylemleri ve bunların muhtemel nedenlerine dair veri toplamada kullanılabilecek en kestirme yöntem olarak yazılı anlatıma tercih edilen bir yoldur. Ses tonu, mimikler ve isteklilik durumu gibi söylenenlerin derinlemesine anlamlandırılmasını da sağlayan görüşme yönteminin yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve bu iki ucun ortasında yarı yapılandırılmış türleri bulunmaktadır (Karasar, 1991: 165-168). En etkili görüşme türü olan yarı yapılandırılmış bir görüşmede soruların ana taslağı belli olsa da görüşmeci bazı soruları sormayabilir ya da ek sorular yöneltebilir (Al, 2010: 18).

Bu araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Konu ile ilgili literatür ve sosyal medya tarandıktan sonra ortaöğretim DKAB  ğretmenlerinin öğrencilerin kaza ve kader konusuna yönelik ilgi, merak ve algıları ile DKAB Ortaöğretim Programı, DKAB ders kitaplarında konunun ele alınışına yönelik değerlendirmeleri ve son kısımda kendi yeterliliklerine ilişkin görüşlerine yönelik sorulardan oluşan görüşme formu hazırlanmıştır. Din eğitimi alanından 4  ğretim  yesi ile 3 DKAB  ğretmeninin sorularla ilgili değerlendirmeleri alınarak görüşme formu üzerinde gerekli ekleme ve çıkarmalar yapılmış, liselerde görev yapan iki DKAB  ğretmeni ile pilot uygulama yapılmasının ardından da görüşme formuna son şekli verilmiştir. Gerekli izinlerin alınması için yapılan başvuruların ardından, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşer  Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 08.06.2021 tarihli ve 33769 sayılı izni neticesinde görüşme formu uygulanmaya hazır hale gelmiştir.

Okul idareleri aracılığıyla irtibat kurulan öğretmenlerden gönüllü olanlarla görüşme için planlama yapılmış, Haziran-Ağustos 2021 tarihleri arasında online platformlar aracılığıyla her biri yaklaşık 40-60 dakika arası süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların araştırmaya gönüllü katıldıklarına dair beyanları ve ses kayıt cihazı kullanımı konusunda izinleri alınmıştır. Daha sonra yazıya geçirilen ses kayıtlarındaki veriler ilgili temalar altında işlenerek değerlendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Bir araştırma istenen verilerin toplanması ile sona ermemektedir. Ancak elde edilen bu verilerin araştırma problemine çözüm  nerileri geliştirmeye elverişli bir şekilde çözümlenmesi ve yorumlanması neticesinde araştırma özgünlük kazanabilir. O halde araştırmacı, toplayacağı veri türlerini ve bunları nasıl çözümleyip değerlendireceğini veri toplama aşamasından önce planlamalıdır (Karasar, 1991: 197). Nitel verilerin analizinde verilerin betimlenerek temaların ortaya çıkarılması, araştırmacının bu temaları anlamlı şekilde ilişkilendirmesi önemlidir. Betimsel analiz ve içerik analizi olarak iki grupta incelenebilen analiz sürecinde betimsel analiz, verilerin önceden belirlenen görüşme soruları ya da temalara göre özetlenip ve düzenlenip sunulmasıdır. Sık sık katılımcıların ifadelerine doğrudan yer verilerek canlı bir anlatım sağlanır. I erik

analizi ise verilerin hesap edilmeyen farklı boyutlarına da yer verilebilecek şekilde daha derinlemesine yapılan analizdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239).

Bu çalışma kapsamında yapılan görüşme verileri betimsel analize tabi tutulmuş, veriler görüşme sorularından yola çıkılarak oluşturulan tematik çerçeveye uygun olarak işlendikten sonra bulgular tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Bulgular gerekli yerlerde katılımcı öğretmenlerin adları, cinsiyetleri, mezuniyet ve kıdem bilgileri ile çalıştıkları okul türüne dair de bilgiler verecek şekilde kodlanarak, doğrudan alıntılarla desteklenerek sunulmuştur. Örneğin; yüksek lisans mezunu, altı yıllık tecrübesi olan ve Anadolu lisesinde görev yapan, erkek bir öğretmen; (Ö5, E, YL, 6, AL) şeklinde kodlanmıştır. Ayrıca bulguların sunumunda benzer yargıda bulunan öğretmen görüşlerinin sıklığını belirtmek üzere parantez içinde frekansı da verilmiştir.

BÖLÜM 1: İSLAM İNANÇ GELENEĞİNDE KAZA VE KADER

Kaza ve kader meselesi eski devirlerden bu yana filozofların, farklı din mensuplarının, kelim alimlerinin ve tüm insanlığın kafasını yoğun bir şekilde meşgul eden konular arasındadır. Bir yandan Allah'ın sıfatları, bir yandan da dünyada sınırlı güce sahip, fani bir varlık olan insanın eylemleri, hürriyeti ve sorumlulukları ile ilgili oluşu, konunun ilerleyen yıllar içerisinde daha da çetrefilli hale gelmesine ve farklı görüşler çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Konu etrafında ortaya çıkan farklı düşüncelerin nedeni, ayet ve hadislerin bütüncül olarak ele alınmayıp bağlamlarından kopartılması ve nasların ruhu tam olarak kavranmadan kişilerin içinde bulundukları şartlarında etkisiyle olayları farklı farklı yorumlamasıdır. Örneğin; olaylara eleştirel yaklaşabilen, girişimci yaklaşımca kişiler davranışlarında etkin olduğunu düşünürken; karşılaştıklarını sorgulamadan kabullenen, teslimiyetçi bireyler cebre yakın bir anlayış taşımaktadır (Kılavuz, 2013: 144).

Tüm bunlar İslam geleneğinde farklı ekollerin kaza ve kader konusunu kendi düşünce sistemleri doğrultusunda temellendirmesi ile neticelenmiştir. Konu çerçevesindeki ihtilaflar; kavramların tanımlanma aşamasında kendini belli etmeye başlamış, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde kader konusu üzerinde yapılan tartışmalarla devam etmiştir (Keskiner, 2016: 33-45).

Bu bölümde, ilk olarak kaza ve kader kavramları tanımlanacak, bu kavramların Kur'an-ı Kerim ve hadislerde ne şekilde ele alındığı ana hatlarıyla incelenecektir. Ardından insanın iradesi, fiilleri ve kader ilişkisi konusunda kelam ekollerince temellendirilen görüşlere yer verilecektir. Son kısımda ise kaza ve kader inancı ile ilgili tevekkül, hayır ve şer, hidayet, ecel ve rızık kavramları genel olarak ele alınarak kavramlarla ilgili farklı yorumlara değinilecektir.

1.1. Kaza ve Kader Kavramları

Kader sözlükte “gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şekil ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek, rızkını daraltmak” gibi manalara gelerek, “Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” olarak tarif edilmektedir (Yavuz, 2001: 58). Sözlükte “emir, hüküm, bitirme ve yaratma” anlamlarına gelen kaza kelimesi ise Allah'ın tekvin sıfatı ile ilgili bir kavram olarak, ezelde irade ettiği şeyleri vakti

geldiğinde ilim, irade ve takdirine uygun olarak yaratması demektir (Algül ve diğerleri, 2012: 135). Selefiyye alimleri ile çoğunluğu oluşturan Şii ve Maturidi kelimcileri bu tarifleri benimserken, Eş'ari kelimcilerinin geneli ile bazı İslam filozofları kaderi Allah'ın ezelde irade ettiği olayları planına uygun şekilde yaratması şeklinde tanımlamaktadır (Yılmaz, 2006: 148).

Maturidi, Kitabü't-Tevhid (2003: 392) adlı eserinde kaderi iki farklı şekilde ele almaktadır. Birinci tanıma göre kader, “bir şeyin sınırı, mahiyeti” olup hikmet kavramını da kapsayacak şekilde meydana gelen her şeyin kendinde olması gereken en uygun özellik olarak açıklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki “Biz, gerçekten, her şeyi bir ölçü ve denge ile yarattık.” (Kamer, 49) anlamına gelen ayet bu manaya işaret etmektedir. İkinci tanımda kaderi her işin olacağı vakit ve yeri, hak veya batıl olma durumunu, sonucunda gerekli olan ceza ve mükafatı belirlemek, açıklamak olarak ifade eden Maturidi'ye göre insanın bilgisi sınırlı olup fiillerini takdir etmesi ya da yaratması mümkün değildir. Sâbûnî (2005: 155)'ye göre ise kader, her yaratılanı; iyilik, kötülük, fayda, zarar ve kendisine gerekecek ödül veya ceza gibi vasıflarıyla belirlemektir.

Eş'ariler, Maturidiler'in kaza ve kader tanımında kavramların yerini değiştirmiş, kazayı Allah'ın ezeli kararı, kaderi ise Allah'ın ezeli planını uygulaması olarak tarif etmişlerdir. Bu doğrultuda Eş'ari alimi Cürcani, et-Ta'rifat (1983: 174) adlı eserinde tüm varlıkların levh-i mahfuzda var olmasını kaza; şartlar oluşunca özlerin yokluktan varlığa çıkmasını ise kader olarak açıklamaktadır.

Mutezile kelimcileri, kulun sorumlu tutulduğu fiilleri kaza ve kaderin dışında tuttuklarında, kaza ve kaderi, beşerî fiillerin hükümlerini izah ve ilan etmek, takdiri ise önceden tasarlanan bir eylemi meydana getirmek olarak ifade etmişlerdir (Kâdî Abdulcebbâr, 1974: 169-170; Akt: Yavuz, 2001: 58). Ayrıca Mutezile, adalet prensibi gereğince kulların çirkin işlerinin Allah'a nispet edilmesini caiz görmediğinden kaza kavramına yaratma manası vermemiştir (Kâdî Abdulcebbâr, 2013: 718).

Kısacası kaza ve kader kavramlarının sözlükte pek çok farklı anlama geldiği, ekollerin kavramları tanımlarken bu anlamlardan kendi düşünce sistemlerine uygun olanı kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Maturidi ve Eş'ariler'de kavramlar yer değiştirmiş olsa da kaza ve kader kavramlarına yükledikleri anlamlar bize, varlıklara ait tüm niteliklerin, yaratılmadan önce Allah katında ta'yin ve tesbit edildiği ve daha sonra

bu ta'yinlere uygun şekilde yaratıldıkları düşüncelerinin bilgisini vermektedir. Mutezile meseleye insanın yaratıcılığı üzerinden baktığı için kaza ve kaderi sadece bildirmek olarak değerlendirmiş, yaratma anlamı vermekten kaçınmıştır.

1.1.1. Kur'an'da Kader ve Kaza

Kur'an-ı Kerim'de yüzden fazla farklı şekliyle kullanılan kader kavramının genel olarak "ölçü, miktar, güç" anlamlarına geldiği ifade edilmektedir (Yavuz, 2001: 58). Kaza kavramı ise Kur'an'da; yaratmak (Fussilet, 12), bildirmek (İsra, 4), emretmek (İsra, 23), öldürmek (Kasas, 15), dilemek (Bakara, 117) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Kaderle ilgili ayetler incelendiğinde bazı ayetlerde Allah'ın irade ve ilminin tüm varlıkları kuşattığı (Ra'd, 8, Tevbe, 51), her şeyin ilahi takdire bağlı bulunduğu (Hicr, 21, Kamer, 49, Furkan, 2) ifade edilirken, bazı ayetlerde Allah'ın dilediğini hidayete erdirdiği, dilediğini dalalette bıraktığı (Fatır, 8) bildirilmektedir. Kainattaki her şey belirli bir ölçüye ve kadere bağlı olup bunu belirleyen Yüce Allah'tır (Kılavuz, 2013: 165). Bahsedilen ayetler genel olarak değerlendirildiğinde her ne kadar Allah'ın her şeyi ezeli ilmi ile kuşattığı ve kula yapacak hiçbir şey kalmadığı anlaşılabilir de kulların iradelerini kullanarak kendi kaderlerini belirlemede özgür olduklarını ifade eden başka ayetler (Bakara, 286, Fussilet, 17, Zümer, 7, Şura, 30, İnsan, 3) de bulunmaktadır.

Ayetleri yorumlama esnasındaki farklılıkların kader konusundaki tartışmalara zemin hazırladığına dikkat çeken Namlı'ya göre ise Kur'an'da geçen kader konulu ayetlerde "kader inancı, önceden belirlenmiş kader ve insanın cüz'î iradesiyle özgür kılınması" manalarına işaret edilmektedir. Buna göre kader kavramı Kur'an'da ölçülülük (Kamer, 49, Furkan, 2, Murselat, 23, Abese, 19), belirlenmiş süre (Al-i İmran, 145, Araf, 34, Yunus, 49, Nahl, 61, Taha, 40) anlamlarına gelirken bazı ayetlerde (İsra, 107, Kehf, 19, İnsan, 3, Fussilet, 40, İsra, 13, ...) ise insanın hür bir irade sahibi olduğu ifade edilmektedir (Namlı, 2018: 69-83). Ayrıca ilk iki gruptaki ayetlerde her şeyin önceden belirlenmiş olduğu, insana hiçbir seçim hakkı bırakılmadığı anlaşılırken, diğer gruptaki ayetlerde insanın tüm davranışlarından sorumlu olduğu vurgulanmaktadır (Yılmaz, 2006: 147).

Kur'an-ı Kerim'de k-d-r kökünden türeyen kelimelerin geçtiği ayetlerin hiçbirinde kader kavramı kelam ilminde incelendiği ve tartışıldığı anlamlarda kullanılmamaktadır.

Ancak kader meselesi bağlamında tartışılan Allah'ın ezeli ilmi, küllî ve cüz'î irade ve insanın sorumluluğu konuları çok sayıda ayette ele alınmaktadır (Altuncu, 2012: 64). Örneğin; “Allah, O'ndan başka tanrı yoktur, O Hayy'dir, Kayyum'dur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaet edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. O'nun bildirdikleri dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler...” anlamına gelen Bakara suresinin 255. ayetinde hiçbir şeyin bilgisinin Allah'tan gizli kalmayacağı ifade edilirken, “O göklerin ve yerin eşsiz örneksiz yaratıcısıdır, bir şeyin olmasını dilediğinde ona ‘Ol!’ der, hemen oluverir.” mealindeki 117. ayet ise küllî iradeyi işaret etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de kader inancı ile ilişkilendirilebilecek bazı ayetlerdeki “kitab-ı mübin” ifadesi alimlerin dikkatini çekmiştir. “Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın. Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir, hepsi apaçık kitapta vardır.” (Hud, 6), “...Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın.” (Sebe, 3) anlamlarına gelen ayetlerde geçen bu ifadeyi, Allah'ın ilmi ile kader ilişkisi bağlamında değerlendiren bazı müfessirler, “kitab”ın levh-i mahfuz anlamında kullanıldığını düşünürken, bazıları yorum yapmamayı uygun görmektedir (Yavuz, 2001: 58). Keskiner aynı ifadenin geçtiği “Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır.” (Hadid, 22) anlamındaki ayete Elmalılı ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan “Kur'an Yolu” tefsirinde getirilen yorumların farklılığına dikkat çekmektedir. Elmalılı söz konusu ayetle ilgili musibetlerin de levh-i mahfuzda yazılmış bir takdir olduğunu ifade ederken, DİB'in tefsirinde insan gücünün imtihanları önleme konusunda bir tesiri olmadığı ancak bunun koyu kaderci bir tavır takınmaya da sebep olamayacağı şeklinde ifadeler kullanılmaktadır (Keskiner, 2016: 40).

Görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'de bildirilen küçük büyük her şeyin Allah'ın ezeli ilmi dahilinde ve kayıtlı olduğu konusunda yaşanan ihtilaflar Allah'ın ilmi, takdiri ve kudretini kabullenmekten ziyade, bu belirlenmiş ve yazılmış olan kader anlayışında insan iradesinin, başına gelecek hadiseler üzerindeki etkisi noktasında yoğunlaşmaktadır.

İslam düşüncesinin çağdaş yorumcularından İkbâl'in kader konusundaki farklı bakış açısı da dikkat çekicidir. İkbâl'e göre Allah'ın hürriyetini ilan etmek için her şeyi önceden bildiğini iddia etmek ve tarihi, belirlenmiş olayların tezahürü olarak görmek yaratmayı anlamsız kılmaktadır. İkbâl, "Rabbimiz her şeye yaratılışını veren sonra da doğru yolu gösterendir..." (Taha, 50) ayetini açıklarken kaderi bir şeyin yaratılışının derinliklerinde var olan ve gerçekleştirilmesi mümkün olan imkanları olarak tarif etmektedir. İkbâl'e göre kader "önüne geçilmez bir talih değildir." (İkbâl, 1984: 76, 112).

Kur'an-ı Kerim'i bir bütün olarak değerlendirmeyip kendi fikirlerini doğrulamak maksadıyla yorumlayan Müslümanları eleştiren Akbulut ise Kur'an'da kaderin "ölçme, güç yetirme, kudret, ölçerek takdir ederek tayin, rızkı daraltma, Allah'ın irade ettiği küllî hüküm ve önceden ölçüp biçip hüküm verme" anlamlarına geldiğini savunmaktadır. Akbulut'a göre kavrama yüklenen "her şeyin olduğu gibi kılınması, kaza, hüküm" anlamları Kur'an'da yer almamaktadır. "...Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez..." (Rad, 11) ve "İnsan ancak çalıştığına erişir." (Necm, 39) anlamlarındaki ayetlere göre insan sorumluluk alanına giren hususlarda kaderini kendisi çizmektedir (Akbulut, 1994: 139-140).

Kısacası Kur'an-ı Kerim'de kader kavramı Cenab-ı Allah'ın her şeyi ezelde belirli bir ölçüye göre takdir etmesi, kaza ise bunların takdire uygun şekilde yaratılması anlamına gelmektedir. Ayetler topluca incelendiğinde; kaderin insan iradesini tamamen devre dışı bıraktığı, insanın ilâhî irade karşısında cebir altında olduğu sonucuna ulaşamayacağı gibi insanın kendi kaderini tümüyle kendi çizdiği, fiillerini kendisi yarattığı gibi bir çıkarım yapmak da kesinlikle mümkün değildir. Ancak çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alacağımız üzere, kelimelerin meseleye dair fikirlerini beyan ederken delil olarak kullandıkları ayetler birbirinden farklılık arz etmekte, böylece kader konusundaki fikirlerin, iki zıt kutup ve bunları uzlaştırır görünümdeki iki orta nokta etrafında toplandığı görülmektedir.

1.1.2. Hadislerde Kaza ve Kader

Hizmet Peygamber'in hadislerinde kader kavramının çeşitli konular çerçevesinde ele alındığı pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde bazen kader konusunun tartışılması, bazen de kaderin inkârı yasaklanmış, bazılarında Allah'ın irade ve

takdirine, kaderin değişmezliğine işaret edilmiş, başka hadislerde de tevekkül, ecel, sabır, hidayet, cinsiyet, rızık gibi kaderle ilgili terimlere yer verilmiştir (Altuncu, 2012: 65).

Kader konusu ile ilgili en meşhur hadis olarak bilinen Cibril hadisinde geçtiğine göre Cebrail (a.s.) Peygamberimize; “İman nedir?” diye sormuş, O da “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerriyle kadere inanmandır.” cevabını vermiştir (Müslim, İman, 1). 45 farklı senetle rivayet edilen bu hadisin mütevatir olduğunu söyleyen alimler de bulunmaktadır. Ancak hadisin metin farklılıklarını kabul etmek onu yok saymayı gerektirmemektedir. Bu açıdan Cibril Hadisi, Kur’an’daki kader konulu ayetlerle beraber ele alındığında kader inancını desteklemektedir (Namlı, 2017: 65, 69).

Muteber hadis kaynaklarından olan İmam Buhari’nin Sah h’inde kader konusu “Kitab ’l-Kader” başlığı altındaki on altı babda ele alınmaktadır. Bu hadislerde Allah’ın gücünün kuşatıcılığı, insanın ana rahmi ile ölüm arasında geçireceği sürecin ilahi bilgi ve irade kapsamında olduğu ifade edilmektedir. Diğer bir kaynak olan Müslim’in Sah h’i kader konusunu otuz dört hadis çerçevesinde incelemektedir. Her şeyin bir kader dahilinde olduğunu işaret eden şu iki hadis önemli görülmektedir (Karadaş, 2012: 18):

“Tabi nden T v s şöyle rivayet etmektedir: Allah elçisinin birçok arkadaşına ulaştım, hepsi her şeyin bir kader dahilinde olduğunu söylüyorlardı. Abdullah b. Ömer’den işittiğime göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Her şey kader dahilindedir. O kadar ki kişinin aczi ve çalışkanlığı bile kaderidir.” (Müslim, Kader, 18).

Ebu Hureyre’den gelen hadis ise şöyledir: “Kureyş müşrikleri geldiler ve Peygamberimizle kader konusunu tartıştılar. Bunun  zerine “Yüzleri üzere cehenneme s r klendiklerinde onlara, ‘Ateşin dokunuşunu tadın.’ denilecek. Kesinlikle biz her şeyi bir kaderle yaratmışızdır.” ayeti nazil oldu.” (Müslim, Kader, 19).

Yukarıdaki ilk hadiste Allah’ın ilminin her şeyi kapsadığı, kulun hayatının hiçbir yönden Allah’ın bilgisi dışında kalmadığı ifade edilirken, ikinci hadiste kader konusunu Hz. Peygamber ile tartışan müşriklerin Allah tarafından ikaz edildiğine dikkat çekilmektedir. Bunların dışında kader konusunda tartışmanın yasaklandığına dair başka hadis rivayetleri de mevcuttur. Bu rivayetleri de göz önünde bulunduran Yeprem (1984:

153), Hz. Peygamber'in insanı inkara götürecek hastalıklı bir zihin halinden korumayı amaçladığını düşünmekte, sahabe-i kiram ve büyük müctehidlerin de bu konudaki yaşağı aynen benimsediğini bildirmektedir. Ona göre bu yaşağın bir nedeni de Hz. Peygamber'in kader konusunun akıl çerçevesinde tartışarak kavranamayacağını bilmesi ve bu sebeple tartışmaya girmeden iman etmenin daha uygun olduğunu öğretmek isteyişidir.

Bir diğer rivayette insanın anne rahminden başlayıp ahirete olan yolculuğuna şu şekilde değinilmektedir:

“Sizden birinizin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde toparlanır. Sonra bu kadar müddette alaka olur. Sonra bu kadar müddette mudga olur. Sonra Allah bir meleği dört kelimeyle gönderir: Bu melek onun rızkını, ecelini, amelini, şâkî veya saîd olacağını yazar sonra ona ruh üflenir. Allah'a yemin olsun sizden biri hayatı boyunca cehennem ehlinin amelini işler. Kendisiyle cehennem arasında bir kulaç veya bir zirâlık mesafe kalınca yazısı ona galebe çalar ve cennet ehlinin amelini işleyerek cennete girer. Aynı şekilde sizden biri, hayatı boyunca cennet ehlinin ameliyle amel eder. Öyle ki kendisiyle cennet arasında bir veya iki zirâlık mesafe kaldığı zaman ona yazısı galebe çalar ve cehennem ehlinin ameliyle amel ederek cehenneme girer.” (Buhari, Kader, 1).

İnsanın anne karnındaki yaratılış aşamalarından bahsettikten sonra rızkının, ecelinin, amelleri neticesinde cennetlik ya da cehennemlik oluşunun daha dünyaya gelmeden önce yazıldığını anlatan bu rivayete göre, ömrünün büyük kısmını cehennemle neticelenecek işlerle geçiren ancak son anda kendisine cenneti kazandıracak işler yaparak cenneti hak eden ya da tam tersi durumda iken son anda cehennemlik olan bir insanın bu halinin de daha ilk yaratılma aşamasında Allah'ın bilgisi dahilinde olduğu anlaşılmaktadır. Yani dünyada akıl çerçevesinde değerlendirildiğinde imkân dahilinde görülmeyen bazı hadiselerin birden şaşırtıcı bir şekilde değişebileceği ve bunların bilgisinin zaten Allah katında olduğu üzerinde durulmaktadır.

Ebu Hanife de el-Fıkhul Ekber (1981: 67-68) adlı eserinde cenine kaderinin yazılması ile ilgili bu ve benzer rivayetlerin; rızık, ecel, cennetlik ve cehennemlikler gibi konulardaki ayetleri açıkladığını ifade etmektedir. Çünkü ona göre Allah'ın Levh-i Mahfuz'daki yazısı olmadan hiçbir şey gerçekleşemez ancak Allah'ın, kulun iradesine bağlı eylemleri hakkındaki bu kader yazısı hükmî değil, vafîdir.

Kader konusu ile ilişkilendirilebilecek diğer bir rivayet ise kaynaklarda “Her çocuk tabîî fitrat üzere doğar. Sonra onu anne ve babası Yahudi, Hristiyan yapar.” (Buhari, Kader, 3) olarak yer alan Fıtrat hadisidir. Bu rivayette geçen “fitrat” kelimesi Selef uleması başta olmak üzere alimlerin çoğunluğuna göre “İslam” anlamına gelmektedir. Buna göre insanların aslî dini İslam olup, çevrenin etkisiyle başka dinlere mensup olmaları fıtrattan sapmaktır. Bazı alimlere göre bu rivayetteki fitrat ifadesi yalnızca Müslüman doğanları kapsamaktadır. Aksi halde “Andolsun ki biz cinlerin ve insanların birçoğunu cehennem için yarattık.” (Araf, 179) ayetinin ve Allah’ın kafirlerle ilgili koyduğu hükümlerin anlamı kalmazdı. Et-temhîd (1987) adlı eserinde konuyla ilgili en muteber anlayışı ortaya koyan İbn Abdulber ise fıtratı yaratılış esnasında Allah’ın insana bahşettiği olumlu yetenekler ve yaratıcıyı tanıma yetkinliği olarak açıklamaktadır (Akt: Hökelekli, 1996: 47).

Kader konusunda insanın seçme özgürlüğü olmadığı izlenimi veren, “Kuvvetli mümin, zayıf müminden Allah’a daha sevimlidir. Her birinde hayır vardır. Senin için faydalı olan şeylere rağbet et; Allah’tan yardım iste, acizlik gösterme! Şayet başına bir musibet gelirse, ‘Eğer şöyle yapsaydım, şöyle şöyle olurdu.’ veya ‘Keşke şöyle yapsaydım, o zaman şöyle olurdu.’ şeklinde bir şey söyleme! Bilakis şöyle de; ‘Bu Allah’ın takdiridir, O neyi isterse onu yapar.’ Çünkü keşke kelimesi şeytanın işine yarar.” (Müslim, Kader, 34) rivayeti ve benzer rivayetler Keskiner’e (2016: 44-45) göre aslında insana elinde olmayan olumsuz durumlarla karşılaştığında bunlarla baş edebileceği bir psikolojik sağlık kazandırmayı hedeflemektedir. Burada kastedilen insanın özgür olmadığı değildir. Nitekim din psikologları da olumsuz durumlarda ilahi iradeye teslimiyetin kişiye ümit vermede büyük bir güç kaynağı olduğu konusunda hem fikirdirler.

Kader konusu sahabe döneminden bu yana tartışılmaktadır. Hz. Ömer salgın hastalık sebebiyle Şam’a girmemesini kaderden kaçtığı şeklinde yorumlayanlara, Hz. Peygamber’in kader konusundaki açıklamasını hatırlatarak, kaderin tüm fiilleri kapsadığını ve hastalık olan bir yere girmemenin de bir kader olduğunu söylemiştir. Başka bir olayda ise günahları kaderin tesiriyle işlediğini savunan bir adamı cezalandırmıştır (Yavuz, 2001: 59). Yine başka bir rivayete göre Hz. Peygamber bir gün yatsı namazından sonra yatmaya hazırlanan Hz. Ali’ye geceleyin teheccüd namazını kılıp kılmadığını sormuş, Hz. Ali “Ey Allah’ın elçisi! Hayatımız Allah’ın elindedir, dilerse verir dilerse teslim alır. (Allah isterse bizi uyandırır.)” cevabını verince Hz.

Peygamber ellerini dizlerine vurarak, “Genellikle insan ne kadar mücadelecî oluyor.” (Buhari, Teheccüd, 5) buyurarak Hz. Ali’nin cevabından hoşlanmadığını gösterip odadan çıkmıştır. Bu rivayetlerde, günümüz toplumunda yaygın olan yanlış kader ve yanlış tevekkül anlayışının o dönemde de var olduğu ve düzeltilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Görüldüğü gibi sahabe döneminde bile kafa karışıklıklarına sebep olan kader mevzusu, modern dönemde kaderle ilgili hadislerin sıhhat durumu çerçevesinde tartışılmaya devam edilmektedir. Bu noktada Akbulut’a göre İslam ümmetinin talihsizliği henüz hadislerin kayda geçirilmediği bir dönemde kadercî düşüncüyü savunan siyasi yapının kendi meşruluğunu sağlama politikasının da etkisiyle hadis kaynaklarının kadercî bir karaktere bürünmesidir (Akbulut, 1994: 137-138). Günümüz ilahiyatçılarının bazıları da siyasî ve itikadî tartışmalarla ilişkilendirilen kader konulu bazı rivayetlerin, Kur’an’ın ve İslam’ın kader tasavvuru ile örtüşüp örtüşmediğini irdelemek gerektiği düşüncesindedirler (Keskiner, 2016: 42). İnsanın fiillerindeki özgürlüğünü ortadan kaldırdığı gerekçesiyle tartışmalara neden olan bazı hadis rivayetlerini, benzer şekilde ilk bakışta yanlış anlaşılmalara neden olan ayetler gibi değerlendiren, bu rivayetleri bütüncül olarak ele almak gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır (Yeprem, 1984: 149).

Özetle ifade etmek gerekirse, kader konusu ile ilgili Hz. Peygamber’den gelen bazı rivayetler ağırlıkla insanın seçimindeki özgürlüğüne vurgu yaparken, bazı rivayetler insanın eylemlerinde cebir altında olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Bu durum; bahsedilen çelişkili rivayetlerin, Hz. Peygamber’in meselenin tüm yönleriyle kavranması amacıyla söylediği sözler olmayıp, o esnada yaşanan bir hadise ya da bir ihtiyaca binaen verdiği cevapları içermesinden kaynaklandığı söylenebilir. Üzerine bir de kader konusunu bir tarafta kulun özgürlüğünü, diğer tarafta kaderi inkâr edecek bir zihin yapısıyla ele alan grupların hadisler üzerinden meseleyi temellendirmeye çalışması eklenince mesele hayli problemli bir noktaya taşınmış görünmektedir.

Bu noktada kanaatimizce en uygunu bahsedilen hadisleri değerlendirirken, Allah’ın insanın tüm fiilleri üzerinde sonsuz ilim, irade ve kudret sahibi olduğuna ve insanın eylemleri üzerindeki seçim özgürlüğüne, iradesine vurgu yapan ayetlerle beraber ele alarak yorumlamaktır. Çünkü görüldüğü üzere meselenin kendisi, bizzat Hz.

Peygamber'in canlı örneğinde yetişen sahabenin bile zaman zaman algılama ve anlamlandırmada problem yaşadığı zorlukta bir konu olduğundan sonraki dönemlerde yaşanan bu çelişkiler hayret verici değildir.

1.2. İnsanın İradesi, Fiilleri ve Kader İlişkisi Konusunda Ortaya Çıkan Görüşler

İslam geleneğinde insanın iradesi, bu iradenin fiillerindeki rolü ve kaderle olan ilişkisi konusunda ortaya atılan görüşler; Eş'ariyye, Maturidiyye, Selefiyye, Mutezile ve Cebriyye ekollerinin düşünce sistemleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu görüşler arasındaki belirgin farklılıkları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Cebriyye, insanın fiillerinde hür bir iradeye sahip olmadığını savunurken, diğer ekollerin kulun hür iradesine vurgu yaptığı görülmektedir. Kulun kendi kaderini belirlediğini savunan Mutezile ekolüne zıt olarak diğer ekoller ezelde takdir edilmiş ilahi bir kaderin varlığını kabul etmektedir. Eş'ariyye ve Maturidiyye ekolleri; kulun kendi fiilini seçtiği, Allah'ın fiili yarattığı konusunda hem fikir olmakla beraber, irade konusunda Eş'ariyye ilahi iradeyi, Maturidiyye ise kulun iradesini ön plana çıkarmaktadır.

Bu bölümde ekollerin konu hakkındaki görüşlerine ve bu görüşler çerçevesinde yapılan eleştirilere yer verilecektir.

1.2.1. Cebriyye

Sözlükte, “Bozuk bir şeyi düzeltmek, zorlama yoluyla iş yaptırmak” anlamına gelen cebr kelimesinden türeyen Cebriyye, kelimada genel olarak insanın tüm fiillerinin ilahi zorlama sonucu meydana geldiğini savunanları ifade etmektedir. Mutezile, kadere inanan ve kulun iradeli fiillerinin Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini savunan tüm Sünnî ekolleri de Cebriyye kapsamına alarak kavramı Ehl-i Sünnet kalamcılarından daha farklı yorumlamaktadır (Fettah, 1993: 205).

Cehm B. Safvan tarafından kurulan bu ekolün mensuplarına göre, insan rüzgârın önünde savrulan bir yaprak ya da kurulmuş bir robot gibidir. İlahi iradenin kendisi için takdir ettiği fiiller dışında hiçbir eylemi irade etme, seçme hakkına ve yeteneğine sahip değildir. Bu ekol fikirlerini desteklemek için Kur'an-ı Kerim'deki, Allah'ın iradesine ve kadere dikkat çeken ayetleri (Zümer, 62, Araf, 178, Kamer, 49, ...) öne çıkararak, kulun

iradesi ile ilgili olan ayetleri tevil etmeyi tercih etmiştir (Kılavuz, 2013: 158-159). Ayrıca kulların irade ve seçme hakkı olmadığı gibi eylemlerindeki gerçek fail de Allah'tır. Fiillerin insana nispeti mecazidir. "Fiiller ancak ezeli kudret ile vücut bulur." (Yeprem, 1984: 198-199).

Bu düşüncelerin neticesinde Cebriyye ekolü kâinatta günah olarak isimlendirecek bir şey olmadığını da savunmaktadır. Çünkü onlara göre tüm hadiseler Allah'ın rızası ve takdirine uygun meydana gelmektedir ve onun rızası dahilindeki bir şeye günah denilemez (Kazancı, 1971: 18-19). Kâinattaki iyi ve kötü tüm eylemleri dileyen de Allah'tır. Bu sebeple Allah kullarına güçlerinin yetemeyeceği sorumluluklar da yükleyebilir (Fettah, 1993: 206).

Emeviler döneminde, yönetimin kendi bekasını sağlamak ve yaptığı yanlış işlerin Allah'ın iradesiyle olduğunu halka kabullendirmek amacıyla desteklediği bu kader anlayışı, Cebr fikrinin çok etkili olmasını sağlamıştı (Altuncu, 2012: 28). Ancak ortaya çıktığı dönemden bu yana sahabelerin tepkileriyle başlayıp diğer ekollerin itirazları ile devam eden yoğun bir eleştiri sürecini beraberinde getiren bu görüş; Allah'ın adalet, hikmet, rahmet gibi sıfatlarına ters düşmektedir (Fettah, 1993: 207).

Sâbûnî (2005: 129)'ye göre Cebriyye'nin bu fikrinde Allah'ın emir ve yasakları, ahirete yönelik tehdit ve mükafatları hiçe sayılmakta, dinin hükümleri ortadan kaldırılmakta ve hakikatler inkâr edilmektedir. Çünkü kul fiillerinde mecbur olsaydı bu fiilleri sebebiyle sorumlu tutulması zulüm olurdu. Allah ise kullarına zulmetmez. Kazancı (1971: 20) da Cebriyye'nin kader görüşünün aklen ve dinen hatalı olduğunu savunmaktadır. İnsanın iradesini hiçe sayarak onu cansız bir varlık gibi telakki eden bu fikrin, bunca varlık içinde insanın Allah tarafından seçilip, emir ve yasaklarla sorumlu tutulması ve başı boş bırakılmaması gerçeği ile ters düştüğünü belirtmektedir.

1.2.2. Mutezile

İslam dininin itikadî ilkelerini sistemli bir şekilde ilk kez ele alan bu ekolde benimsenmesi gereken temel esaslardan biri "adl" ilkesidir. Kâdî Abdulcebbar'a göre bu ilke Allah'ın tüm işlerinin güzel olması, zulümden, çirkin ve kötü fiillerden münezze olmasına anlamına gelmektedir (Kâdî Abdulcebbar, 2013: 32). Mutezile ekolü bu prensip çerçevesinde şekillenen düşünce sisteminin sonucu olarak, Kur'an-ı

Kerim’de geçen kaza ve kader kelimelerini, anlamak istedikleri şekilde yorumlamış, kader kavramının geçtiği ayetleri tevil yoluna gitmiş ve böylece kaderi inkâr eden bir ekol haline gelmiştir (Yeprem, 1984: 192).

“... Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah’tan başka bir dost da yardımcı da bulamaz.” (Nisa, 123), “Dediler ki: ‘Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!’” (Araf, 23), “...Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır.” (Tur, 21) ve “Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör.” (İnsan, 3) anlamlarına gelen ayetlere dayanan Mutezileye göre insan hür bir iradeye sahiptir ve kendi fiillerinin de yaratıcısıdır. Kul kendinde bulduğu, Allah’ın ilkin yaratıp sonra bıraktığı kudretin etkisiyle fiillerini kendisi meydana getirmektedir. Allah kulun fiilinde doğrudan değil, aracı vasıtasıyla rol almaktadır. Bu aracı da kula verdiği kudret ve kulun bunu iradesine göre kullanmasıdır (Gölcük, 1997: 167-168).

Bu ekole göre insan fiilini yapma gücüne sahip olmasaydı onun aciz olduğunu kabul etmek gerekirdi ki aciz bir şeyden fiil beklenemez. O halde insan fiilden önce kendisinde bulunan bir kudrete sahiptir (Yeprem, 1984: 182-183). Eğer fiili yaratan Allah olsaydı, kulun fiili sebebiyle ceza görmesi Allah’ın adaletine ters olurdu. Halbuki Allah zalim değildir (Kılavuz, 2013: 160).

Bu anlayıştan hareket eden Mutezile’ye göre; Allah kâinattaki iyi, kötü, adalet, zulüm gibi her şeyi irade eden olsaydı, bu sıfatlarla da vasıflanması gerekirdi. Oysaki Allah’ın şerri irade etmesi ve kendisine kötü sıfatlar isnad edilmesi düşünülemez. Şer ve kötü olan şeyler insanın cüz’î iradesi ve eylemi ile gerçekleşmektedir. Ayrıca emir ile iradenin, nehy ile kerahetin birbirini zorunlu kıldığını düşünen bu ekol mensuplarına göre, Allah’ın kerih gördüğü bir şeyi emretmesi ya da irade ettiği bir şeyi yasaklaması da caiz değildir. Bu sebeple Allah’ın iradesi şer ve kötülüklere taalluk etmez (Namlı, 2017: 101-102).

Ehl-i Sünnet alimleri, insanın fiillerinde hür olması için iradesinde serbest oluşunu yeterli görmekte, fiillerini yaratanın kendisi olmayışının hürriyetine mâni olmadığını belirtmektedir. Çünkü Allah kul neyi dilerse onu yaratmaktadır. Onlara göre eğer kulun istek ve iradesinin fiilin yaratılmasında etkisi olmasaydı Mutezile iddiasında haklı

olurdu. Ancak durumun böyle olmadığı açıktır. Bir şeyi yaratmak, o şeyin tüm ayrıntılarını bilmeyi gerektirmektedir. Halbuki insan kâinatta daimî surette olup biten hususların tafsilatını bilememektedir. İnsanın yaratmasını konu edinen ayetlerdeki yaratma ifadesi şekil verme anlamına gelmektedir. “Allah’tan başka bir yaratıcı mı var? Elbette yoktur.” (Fatır, 3) mealindeki ayette işaret edildiği üzere Allah kendisinden başkasına hâlikîyyet sıfatının atfedilmesinden münezzehtir (Kazancı, 1971: 24).

Görüldüğü üzere, kader bağlamında kulun hürriyeti ve iradesi problemini Cebriyye’nin tam karşısındaki “mutlak tevfiz” görüşleriyle açıklayan Mutezilenin, itikadî konuları akıl ve nakil bütünlüğü içerisinde çözme gayreti sonucunda dinde yeni bir kelam metodu oluşmuştur. Ancak ayetleri te’vil ederek kaderi inkâr eden bir grup olmaları, bazı yönlerden Ehl-i Sünnet’in dışında tutulmaları ile neticelenerek ilerleyen dönemde yoğun eleştirilere maruz kalmalarına da neden olmuştur.

1.2.3. Selefiyye

Sözlükte “geçmiş insanlar, soy, fazilet ve ilim bağlamında önce gelip geçenler” anlamına gelerek terimsel anlamda Müslümanların ilim ve faziletçe üstünleri olan ashap ve tabiîn için kullanılan, “sahabe ve tabiîn mezhebinde bulunan fakih ve muhaddislerin yolu” şeklinde de tanımlanan Selefiyye “Ehl-i Sünnet-i Hâssa” olarak nitelendirilmektedir.

Görüşleri Ehl-i Sünnet kelimcilerinin fikirleri ile büyük ölçüde uyduğu için aslında ayrı bir itikadî ekol niteliği taşımayan Selefiyye, İbn Teymiyye zamanında sistemleşerek bugünkü halini almıştır. Her devirde farklı mezhep alimlerine temsil ve takip edilmesine rağmen, Selef ekolünün sembolü Hanbelîler olmuştur. Bu durumun Ahmed b. Hanbel’in Mutezile ekolü mensuplarıyla olan mücadelesi ile takipçilerinin Selefî prensipler konusundaki titizliğinden kaynaklandığı belirtilmektedir (Özervarlı, 2009: 399).

İlk dönem Selef bilginleri itikadî konularda akla yer vermeme konusunda katı bir tavra sahipken, hicrî 8. asırdan sonra nasların müsaade ettiği çerçevede akılcılık kabul görmüş, özellikle inanç konularında kısmen de olsa akla yer verilmiştir. Bu alimlerden olan İbn Teymiyye, selim bir akılla sahih olan naklin asla çelişmeyeceği düşüncesindedir (Algül ve diğerleri, 2012: 25).

Selef düşüncesindeki alimlere göre kulun kaderi Allah tarafından belirlenmiştir. Ancak kullar belirli işleri yapma konusunda cebir altında olmayıp emir ve yasaklardan sorumludurlar (Kılavuz, 2013: 160). Selef düşüncesinin temsilcisi İmam Buhari, fiillerin yaratılmasıyla ilgili risalesinde; kulların tüm fiillerinin, hareket ve seslerinin iktisap ve yazılarının Allah tarafından yazılmış olduğunu kesin olarak ifade etmektedir (Gölcük, 1997: 169-170).

Kaza ve kader konulu tartışmalara girmeme konusunda kararlı olan Selef alimleri insanın iradesi ve iradesinin kaderine olan etkisi konularında yorum yapmaktan kaçınmışlardır (Kılavuz, 2012: 160). Ancak Selef içinde bu mevzulara dair en geniş değerlendirmelerin İmam-ı Azam Ebu Hanife tarafından yapıldığı görülmektedir. Konuyu ele aldığı El-Fıkhu'l-Ekber (1981: 66-68) ve El-Fıkhu'l-Ebsat (1981: 48-60) isimli eserlerinde, “Aslolan Allah’ın iradesidir. Onun iradesi haricinde hiçbir şey mümkün değildir.” ifadesinin yanında insanın fiilleri ile ilgili “sarf” ve “kesb” kelimelerini de kullanarak kulun fiilini “kalbin kesin kastı” anlamında kesbe bağlayan İmam-ı Azam, sorumluluk yönüyle kulun cebir altında olmadığı düşüncesine sahip görünmektedir. Ancak bahsedilen eserlerde, Allah’ın sıfat ve fiilleri yönüyle de kat’î bir tevhid ve takdis anlayışı hakimdir.

Mutezileye olan itirazları sebebiyle cebre yaklaştığı düşünülen Selefiyye bunu asla kabul etmemekte ve görüşlerini “Cebirde yoktur tefviz de. İkisinin ortasında bir durum vardır.” Şeklinde formüle ederek bu konuda detay vermekten kaçınmaktadırlar (Yeprem, 1984: 174-175).

Görüldüğü gibi Selefin kaza ve kader konusundaki anlayışında müphem olan kısımlar dikkat çekmektedir. Her ne kadar sonraki Selef alimleri meseleleri açıklarken akla az da olsa yer vermiş olsa da Selefin bu katı tutumu, akla öncelik veren felsefe ve kelim alimlerinin ilk tartıştıkları konulardan birisinin kader konusu olması ile neticelenmiştir.

1.2.4. Eş’ariyye

Takip ettiği metot ve itikadî esasların yorumlanması açısından Eş’arî’den ziyade takipçilerinin fikirleri doğrultusunda sistemleştirilen Eş’ariyye, 12. yy.’dan bu yana Ehl-i Sünnet’i temsil eden bir kelim ekolü olarak belirginleşmiştir. İtikadî görüşleri bakımından en çok Maturidiyye ile benzerlik gösteren bu ekol, İslam akaidinde kader

konusu ve sıfatlar, ru'yetullah, şefa'at gibi pek çok konuda Mutezileden ayrılmaktadır. Ayrıca Eş'arîler kulların fiilleri konusundaki fikirlerinden dolayı Selefiyye, Mutezile ve Maturidiyye ekolleri tarafından eleştirilerek, Cebriyye kapsamında kabul edilmektedir (Yavuz, 1995: 452-454).

Eş'arî'ye göre Allah'ın her şeyden önce ve mutlak olan iradesi insanın fiilleri dahil her şeyi kapsamaktadır (Gölcük, 1997: 100-101). Ancak Allah'ın iradesinin yanında kulların da iradesi olduğu söylenemez. Kula irade atfetmek Allah'ın iradesine zarar vereceğinden Eş'arîlikte insan iradesi devre dışı bırakılmaktadır (Altuncu, 2012: 43-44). İnsanın fiillerini irade etmedeki hürriyeti konusunda net bir açıklama yapmaktan çekinerek Mutezile ve Cebriyye'nin ortasında bir yol izleyen Eş'ariyye, bu konuyla ilgili her şeyi Allah'a bırakmaktadır. Bu sebeple diğer ekoller tarafından "Cebr-i Mutavassıt" (Mutedil Cebir) olarak isimlendirilmektedirler (Namlı, 2017: 108-109).

Fiillerin Allah'ın mutlak iradesi ve mutlak kudreti etkisiyle yaratıldığı gerçeğini benimseyen Eş'arîler, bu görüşlerinin yol açtığı cebir problemini izah etmek amacıyla kendi "kesb" anlayışlarını geliştirmişlerdir (Yeprem, 1984: 215). Sözlükte, toplamak, aramak, istemek anlamlarına gelen kesb, yarar sağlama ve zararı defetme amaçlı fiil demektir. Kur'an-ı Kerim'de; kalbin azmi, sa'y ve amel anlamlarında da kullanılan bir kelime olan kesbî, kelamî terim olarak ilk kullanan Ebu Hanife'dir (Gölcük, 1997: 188-189).

Eş'arî kelamcıları arasındaki görüş farklılıklarına rağmen kesb kavramı "muhtesir bir kuvvetle müktesipten vaki olan şey" olarak tanımlanmaktadır (Yeprem, 1984: 215). Buna göre Allah'tan başka bir yaratıcı yoktur, dolayısıyla fail de yoktur. Fiiller faillerinden ayrı düşünülemeyeceğinden gerçek fail Allah'tır. Kesb; her ne kadar fiilin failini işaret ediyor olsa da bu failin müktesib olduğu anlamına gelmez. Her fiilin bir müktesibinin olması veya bu müktesibin Allah olması zorunlu değildir (Altuncu, 2012: 51-52). Ayrıca Eş'arî'ye göre kesbin oluşması, Allah'ın kulda yarattığı ıstıtaat denilen güce bağlıdır. Buna göre Allah'ın bu gücü yaratmasıyla fiil ve dolayısıyla da kesb var olur. İstıtaat olmazsa fiilin oluşması mümkün olmaz. Eş'arî, Lûma (1955) adlı eserinde, "Hayat yoksa kudret de yoktur. Kudret olmayınca kesb de yoktur." diyerek hayatla kuldaki ıstıtaatın ilişkisini vurgulamaktadır (Namlı, 2017: 130-131).

Eş'arî'nin kesb anlayışına göre fiilin oluşumunda dört unsur yer almaktadır. Bunlar; “önceden var olan yaratılmış bir irade”, “yaratılmış bir güç”, “güçle aynı anda birlikte bulunan sona ermiş bir iş” ve “kudretle fiil arasındaki bağlantı” (ki kesb bu irtibatla olmaktadır) dır (Gölcük, 1997: 194).

Özetle ifade etmek gerekirse, kulların fiillerini yaratanın Allah olduğunu savunan Eş'arî'ye göre fiillerin oluşumunda insanın bir etkisi olmadığını kabul etmek gerekmektedir (Yeprem, 1984: 212). İnsanın eylemlerine olan katkısı sadece eylemlerin irade ve ihtiyar mahalli olmasıyla sınırlıdır. Eyleminde seçim hakkı olan insan, seçiminde mecburdur. Ayrıca insanı hem mecbur hem sorumlu addeden bu görüşün doğurduğu çelişkinin, kaderin bir sırrı olduğu düşünülmektedir (Keskiner, 2016: 54).

Eş'ariyye'nin kesb görüşü, seçimi sebebiyle kulu sorumlu tutmasına karşın fiilde herhangi bir rolü olmayıp örtülü şekilde ifade edilen irade anlayışına neden olduğu düşünülmekte, karmaşık ve ikna edici olmayan bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki bu durum Araplar arasında karmaşık hususları ifade ederken “Eş'arî'nin kesb teorisinden daha kapalı” anlamına gelen bir darb-ı mesel olarak kalıplaşmıştır (Kılavuz, 2013: 161). Kazancı (1971: 27)'ya göre de Eş'ariyye mezhebi Cebriyye'nin mantıksız fikirlerini savunarak hata etmektedir. Kazancı, mecbur olan insan için emir ve yasaklar belirlemenin, yaratıcının şanına yakışmayacağı itirazına karşı Eş'arî'nin sağlam bir cevabı olmadığına da dikkat çekmektedir.

Bakıllanî, Ebû İshak el-isferâyînî ve Cüveynî gibi Eş'arriyye'nin sonraki dönem alimleri de cebir izlenimi uyandıran bu yaklaşımdan kaçınarak, kulun mesuliyetini de içerecek çözümler üretmeye çalışmışlardır. Onlar Eş'arî'nin aksine kulda hâdis olarak var olan kudretin, fiillerinde etkili olduğunu savunmuşlardır. Fiilin aslını yaratan Allah'tır ancak fiilin vasıflarının belirlenmesinde insanın güç ve iradesinin tesiri bulunmaktadır. Bu görüşlerin ardından müteahhirin döneminde tekrardan Eş'arî'nin görüşünü benimseyerek, kulu eylemlerinde hür görünmesine rağmen gerçekte mecbur bir varlık olarak değerlendiren alimler de bulunmaktadır (Yavuz, 1995: 450).

Sonuç olarak, Mutezile'nin kaderi inkarla özdeşleşen düşünce sisteminden kaçınırken cebre fazlasıyla yaklaşan Eş'ari'nin insan iradesi ve fiilleri üzerindeki rolü ile ilgili görüşlerini net olarak değerlendirebilmek oldukça zor görünmektedir. Kulu fiili kesbeden, Allah'ı ise fiili yaratan olarak kabul etmesine rağmen, kendine has kesb

anlayışı ile Maturidî'den ayrılması, görüntüde kula bir irade tayin etmesi ancak bu iradeyi yine Allah'ın iradesine tâbi kılması sebebi ile kader konusunda Cebriyye'ye yapılan tüm itirazlar Eş'ari'ye de yapılmıştır. Öyle ki ilerleyen dönemlerdeki Eş'ari kelamcılarda, bu anlayışın doğurduğu çıkmazdan kurtulma çabaları izlenmektedir. Günümüzde de kader inancı bağlamında tartışılan insanın özgürlüğü meselesine, Eş'ari mantığıyla tatmin edici bir açıklama yapabilmenin hayli problemli olduğu söylenebilir.

1.2.5. Maturidiyye

İtikadî problemleri akla ağırlık vererek temellendirmesi ve bu temellendirmeyi naslarla olan irtibatını koparmadan kanıtlamaya çalışması ile bilinen Maturidiyye, modern dönemde de kelamcılara ilham kaynağı olan Sünnî bir ekoldür (Yavuz, 2003: 174). Her şeyin yaratıcısının Allah olduğu konusunda Ehl-i Sünnet'le ittifak eden Maturidiler, Allah'ın ve kulun fiildeki rolünü belirleme noktasında yönler tespit etmiştir. Bu düşünceyle Mutezile ve Cebriyye'nin açmazından çıkma çabasında olan İmam Maturidî'ye göre bir fiil farklı yönlerden incelenebilir. Ona göre bir fiil yaratma yönünde Allah'a ait olup kesb yönünden insana aittir (Yazıcıoğlu, 1988: 157-158).

Maturidî, insan iradesini fiille beraber değerlendirdiği için; insanın irade hürriyetine delil olarak fiilleri esnasında serbest olduğunun farkında olmasını göstermektedir (Yeprem, 1984: 289). Bu noktada insanda iki çeşit irade bulunmaktadır. Küllî irade; Allah'ın kula verdiği, fiillerini tercih ederken aracı olan seçme kabiliyetidir. Cüz'î irade ise ancak akılla kavranılabilecek soyut bir hal olup külli iradenin fiile yönelmesini ifade etmektedir. Cüz'î irade yaratılmış değil, Allah'ın iradesinin vesilesidir (Kılavuz, 2013: 162). Kazancı külli ve cüz'î irade konusunda yanlış anlaşılmalara dikkat çekerek cüz'î iradenin, külli iradenin küçük bir parçası olduğunu düşünmenin yanlışlığını vurgulamaktadır. Ayrıca külli irade her şeyi kapsayan bir irade olmadığı gibi cüz'î irade de ehemmiyetsiz bir şey gibi algılanmamalıdır. Bu mahzurlardan kaçınmak için Allah'ın sıfatlarını isimlendirirken ayet ve hadislerde geçen ifadeleri kullanmak gerekmektedir (Kazancı, 1971: 33-34).

Maturidî, kulda, ilki fiilden önce Allah'ın nimeti olarak bulunan sağlam bedene sahip olmak ve sebeplerin elverişli oluşu, ikincisi ise fiile değer kazandıran seçimi olmak üzere iki tür kudretin bulunduğunu belirtmektedir (Gölcük, 1997: 126-127). Burada dikkat çeken husus fiilin zuhur etmesi için iki kudretin de bir arada bulunması

gerektiğidir. Kulun fiilinde bunun aksi düşünülemezken Allah fiillerini her zaman sebeplere bağlamak zorunda değildir (Yeprem, 1984: 305). Çünkü tüm ilahi sıfatların kaynağı olan sınırsız ve mutlak kudret sıfatının sahibi Allah, fiilleri açısından kayıt altına alınamaz ve sorumlu tutulamaz (Altuncu, 2012: 45).

“Artık dilediğinizi yapın.” (Fussilet, 40), “Böylece Allah, onlara işlerini pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir.” (Bakara, 167), “Ve hayır yapın ki kurtulasınız.” (Hac, 77) anlamına gelen ayetler ile fiillere karşılık ceza ve ödül bulunmasını delil gösteren Maturidî’ye göre, fiillerin kula nispet edilmesi aklen de zaruri bir durumdur. Allah kulun fiilini yaratırken onun iradesine bağlı olarak yaratmaktadır (Yeprem, 1988: 293, 298). Bu noktada Eş’ariyye ve Mutezile’nin ortasında yer alan Maturidiyye’de, fiiller iyilik, kötülük, isyan gibi ahlaki nitelik taşıdığından Allah’a nispet edilemez. Psikolojik özgürlüğünün bilincinde olan insan bu fiillerden dilediğini seçme konusunda hür olduğundan bunların insana nispeti zaruridir (Çağrı ve Hökelekli, 2000: 383).

Kesb konusunu da Eş’arî’den farklı değerlendiren Maturidî’ye göre kesb, ihtiyar ve kasıt demektir. O; beşerî bir sıfat olarak kabul ettiği kesbi, insanın cüz’î iradesi ve kudretiyle irtibatlandırmaktadır. Yoksa insanın ihtiyar ve kudretiyle bir şey yaratması söz konusu değildir (Namlı, 2017: 131-132). İnsan, biri iradesi haricinde Allah’ın kendisinde yarattığı, diğeri ise cüz’î iradesiyle Allah’ın onda icat ettiği ihtiyari fiilleri olmak üzere iki tür fiil meydana getirmektedir. Her insan bu iki tür fiili arasındaki farkı bilmekte ve sadece ihtiyarî fiillere kesb denmektedir. Bu açıdan insanın fiili “kesb”, Allah’ın fiili ise “halk” olarak isimlendirilmektedir (Gölcük, 1997: 190).

Sâbûnî ise, “halk’ı” aletsiz meydana gelen kesbi aletle meydana gelen şeyler olarak açıklamakta ve burada kastedilen “halk’ın” icat anlamında olduğunu belirtmektedir. Mutezile’nin bazı ayetleri esas alarak yaratmayı kula nispet etmesini eleştiren Sâbûnî, bu ayetlerde yaratma kelimesinin “şekil ve suret vermek” olarak kullanıldığını, bu şekliyle kula nispet edilebileceğini de eklemektedir (Sâbûnî, 2005: 137). Bu durum Sünnî kelimcilerin muhafazakâr bir tutum sergileyerek yaratmayı Allah’tan başka bir varlığa yakıştırmaktan çekinmeleri, Mutezile alimlerinin ise bu noktada daha liberal bir duruş sergilemeleri ile açıklanabilmektedir (Kılavuz, 2013: 163-164). Ayrıca Sâbûnî, bir fiilde iki tesir bulunmasının Allah-kul müşterekliği olacağı itirazını yapanları, inatla muhalefet etmekle eleştirmekte ve bir kölenin satın alınmış olması yönüyle efendisinin,

yaratılmış olma yönüyle de Allah'ın mülkü olduğu gerçeğini örnek vererek itirazlara cevap vermektedir (Sâbûnî, 2005: 138).

İtikadî ekollerin insan iradesinin fiiller üzerindeki etkisi konusundaki farklı yorumlarına yer verdikten sonra çağımız İslam düşüncesinde etkili olan düşünürlerin konuyla ilgili fikirlerine de kısaca değinmek uygun olacaktır.

Eş'ariyye ekolünü, görüşlerini Yunan felsefesine sığınarak savunmak, Mutezileyi dini kavramlara boğmak ve akılcı kelamı Müslümanlara faydası olmayan bir hal almak noktasında eleştiren İkbâl, kaderi çok farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Ona göre çeşitli güç ve imkanlarla yaratılmış insan bunları geliştirip geliştirmemek konusunda özgürdür. Kader de yaratılıştan gelen bu imkanlar olup Allah'ın gelecekte olacak hadiseleri belirlediğini iddia etmek hatalıdır (İkbâl, 1984: 76, 105). Onun takipçisi sayılabilecek Fazlurrahman'a göre ekollerin insanın eylemlerini kesb etmesi üzerinden yaptığı zihinsel kurgular yetersizdir. İnsan eylemini yapma farkındalığına da sahip olmalı ve burada ahlaki boyut öne çıkarılmalıdır (Arpaguş, 2008: 122-125).

Akbulut (1994: 144-145)'a göre ise insanı hür iradeyle yaratan Allah, onun davranışları hususunda kendisini kısıtlamıştır. İnsanı hem mesul hem mecbur kılan fikir Kur'an'a da ters düşmektedir. İnsanın Allah tarafından belirlenen kaderi olduğu gibi; kendisi, diğer insanlar, diğer milletlerce belirlenen kaderi de bulunmaktadır. İnsanın aklını kullanarak değiştirebileceği bu ikinci kısım kaderi Allah'a nispet etmek keyfiliktir. Allah kullarını hem düşünmeye teşvik edip hem de aklı devre dışı bırakmak istiyor olamaz.

Güler, "Allah-İnsan İlişkisinin Ahlaki Boyutu" (1991: 202) adlı makalesinde, fiilin ortaya çıkışındaki tüm aşamaları insana yükleyen Mutezilî yaklaşımın yerinde olduğunu ifade ederken, Eş'arîliği Tanrı'ya yaranma ve zavallılık duygusunun verdiği gayretle insan iradesini hiçe saydığı yönünde eleştirmektedir.

Modern İslam düşüncesini anlamaya çalışırken oryantalist tesirleri de göz önünde bulundurmak gerektiğini savunan Altaytaş; oryantalistlerin İslam dininin itikadî omurgası durumundaki Ehl-i Sünnet ve özellikle Eş'arî anlayışı hedef alarak Mutezileyi parlattıklarını ifade etmektedir. Ona göre ülkemizde de öne çıkarılan özgürlük, liberallik gibi kavramların etkisiyle gittikçe Mutezileye yakın bir Maturidîlik anlayışı hâkim olmaktadır. İslam düşüncesinde on dört asırdır şüpheye mahal vermeden kabul gören

hususlarda itirazlar başlamıştır ve İslam geleneği Ehl-i Kitap benzeri bir dönüşümün eşiğindedir (Altaytaş, 2015: 25-27, 54).

Mavil, insanın özgürlüğünü ele alan çalışmaları Allah'ın kâinatta koyduğu eksiksiz nizama dikkat çektikleri halde yaratıcının birey ve toplumların hayatındaki müdahalesine yer vermedikleri yönünde eleştirmektedir. Kader konusunu bir inanç esası olarak ele alıp itikadî tartışmalara zemin hazırlamaktansa, mevzuyu ulûhiyet konuları çerçevesinde incelemek, ufuk açıcı yorumlara zemin hazırlaması açısından daha yerinde olacaktır (Mavil, 2016: 437-438).

Özetle ifade etmek gerekirse, modern dönemde çoğunlukla gelenekteki, Allah'ın ilmi, iradesi ve ulûhiyetine zarar vermeden insana özgürlük alanı bırakmaya çalışılan kader tanımlamalarının günümüzün sorgulayan ve hürriyetine düşkün insanını tatmin edemediği fikri ön plana çıkarılmış; insana daha geniş tercih ve özgürlük alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu noktada meseleyi daha akılcı ve ahlaki bağlamda ele alarak Mutezile'ye yaklaşan düşünürlerce geleneğin bahsedilen yaklaşımı hastalıklı bir hal olarak görülerek dinin özüne de aykırı olduğu noktasında eleştirilmiştir. Sonuç olarak modern dönemde kaderin sadece bir kısmının Allah tarafından belirlendiği fikrinden, kaderin inkarına kadar uzanan farklı bakış açıları karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca çeşitli modernite söylemleriyle Ehl-i Sünnet itikadı üzerinde yapılan kasıtlı ve taraflı yorumlamaları bir tehlike olarak görerek, kader konusunda Maturidilik ve Eş'ariliğin prensiplerinden taviz vermemek gerektiğine dikkat çeken çalışmalar da mevcuttur. Bunlara göre, kader inancı insanın özgürlüğünü sınırlamamakta hatta bireyleri günümüz seküler toplumlarında yaşanan bunalımlı ruh halinden kurtararak, karşılaştıkları zorluklar karşısında yüce bir güç tarafından kuşatılma, ona dayanabilme duygusu vermesi yönüyle de daha hür kılmaktadır. Kaderi, ayrı bir itikadî husus olarak ele almak yerine, Allah'ın sıfatları bağlamında anlamlandırmaya çalışmanın daha uygun olacağını düşünenler de bulunmaktadır.

1.3. Kaza ve Kader Konusu ile İlgili Kavramlar

Bu bölümde kaza ve kader konusu çerçevesinde ele alınan tevekkül, hayır ve şer, hidayet, ecel ve rızık kavramları tanımlanarak; kavramlarla ilgili farklı yorumlara yer verilecektir.

1.3.1. Tevekkül

Sözlüklerde; teslim olmak, korunmayı bırakmak, havale etmek (Cürcani, 1983: 70) gibi anlamlara gelen tevekkül terim olarak kişinin amacına ulaşma konusunda ihtiyaç duyduğu maddi ve manevi tüm sebeplere başvurduktan sonra Allah’a güvenmesi ve sonucu ona havale etmesi demektir (Algül ve diğerleri, 2012: 137).

İslam alimleri tevekkülü öncelikle kuldaki Allah inancının bir sonucu olarak ele almış ve tevekkül-iman ilişkisine dikkat çekmişlerdir. Alimlere göre Allah’a iman eden bir kul dinin temel kaynaklarında geçen ameli konulardaki emir ve yasakları görmezden gelerek, tevekkülü sebepleri ihmal yönünde yorumlayamaz. Çünkü bu yanlış yorum ameli hayatla ilgili ayet ve hadislerin anlamsız olmasını gerektirmektedir ki bu da imanla bağdaşmaz. O halde tevekkül kavramını değerlendirirken, Allah’ın kâinatta kurduğu sebep-sonuç ilişkisi ile Kur’an’da açıkladığı buyruklar sistemi bağlamında ele almak gerekmektedir (Çağrı, 2012: 2). Kazancı (1971: 62-63) da yanlış tevekkül anlayışının din düşmanlarına fırsat vererek dinin terakkiye mâni olduğu fikrini yaymalarına, milletçe medeniyetin gerisinde kalışımıza ve öğrenilmesi farz-ı kifaye olan tıp ilmine olan rağbetin azalmasına dahi neden olduğuna dikkat çekmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de tevekkül kavramının geçtiği ayetler (Al-i İmran, 122, 159-160, Tevbe, 51, Nisa, 81) de; inananlar Allah’a sığınmaları ve güvenmeleri gerektiği konusunda uyarılmaktadır. Bu ayetlerden “...İş konusunda onlarla müşavere et. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever. Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek kimse yoktur. Eğer sizi bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder? Müminler ancak Allah’a güvenip dayanmalıdırlar.” (Al-i İmran, 159-160) anlamındaki ayeti yorumlayan Fahreddin Razi, Mefâtihu’l- Gayb (1981) adlı eserinde tevekkülü insanın kendisini salması şeklinde yorumlamanın cehaletten kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Ona göre tevekkül; kulun dış sebeplere başvurması ancak kalbini onlara bağlamadan Allah’a dayanmasıdır (Yazır, 1993: 1218).

Gazzalî de tasavvuf alimlerince “gassal önünde meyyit” ifadesiyle özdeşleştirilen tevekkül kavramını farklı yorumlamaktadır. Ona göre her durumda Allah’ın ilim, kudret ve iradesi dahilinde hareket ediyor olma şuuru, tedbiri ve çalışmayı bırakmak olarak yorumlamak haramdır ve cehaletten kaynaklanmaktadır (Gazzalî, 1973: 282).

Tevekkül ve türevi olan kelimelerin hadislerde de yer aldığı görülmektedir. Hz. Peygamber bir sahabinin devesini bağladıktan sonra mı, bağlamadan mı tevekkül etmesi gerektiği sorusuna cevaben devesini önce bağlamasını sonra tevekkül etmesini söylemiş (Tirmizi, Kıyame, 60), başka bir hadiste ise güçlü müminin Allah katında zayıf müminden daha değerli olduğunu ifade etmiş ve azimli bir şekilde çalışarak sonucunda ters bir durumla karşılaşılırsa bu takdire rıza göstermek gerektiğini öğütlemiştir (İbn-i Mace, Zühd, 14). Bu hadislerde geçen ifadeler tevekkülün tedbir ve gayretten ayrı değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Hz. Peygamber’in dualarını ve dua tavsiyelerini içeren bazı hadislerde (İbn-i Mace, Dua, 18, Ebu Davud, Salat, 119) de tevekkül kavramı yer almaktadır.

Tevekkül kavramı, Kur’an ayetleri, hadisler ve sahabe hayatının bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde; tevekkülün tembellik ya da ihmalkarlık için bir mazeret olamayacağı, hayatın tüm zorluklarına rağmen yardımını umduğumuz Allah’a olan güvenin verdiği ümit hali ve iman anlamında ifade edildiği görülmektedir. Tevekkül anlayışını bizzat Hz. Peygamber’den öğrenen ashab-ı kiram, bu anlayıştan kaynaklanan harekete geçirici güçle İslam’ın ilk yüzyılında kıtalar aşmış ve dünyayı İslam diniyle tanıştırmayı başarmıştır (Kılavuz, 2013: 177-178). İslam dininin, insanlığın hem dünya hem ahiret hayatındaki selametini sağlamayı esas alan bir din olduğunu da düşündüğümüzde, dünyayı mamur etme ve hayatını medeni bir şekilde devam ettirme vazifesine sahip olan insanoğlunun çalışmak ve gayret göstermek zorunda olduğu açıktır. Ters bir durum İslam’ın öngördüğü tevekkül anlayışıyla bağdaşmamaktadır.

Tevekkülün tedbir ve gayretten ayrı değerlendirilemeyeceği görüşü ülkemizde modernleşmenin de etkisiyle farklı bir boyuta taşınmış ve tevekkül tüm yolları denedikten sonra başvurulacak bir tavır şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Keskiner (2016: 60-61), tevekkülü Allah veya insan boyutlarından yalnızca birine odaklanarak anlamlandırmanın yanlış kullanımlara sebebiyet verdiğine dikkat çekmektedir. Ona göre bir Müslüman için hayat düsturu olması gereken tevekkül konusunda duyarlı olmak gerekmektedir.

1.3.2. Hayır ve Şer

Sözlüklerde birbirine zıt anlamlara gelen bu kavramlardan hayır, “herkesin arzu ettiği akıl, adalet, fazilet ve faydalı olan şeyler”, şer ise “kimsenin hoşlanmadığı, yüz çevirdiği

zararlı ve kötü şey” (El-İsfahanî, 1970: 231, 377; Akt: Keskiner, 2016: 61-62) olarak ifade edilmektedir. Şer kelimesi ile dini terim olarak Allah tarafından yasaklanan cezayla neticelenen inanış, eylem ve günahlar kastedilmektedir (Yavuz, 2010: 539).

Kur’an-ı Kerim’de hayır ve şer kelimelerinin geçtiği pek çok ayet bulunmaktadır. İki kavramın bir arada kullanıldığı ayetlerde (Bakara, 216, Al-i İmran, 180), kavramlar konusunda yaşanan yanlışlara dikkat çekilmektedir. “Umulur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırdır. Ve yine umulur ki sevdiğiniz bir şey de sizin için şerdir. Siz bilemezsiniz, Allah bilir.” (Bakara, 216) anlamına gelen ayette, bir şeyin şer olarak nitelendirilmesinin kulların bakış açısından kaynaklandığı ve ilahi kudret ile gerçekleşen her işte birtakım faydalar bulunabileceği ifade edilmektedir. Günlük hayatta insanlık bu ifadeleri doğrulayan pek çok tecrübe yaşamaktadır.

Hadislerde sıklıkla geçen şer kelimesi Kur’an’da olduğu gibi “zarar, fesat, kötülük, günah, kötü iş ve kişiler” anlamlarında kullanılmakta, kulların hayrına ve şerrine olan şeylerin Allah’ın ilmi dahilinde olduğu da belirtilmektedir (Yavuz, 2010: 539).

Kelam alimleri arasında tartışılan meselelerden olan hayır ve şer konusunda, hayrı yaratanın Allah olduğunda ittifak edilirken, şerrin Allah’ın iradesi ve yaratması dahilinde olma durumu üzerinde ihtilaflar vuku bulmuştur (Kılavuz, 2013: 182). Ayrıca alimlerin düalist tanrı anlayışı üzerinde yapılan tartışmalara cevap vermesiyle kelam ilminin konuları arasına katılan şer problemi, Mutezilenin adl ilkesi doğrultusunda Allah’ın kulları için en iyi olanı yarattığı düşüncesinin oluşumunda da etkili olmuştur (Watt, 1981: 300-304; Akt: Yavuz, 2010: 539).

Mutezile mezhebine göre kötü şeyleri yaratmak da irade etmek de kötüdür. Cenab-ı Allah bundan münezzeh olduğuna göre kötüyü irade etmez ve yaratmaz (Kılavuz, 2012: 183). Çünkü Allah adalet sahibidir ve mün’imdir. Mahlukatin hayrını diler. Abesle işgal etmez. Hikmeti olan bir iş de abes olamayacağından Allah’ın fiillerinde çirkinlik olması mümkün değildir. Şerri irade etmek ve yaratmak zulüm olup, Allah’ın şerrin yaratıcısı olduğunu kabul etmek onun adaletine zarar verecektir (Arpacık, 2018: 31-32).

Ehl-i Sünnet’ten Maturidî alimlerine göre kötü ve çirkin olan, Allah’ın şerri irade etmesi ve yaratması değildir. Çünkü Allah birtakım hikmetlere binaen kâinata eşyayı zıtlarıyla beraber var etmiştir. Kullarına şerden korunma gücü verip bunun yollarını öğretmişken, kulun şerri tercih etmesi kötü ve çirkin olandır. Bu durumda şer; hayrın daha iyi

anlaşılması ya da ondan sonra gelecek bir hayra vesile olması veya daha büyük bir şerri ortadan kaldırması gibi hikmetlere binaen yaratılmıştır (Algül ve diğerleri, 2012: 138). Cenab-ı Allah kullarını sadece emir ve yasaklarla imtihan etmez. İnsanoğlu bazen dünya nimetleri, sağlık, mutluluk şeklinde hayır olarak görülen hususlar ve bazen de hastalık, korku, fakirlik gibi şer olarak görülen zorluklar karşısında göstereceği tavırla imtihana tabi tutulmaktadır (Karadaş, 2012: 58).

Sünni alimlerden Taftâzânî, Şerhül Mekâsid adlı eserinde Allah'ın şerli bir fiil işlemeyeceğini belirtmiştir. Mutezile ile Ehl-i Sünnet'in şer konusundaki temel farkı şöyledir: Mutezile Allah'ın insan için hayır olan şeyleri yaratmasını vacip görürken Ehl-i Sünnet tüm hayır ve şerrin Allah tarafından yaratıldığı fikrindedir (Arpacık, 2018: 58).

Eş'arîlere göre ise kaza ve kadere dahil olan hayır ve şer kulların fiillerine ait vasıflardır. Bu vasıfların Allah'ın fiili olan "halk" ile ilgileri bulunmamaktadır. Allah; zulmü kendisine değil kullarına nispetle yaratmıştır. Başkasının zulmünü yaratanın, zalim olacağı iddia edilemeyeceğinden Allah zalim değildir ve şer görünen fiillerin yaratıcısı olması, şerrin O'na nispet edilmesini gerektirmemektedir (Yeprem, 1984: 213).

Ülkemizde hayır ve şer konusunun ele alındığı ilmi hallerde genellikle Maturidîlerin yaklaşımı kabul görmektedir. Ancak günümüzde, "...Onlara bir iyilik gelirse, 'Bu Allah'tandır.' derler. Onlara bir kötülük gelirse, 'Bu senin yüzündendir.' derler. De ki; 'Hepsi Allah'tandır.' Bu topluma ne oluyor da hiçbir sözü anlamıyorlar. Sana iyilik gelirse Allah'tandır. Sana kötülük gelirse kendindendir..." (Nisa, 78-79) ayetlerinde geçen "Hepsi Allah'tandır." ifadesini, Allah'ın hayrın ve şerrin kurallarını koyması şeklinde yorumlayarak, iyilik ve kötülüğün Allah tarafından yaratılmadığını düşünen çevreler de bulunmaktadır (Keskiner, 2016: 63).

Sonuç olarak ayetleri genel olarak değerlendirdiğimizde, Kur'an-ı Kerim'de insanın kaderi bağlamında hayır ve şer işleme konusunda özgür olduğu, eylemlerin hayır ya da şer oluşunu kula bildiren Allah'ın, aynı zamanda onu hayrı tercih edebilecek akıl ve iradede yarattığı ve inananların hayırlı işleri yaygınlaştırma ve şerli işleri önleme konusunda teşvik edildiği de görülmektedir. Ayrıca "Her kim zerre kadar hayır işlemişse onu görecektir. Her kim zerre kadar şer işlemişse onu görecektir." (Zilzal, 7-8) anlamındaki ayette de belirtildiği üzere insan her eyleminden sorumludur ve bundan

dolayı da başına gelen kötülükleri kendisi dışında çeşitli sebeplere bağlayarak sorumluluktan kurtulması mümkün değildir. Ehl-i Sünnet, bu konuda net olarak hayırın da şerrin de Allah tarafından yaratıldığını ancak kulun hayır ya da şerri seçme, işleme yönüyle mesul olduğunu savunurken, Mutezile ekolü şerri yaratanın insan olduğu görüşüyle dikkat çekerek, şerri her yönüyle insana ait bir eylem olarak açıklamaktadır.

1.3.3. Hidayet

Hidayet kelimesi sözlüklerde “doğru yolu göstermek, kılavuzluk, amaca ulaştıracak yol için kılavuzluk etme” (Ebu’l-Beka: 952-955; Akt: Yavuz, 1998: 473) anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise Allah’ın kullarına doğru yolu açıkça göstermesinin yanında kulun iradesi ile yaptığı ihtida seçimi sonucunda Allah’ın bu fiili yaratması da kastedilmektedir (Kılavuz, 2013: 185).

Elmalılı, Kur’an-ı Kerim’de hidayet kavramının şu dört anlamda geçtiğini ifade etmektedir: İnsanın ruhani ve cismani güç ve melekelerinin hayrına olacak şekilde yönlendirilmesi, hak ve batılı, iyilik ve kötülüğü fark etmeye yardımcı olan destek, peygamberler gönderilerek ve kitaplar indirilerek doğru yola yönlendirme, “hidayeti hasa” denilen daha çok peygamberler ve velilerde vaki olan, vahiy, ilham veya sadık rüyalar gibi fevkalade yollarla destekleme. (Yazır, 1993: 120).

Erken devirlerden bu yana İslam alimleri arasında, hidayetin ilahi kaynaklı olduğu genel kabul görmekle beraber, hidayetin mahiyeti ve kulların hidayet sürecindeki işlevi konusunda farklı fikirler ortaya konmaktadır (Yavuz, 1998: 473). Ehl-i Sünnet alimleri, “Allah dilediğini sapkınlığa yöneltir, dilediğini doğru yola iletir.” (Fatır, 8) anlamına gelen ayeti, Allah’ın dilediği kimse için hidayeti ve sapkınlığı yaratmasının yanında dileyen kimse için dilediği sonucu yaratması şeklinde de yorumlamaktadırlar (Kılavuz, 2013: 186). O halde Ehl-i Sünnet’e göre hidayet, “hem açıklama hem de hidayet sonucunu doğuracak eylemlerin yaratılması” şeklinde olabilir (Çelebi, 2014: 243).

İmam Maturidî’ye göre hidayetin iki yönü olan Hakk’ı bilmek ve Hakk’a ulaşmak farklı şeylerdir. Hz. Peygamberin amcası Ebu Talip’in Hakk’ı bilmesine rağmen, imana ulaşamaması buna örnek gösterilebilmektedir (Karadaş, 2012: 56). Maturidîler’e göre Hâdî sıfatına sahip olan Allah, kuldaki ihtida fiilini yaratandır. Ancak onlar hidayet konusunda kör bir kaderciliğe yer vermezler. Bir fiil aynı anlamda Allah’a ve kula

nispet edilemeyeceğinden, hidayet; yaratma açısından Allah’a, seçme açısından insana nispet edilmektedir (Altıntaş, 1993: 203). “Küfürde devamları sebebiyle Allah o kalplerin üzerine mühür basmıştır.” (Nisa, 155) ve bazı kimselerin kalbinin mühürlendiğinden bahseden benzeri ayetlerde, kendi isteğiyle inanca sırt çeviren insanın kalbinde Allah tarafından yapılan manevi bir işleminden bahsedilmektedir. Kazancı (1971: 54)’ya göre Allah’ın bazılarının imanına mâni olarak onlara zulmettiği fikri batıl bir kanaattir. Kalbin mühürlenışı, bir kısım kafirlere dünyada verilen bir cezadır.

Eş’arîler hidayet konusunda Maturîdiler’den farklı düşünmektedirler. Onlara göre asıl hidayet, imanın müminin kalbinde yaratılması olup, hidayet sadece müminlere mahsustur (Yavuz, 1998: 474). Maturîdiler, insanî sıfatlarda değişiklik olabileceğinden hareketle, levh-i mahfuzda saîd yazılanın şaki, şaki yazılanın saîd olabileceğini savunmaktadırlar. Eş’arîler ise saadet ve şekaveti Allah’ın ilmi olarak gördüklerinden Allah’ın ilminde değişiklik olmayacağı, dolayısıyla şaki birinin hidayete eremeyeceği düşüncesindedirler. İki grup arasındaki ihtilaf bu ayrıntıdan kaynaklanmaktadır (Kılavuz, 2013: 188). “Alemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” (Enam, 149) ve benzer anlamlara gelen ayetleri (Secde, 13, Nahl, 93, Şura, 8) delil göstererek insanların Allah dilemedikçe hidayete eremeyeceğini savunan Mustafa Sabri Efendi’ye göre Eş’arîler hidayet konusunda insan iradesini adeta yok saymaktadır (Keskiner, 2016: 66).

Mutezile hidayet konusunda da yaratıcı insan prensibinden taviz vermeden, Kur’an’da Allah’a has kılınan hidayeti mecazi anlamda yorumlamakta ve kavrama “doğru yolu göstermek, Hakk’a delalet” gibi manalar vermektedirler (Altıntaş, 1993: 201). Onlara göre kişinin hidayete ermesinde herhangi bir ilahi müdahale bulunmamaktadır. Allah, kitaplar ve peygamberler göndererek kurtuluş yolunu açıklamıştır. Mükellefin sorumlu tutulacağı sonucu sadece kendi iradesiyle belirlemiş olması gerekmektedir (Yavuz, 1998: 474). Ehl-i Sünnet alimi Sâbûnî ise, Allahu Teâlâ’nın, Hz. Peygambere hitaben “Muhakkak ki sen her sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin.” (Kasas, 56) buyurduğu ayeti örnek göstermekte, hidayetin sadece doğru yolu göstermek olmadığını ifade ederek Mutezilenin iddiasını isabetsiz bulmaktadır (Sâbûnî, 2005: 157). Mutezile alimleri de Sünnîleri hidayet kavramını Allah’ın kulda yarattığı iman anlamında

kullandıkları ve böylece kulun hürriyetine ve ahiretteki ceza-mükafat olgusuna aykırı davrandıklarından dolayı eleştirmektedir (Yavuz, 1998: 475).

Bu noktada Cebriyye ekolü Mutezileye göre tamamen zıt bir görüş taşımaktadır. “Allah dilediğini hidayete kavuşturur, dilediğini delalette bırakır.” (İbrahim, 4), “Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzündeki insanların hepsi iman ederlerdi...Allah’ın izni olmadıkça hiç kimse iman edemez.” (Yunus, 99-100) ayetlerine bakarak hidayet konusunda kulun seçme özgürlüğünün olmadığını ve Allah’ın çizdiği yoldan gitmekten başka hakkı bulunmadığını savunmaktadırlar (Arpacık, 2018: 53-55).

Özetle ifade edecek olursak; Şia ve Mutezile alimleri kader konusunda kulun sorumluluğuna aşırı vurgu yaptıklarından hidayeti de kula nispet etmişken, Maturidîler ilahî iradeyi sınırlama çekincesiyle hidayeti Allah’a nispet etmişlerdir. Hidayeti Allah’ın meşîetine bağlayan Eş’arî kelamcıları açısından ise insanın hidayeti net olmasa da cebre yakın bir anlayışla ele alınmıştır.

1.3.4. Ecel

Sözlükte “belirlenmiş zaman, muayyen bir müddetin sonu” anlamına gelerek, iddet süresi ve borcun vadesini ifade etmek için de kullanılan (Tunç, 1994: 380) ecel kelimesinin mutlak ve kayıtlı zaman manası barındıran pek çok farklı kullanımı bulunmaktadır (Yalçinkaya, 2018: 190). Ecel, terim olarak ise “tayin edilmiş gelecek zaman, Allah nezdinde malum olan, her canlının hayatının sona ereceği zaman” anlamlarına gelmektedir (Sâbûnî, 2005: 183).

Kelam alimleri arasında kader problemi çerçevesinde tartışılan önemli konulardan olan ecel meselesinde, dış bir müdahale olmadan ölen kişinin kendi eceliyle öldüğü konusunda ittifak edilmektedir (Kılavuz, 2013: 205). Tartışma mevzuu insanın kaç eceli olduğu, ecellerin değişme, uzama, kısalma konuları olup; ayrılıklar genelde mezheplerin Kur’an ayetlerini yorumlarken kullandıkları usul farklılıklarından kaynaklanmaktadır (Yalçinkaya, 2018: 208).

Ecel konusunu ilk kez tartışmaya açan Mutezile alimleri, konuyla ilgili üç farklı görüş beyan etmektedirler. Erken devir Mutezile alimleri insanın her şekilde eceli gelerek öldüğünü (İbnu’l-Murteza, 1986: 98; Akt: Tunç, 1994: 380) düşünürken, Bağdat grubu Enam suresinin ikinci ayetini esas alarak “eceli kaza” ve “eceli müsemma” şeklinde iki

tür ecel tayin etmiştir. Buna göre kaza sonucu ölen kişinin kaza olmasaydı eceli müsemmaya kadar yaşayacağını düşünmektedirler. Üçüncü görüş ise Kadı Abdülcebbar'a ait olup, bu görüşe göre maktulün katle maruz kalmaması durumunda yaşaması da ölmesi de mümkün görülmektedir (Kadı Abdülcebbar, 2013: 737-738).

Ehl-i Sünnet alimleri Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlere (Yunus, 49, Al-i İmran, 145, Münafikun, 11) dayanarak ecelin tek ve değişmez olduğunu öne sürmektedirler (Keskiner, 2016: 73). Ayrıca Enam suresinin ikinci ayetindeki "eceli müsemma" ifadesinin kâinatın eceline işaret ettiğini, kıyametin kopması anlamına geldiğini düşünerek Mutezile'den ayrılmaktadırlar (Tunç, 1994: 380). Yazır ise (1993: 1876) bahsedilen ayetteki ilk ecel ifadesine insanın hayat süresi, ikincisine ise ölüm anlamı vermeyi uygun görmektedir. Şu hâlde Ehl-i Sünnet'e göre katil, maktulün ecelini öne alamaz. Ancak seçimini Allah'ın yasakladığı bir eylemi yapma yönünde kullandığı için cezayı hak etmektedir (Algül ve diğerleri, 2012: 140). Eş'arî de ecellerin takdir edildiğini, herkesin eceli geldiğinde öldüğünü söylemektedir. Katil, öldürdüğü kimsenin yaşamını kısaltmış olmamakta, fiilinden dolayı cezaya uğramaktadır. Eş'arî burada kesb anlayışı gereğince, ölüm hadisesi ve Allah'ın nehyi arasında bağlantı kurmaktadır (Gölcük, 1997: 254).

Maturidi alimi Sâbûnî (2005: 153)' ye göre maktulün kendi ecelinden başka eceli yoktur. Allah kullarının ecellerine onların hakkındaki ilim ve iradesine uygun olarak hükmetmektedir. Hz. Peygamberin "Kim rızkının genişletilmesi ve ecelinin geriye bırakılmasını arzu ederse hısım akrabasını ziyaret etsin." (Buhari, Edeb, 12) hadisini ise akraba ziyareti yapmaması durumunda elli yıl yaşayacak birinin, ziyaret yapacağı ve ömrünün yirmi yıl daha uzayacağını Allah'ın bildiği ve eceline hükmederken buna binaen hüküm verdiği ifadeleriyle açıklamaktadır. Ehl-i Sünnet kelmacıları bu manaya gelen hadislerin teşvik amaçlı olduğunu düşünmekte ve ömrün artması ifadesini sıkıntısız, mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamak şeklinde yorumlamaktadır (Kılavuz, 2013: 203). Ayrıca ecelle ilgili ayet ve hadisler incelenirken çelişkili ve farklı anlama gelebilen ifadeleri parçacı değil, bütüncül olarak değerlendirmek daha isabetli sonuçlara ulaşmayı sağlamaktadır (Yalçınkaya, 2018: 193-194).

Günümüz dünyasında tıp, genetik gibi pek çok alanda yaşanan gelişmelerin etkisiyle insan hayatının uzaması konusu da ecelin tek ve sabit oluşunu kabule mâni değildir.

Çünkü kişi Allah'ın koyduğu ilahi ve kevnî kurallar ve olaylar arasındaki ilişkileri bilip buna uygun tercihte bulunduğunda, Allah'ın zamandan bağımsız, mutlak ilmiyle bu tercihi bilip eceli ona göre takdir etmiş olması söz konusudur (Kılavuz, 2013: 203-204).

Özetleyecek olursak, Maturidi ve Eş'ari alimleri ecel konusunda, kişinin ölüm şekli ne olursa olsun ecelinin tek ve sabit olduğunu savunurken, Mutezile alimlerinin konu ile alakalı birden fazla görüş beyan ettiği görülmektedir. Ehl-i Sünnet alimlerinin bu noktadaki itirazının Mutezilenin yalnızca Bağdat grubunca savunulan iki türlü ecel görüşüne yönelik olduğu söylenebilir. Çünkü onlar ecelin ne ileri ne geri alınabileceğini düşünmektedirler. Mutezile alimleri ise düşünce sistemlerinde akla ve hürriyete verdikleri önemin bir göstergesi olarak aynı konuda rahatlıkla birbirinden farklı fikirler bildirmiş, büyük çoğunluğu ecel konusunda Ehl-i Sünnet gibi düşünürken, azınlık sayılabilecek bir kısmı onlara muhalefet etmiştir.

1.3.5. Rızık

Rızık kelimesi, “yiyecek vermek, rızıklandırmak” anlamına gelen rezk kökünden türeyerek, sözlükte “yiyecek, giyecek, faydalanılacak her şey, yağmur, bağış, pay, nasip” gibi manalara gelmektedir (İbn Manzur, Akt: Gölcük: 2008: 73).

Allah'ın tekvin sıfatıyla da ilişkilendirilen fiili bir sıfat olan terzik (rızıklandırma), insan iradesinin eylemine olan etkisi ve bunun kaderle olan bağlantısına ilişkin görüş farklılıkları doğrultusunda yorumlanmaktadır (Kılavuz, 2013: 208). Rızık terimini tanımlarken; helal ya da haram olup beslendiğimiz gıdalar, faydalandığımız şeyler, faydalanmakla beraber sahip olduklarımız ve faydalandığımız meşru şeyler olmak üzere önemli fikir farklılıklarına işaret eden ifadeler kullanılmaktadır (Mert, 2005: 3-4). Bu farklılıkların, bazı alimlerin terimin gerçek anlamını esas almasının yanında bazılarının rızık Kur'an-ı Kerim'de kullanıldığı gibi geniş anlamda yorumlamasından kaynaklandığı söylenebilmektedir.

Tüm canlılara rızık verenin Allah olduğu konusunda hem fikir olan İslam alimleri, haram kazancın rızık olma durumu ile rızık taksimi konularında ihtilafa düşmektedirler (Keskiner, 2016: 69-70). Ehl-i Sünnet'in rızık konusundaki prensipleri şöyle sıralanabilmektedir:

1. Yegâne rızık veren Allah Teâlâ'dır (Hud,6). Dilediğine bol rızık verirken dilediğinin rızkını daraltmaktadır (Şuâra,12).

2. Rızık için gerekli sebeplere sarılarak meşru girişimlerde bulunan kulun rızkını Allah yaratır. Allah'ın yegâne rızık verici olması, tembelliğe sevk eden bir tevekkül anlayışıyla sonuçlanmamalıdır (Algül ve diğerleri, 2012: 139).

3. Allah, kulun haram rızık kazanmasına razı olmamasına rağmen, haram bir şey kazanan kul için o da rızık sayılmaktadır. Aksi halde, ömrü boyunca haramlarla hayat süren kimseleri Allah'tan başka birinin rızıklandırması gibi ilahi beyanla örtüşmeyen bir sonuca varılmaktadır (Gölcük, 2008: 74).

4. Kimse bir başkasının rızkını yiyememektedir (Kılavuz, 2013: 209).

Mutezile alimleri; insanın gayri meşru fiillerinin ilahi irade ile ilişkili olmadığını düşündüğünden, rızık tanımlarken kulun mülkiyetinde olması ve yararlanmaktan menedilmemiş olması şartlarını da eklemektedirler (Gölcük, 2008: 74). Rızık tarif ederken koydukları bu şartların amacı ise haramı rızık kapsamı içine almamaktır. Kâdî Abdülcebâr, el-Muğnî (1965) adlı eserinde bu durumu şu üç esasa dayandırmaktadır: Haramla rızıklandırmanın, Mutezile'deki Allah'ın kulları için en iyi olanı yapmasının vacipliği düşüncesine ters düşmesi, haramla rızıklandırmak gibi kabih bir durumdan Allah'ı tenzih ediyor oluşları, kendisi bizzat kötü olduğu için kullarına yasakladığı şeylerden Allah'ın rızık yapmayacağı düşünceleri (Akt: Mert, 2005: 12).

Sâbûnî, Maturidiyye Akaidi (2005) adlı eserinde Ehl-i Sünnet ve Mutezile'nin rızık tanımındaki ihtilafın, Ehl-i Sünnet'in rızık canlıının beslendiği şey olarak görmesine karşılık, Mutezile'nin yalnızca meşru olarak mülkiyete giren şeyleri rızık kapsamına almasından kaynaklandığını belirtmektedir. Mutezile'nin görüşünü yanlış bulan Sâbûnî “Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki rızık Allah'a ait olmasın.” (Hud, 6) ayetinde tüm canlılar için rızık va'di bulunduğunu, oysaki hayvanlar için mülkiyetten bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca haramın rızık kabul edilmesi durumunda haram yiyenlerin niçin cezalandırıldığı sorusuna da “Yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olmak şartıyla yiyin.” (Bakara, 168) ayetinde rızkın helâl yoldan temin edilmesi emredildiği halde nefesine uyup harama bulaşan kulun, Allah'ın emrine muhalefet etmesi sebebiyle cezalandırıldığı ifade ederek cevap vermektedir (Sâbûnî, 2005: 151-152).

Ehl-i Sünnet'in diğerkolu olan Eş'ariyye'nin rızık konusuna bakışı Maturidiyye ile paralellik arz etmektedir. Eş'arî de haramı rızık kabul etmesi ve rızıkla mülkiyet arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını düşünmesi açısından Sâbûnî ile aynı görüştedir. Allah'ın lütfu olarak gördüğü rızıktan insan ve hayvanların yararlandığını, yararlanılmayan bir şeyin rızık kabul edilmeyeceğini de eklemektedir (Gölcük, 1997: 242).

Ülkemizde halk arasında kısmet konusu gündeme geldiğinde ilk irdelenen meselelerden olan rızık konusundaki genel kabul şu şekilde özetlenebilir: Takdir ve tayini Allah'a ait olan rızık konusunda, insanın sorumluluğu rızık kazanma konusunda izlediği yoldur. İnsan rızıkı yaratamaz ancak kendisi için yaratılan rızık helâl yoldan elde eder (Karadaş, 2012: 60).

BÖLÜM 2: DKAB DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS KİTAPLARINDA KAZA VE KADER KONUSU

Bu bölümde öncelikle liselerde din derslerine ver verilene kadar geçen dönemde ilk ve ortaokul din dersi programlarında kaza ve kader konusunun ne şekilde ele alındığına kısaca değinilecek sonrasında ortaöğretim düzeyinde kaza ve kader inancı öğretiminin geçmişten bugüne nasıl bir süreçten geçtiğini ortaya koymak için lise din eğitimi programları incelenecek, ardından konunun ders kitaplarında ele alınma şekli üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

2.1. Din Öğretimi Programlarında Kaza ve Kader Konusu

Ülkemizde din eğitimi ve öğretimi, Tanzimat'ta etkisini göstermeye başlayıp Cumhuriyet döneminde her alanda büyük değişimlere neden olan modernleşme politikalarının da etkisiyle inişli çıkışlı bir süreçten geçmiştir. Özellikle 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilanı, hilafetin kaldırılması ve peşinden medrese, tekke, zaviye gibi dini eğitim veren kurumların kapatılması gibi laiklik odaklı düzenlemelerin ardından anayasada yapılan değişiklikler sonucunda hız kazanan batılılaşma süreci; genel anlamda eğitimde ve dolayısıyla da din dersleri ile din dersi öğretim programlarında köklü değişiklikler yapılması ile neticelenmiştir (Zengin, 2017: 114-116).

Bu kapsamda tek parti döneminde 1924'te lise, 1927'de ortaokul, 1929'da ise ilkokul programlarından çıkartılan din derslerine, 1946'da çok partili döneme geçilinceye kadar hiçbir kademede yer verilmemiştir. Din dersleri liselere ancak 1967 yılında mecliste yaşanan yoğun tartışmaların akabinde girebilmiş ve Talim Terbiye Dairesi Başkanlığınca 23 Ekim 1967'de hazırlanan lise din dersi müfredatı, 1976-1977 öğretim yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Altaş, 2002: 147-148).

Çalışmamızda önce 1967'den din dersinin zorunlu olduğu 1982'ye kadar olan dönemdeki lise din bilgisi dersi programları, sonra 1982 Temel Eğitim ve Ortaöğretim Din ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Programı, ardından köklü değişiklikler barındıran 2005 ve onunla büyük ölçüde benzer olan 2010 Ortaöğretim DKAB Öğretim Programlarında kaza ve kader konusunun ne şekilde yer aldığını inceleyecek, 2018 yılında yapılan güncellemeyi konumuz bağlamında değerlendireceğiz. Ancak öncesinde

lise düzeyinde din derslerine yer verilmediği dönemde, ilk ve ortaokul din derslerinde kaza ve kader konusunun ele alınışına kısaca değinmek uygun olacaktır.

Cumhuriyet'ten bu yana ilk ve ortaokul programlarında din dersinin bulunduğu tüm dönemlerde kaza ve kader konusuna yer verildiği dikkat çekmektedir (Keskiner, 2016: 76). 1926 İlk Mektep Ma'lûmât-ı Diniye Müfredat Programı'nda devletin modernleşme politikalarının da etkisiyle sosyal hayatla ilgili konularda rasyonalist bir anlayışın hâkim olduğu anlaşılmaktadır (Maarif Vekaleti, 1927: 3-4). Bu anlayışın bir sonucu olarak din derslerinin tedrisinde dikkat edilecek noktalardan üçüncüsü, "Dünyayı hakir görerek yalnız ahirete teveccüh etmek ve kanaati sefaletle tevekkülü miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin dinde yeri olmadığı, dünyada azami refah ve saadet içinde yaşamının ve Müslümanların zengin, memleketlerinin mamur olmasının dince de matlup ve mergup olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır." cümlesiyle ifade edilmiştir (Maarif Vekaleti, 1927: 45-46). Ayrıca 4. sınıftaki "İslam dininde tevekkül her türlü tedbirden sonra caizdir." başlığı altında aklın gösterdiği her çareye başvurmadan tevekkül etmenin daima mahrumiyetle sonuçlanacağı ve böyle bir tevekkülün İslam dininde makbul olmadığı belirtilerek Osmanlı'nın son dönemlerinde yaygın olan yanlış tevekkül anlayışının düzeltilmeye çalışıldığı söylenebilir (Maarif Vekaleti, 1927: 47).

Din derslerinin 4. ve 5. sınıf programlarında yer aldığı 1949'da müfredatın, dini ve ahlaki konularda bilgilendirmeye ağırlık vermesi yönüyle ilmihâli bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Zengin, 2017: 124). 1949 İlkokul Programı'nda kaza ve kader konusu ile ilgili 5. sınıflarda "Kaderin Doğru Manası", "İslam'da Çalışmanın Önemi", "Herkes Çalışmasına ve Kendi Kazancına Bağlıdır." başlıkları yer almaktadır (MEB, 1949: 153). Bu başlıklar altında öğrencilere insanın eylemlerinde serbest olduğu, Allah'ın hayrı ve şerri yarattığı öğretilmeye çalışılarak, çalışkanlık vurgusu yapılmaktadır. Din derslerinin 1982'de zorunlu olmasına kadar geçen süreçte ilkokul müfredatlarında kaza ve kader konusu genel olarak bu doğrultuda ele alınmaktadır (Acar, 2006: 34). Çocuklarda soyut düşünebilme kabiliyetinin on iki yaşlarında henüz tam olarak gelişmediği göz önünde bulundurulduğunda, tevekkül ve kader gibi o yaş dönemine ağır gelebilecek kavramların 4. Ve 5. sınıf müfredatlarında yer alışı ile ilkokul seviyesinde kaza ve kader inancı öğretimi yapılmasının ne kadar isabetli bir yaklaşım olduğunu değerlendirmek gerekmektedir.

Ortaokulların müfredatına din dersinin eklendiği 1956 yılında; dinin iman, ibadet ve ahlak esaslarını hurafelerden uzak bir şekilde öğretimi üzerinde durulan Ortaokul Din Dersleri Programı'nda kader konusunun ortaokul ikinci sınıftaki “Kader ve Kaza, Kul İradesi ve Tevekkül” başlıklarından oluşan üniteye ele alındığı görülmektedir (MEB, 1956: 147). Ortaokul öğrencileri soyut kavramları anlama konusunda ilkokul öğrencilerine kıyasla her ne kadar daha yatkın olsa da kaza ve kader konusunun orta ikinci sınıfta aktarılmaya başlanması ancak lisedeki eğitime bir hazırlık olarak değerlendirilebilmekte, ergenliğin başındaki yaşlarda olan bu çocukların kaza kader inancı öğretiminde hedeflenen çıktıyı sağlayamayacağı bilinmektedir.

2.1.1. 1967 ve 1976 Lise Din Bilgisi Dersi Programlarında Kaza ve Kader Konusu

1946'da çok partili hayata geçişle beraber halkın din eğitimine olan ihtiyacı daha hür bir şekilde ifade edilebilmiş; 1950'de Demokrat Parti'nin göreve gelmesiyle din eğitimi alanında yaşanan olumlu gelişmeler sonucunda ise 1967'de lise müfredatlarına seçmeli din dersleri eklenmiştir (Kaymakcan, 2006: 23).

Milli birlik, beraberlik, laiklik ve isteğe bağlılık prensiplerine dikkat çekilen 1967 Lise Din Bilgisi Dersi Programı; öğrencilere yeni bilgiler vermekten ziyade önceki bilgileri ile manevi değerler arasında bağlantı kurmalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır (MEB, 1967: 372). Akli ön plana alan, İslam merkezli bir din eğitimi anlayışına sahip olduğu söylenebilen (Zengin, 2017: 125) bu programda kaza ve kader konusuna, lise 1. Sınıfta “Amentü'deki altı esasa kısaca temas” ve lise 2. sınıftaki “İslam dininde gerçek tevekkül anlayışı; çalışıp kazanmanın İslam Dinindeki yeri” başlıkları altında değinilmektedir (MEB, 1967: 372).

Liselerin 3. sınıflarına da din derslerinin koyularak tüm sınıflarında isteğe bağlı olarak haftada birer saat okutulduğu 1976 yılında ise, Lise Din Bilgisi dersinin amaçları; İslam Dini'nin iman, ibadet ve ahlak esaslarını öğretmek, öğrencilere milli kişilik kazandırmak, onları dini konularda yanlış bilgilerden koruyarak Hz. Muhammed'in örnekliğinde ilmi bir saygınlık kazandırmak olarak özetlenebilmektedir (MEB, 1976: 338). Çok ciddi bir değişiklik barındırmayan 1976 Lise Din Bilgisi Programının da milli ve manevi değerleri birleştirmeye çalışan rasyonalist bir tavırla dini bilgilerdeki yanlışları düzeltmeye çalıştığı söylenebilmektedir (Yürük, 2010: 78). Bu programda kaza ve kader konusuna, lise 1. sınıftaki 2. Üniteye yer alan “Kadere İman” ve lise 2.

sınıfta 7. Ünite'deki “İslam’da Tevekkülün Manası ve Çalışmanın Önemi” başlıkları altında yer verildiği görülmektedir (MEB, 1976: 339-340).

2.1.2. 1982 Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Kaza ve Kader Konusu

Talim ve Terbiye Kurulu’nun 8.12.1981 gün ve 213 sayılı kararı ile “Din ve Ahlak Bilgisi” adı altında birleştirilen din dersleri için hazırlanan Temel Eğitim ve Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı, 29 Mart 1982 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi’nde yayınlanmış ve böylece tüm kademelerde din eğitimi zorunlu hale getirilmiştir (MEB, 1982: 155).

Programdaki Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi öğretiminin amaçlarından bazıları; dine olan ihtiyacı kavramak, dinler hakkında bilgi sahibi olmak, diğerlerinin inançlarına saygı duymak, İslam dininin ilme verdiği önemi bilmek, iman, ibadet ve ahlak esaslarını öğrenmek, millî bağları güçlendirici kavramları bilmek ve bu şuuru Atatürkçülükle bütünleştirmek olarak sıralanabilmektedir (MEB, 1982: 160). Bu noktada 1982 Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı, 1976 Lise Din Bilgisi Programına nazaran daha öğrenen odaklı, “İslam dininin iman, ibadet ve özellikle ahlak esaslarını fikir düzeyinde öğrenmek.” amacıyla da belirtildiği üzere İslam dini konusundaki öğrenmelere daha çok bilişsel düzeyde ağırlık veren bir program olarak değerlendirilebilir (Yürük, 2010: 79).

1982 Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında kaza ve kader konusuna ayrılmış müstakil bir ünite bulunmamakla beraber, lise 2. sınıfın 1. Ünitesi olan “İslam Güzel Ahlaktır” başlığı altındaki “İslam’da İnanç Esasları” maddesinde kader inancından genel olarak bahsedilmektedir (MEB, 1982: 160).

Ayrıca 1967 ve 1976 programlarında lise 2. sınıfta “İslam’da tevekkül anlayışı” ile bağlantılı olarak ele alındığını gördüğümüz “Çalışmanın önemi” konusunun, 1982’deki öğretim programında tevekkülden bağımsız olarak ele alındığı da dikkat çekmektedir. Lise 2. Sınıfın 5. Ünitesi olan “Çalışmak ve Üretici Olmak” başlığı altında çalışmanın, üretici olmanın yararları, başkalarının emeğine saygı, başkalarının sırtından geçinmemek, Türk geleneğinde iş ve ticaret ahlakı gibi konularla, Atatürk’ün çalışma ile ilgili güzel sözlerine ve konu ile ilgili ayet ve hadislerle yer verilmekte, konu

tevekkülle ilişkilendirilmemektedir (MEB, 1982: 161). Bu farklılığın, program geliştirilme aşamasında yararlanılan yöntem ve yaklaşımlarda yıllar içerisinde yaşanan değişikliklerin etkisinden kaynaklandığı söylenebilir.

1982 Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programındaki bazı ünitelerin programdan çıkartılmasıyla yapılan değişiklik sonucu düzenlenen 1992 İlköğretim ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programında içerik olarak İslam dininin inanç esasları ve ibadetlerle ilgili konulara ayrılan yerin 1982'ye göre azaldığı, ahlaki ve toplumsal konuların ise ağırlık kazandığı söylenebilmektedir (Zengin, 2017: 129).

Kaza ve kader konusunun ele alınışında da 1992 Lise DKAB Dersi Programı ile 1982 Lise Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı arasında herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (MEB, 1992: 231-235).

2.1.3. 2005 ve 2010 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Kaza ve Kader Konusu

2005 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programının hazırlanma sürecinde, önceki öğretim programlarında farklı olarak ilk kez öğrencinin aktif olmasını sağlayacak yaklaşımlardan faydalanılmış ve din öğretimi süreçleri bilimsel kriterlere uygun olarak düzenlenmiştir. İnanç, ibadet ve ahlak alanlarında batıl ve hurafelere dayalı yanlış bilgiler vermekten kaçınılmış, İslam kaynaklı tün dinsel oluşumlar Kur'an ve Sünnet ortak paydasında buluşturulmaya çalışılmıştır. Felsefi, psikolojik, sosyolojik ve eğitimsel açıdan sağlam temellere dayanılarak hazırlanıldığı belirtilen bu programda, "Az bilgi, öz bilgidir." ilkesi ile hareket edilerek, dinin dinamik yönü üzerinde durulmuş ve öğrencinin dini bilgiyi hayat sürecinde içselleştirmesi amaçlanmıştır. Kısacası 2005 Ortaöğretim DKAB programında, yapılandırmacı yaklaşım ve çoklu zekâ kuramı esas alınarak dini açıdan da mezhepler üstü bir yaklaşımın benimsendiği, İslam dininin kuşatıcılığı ön plana çıkartıldığı görülmektedir (MEB, 2005: 12-14).

Programın genel amaçlarına bakıldığında; İslam'ın iman, ibadet ve ahlak esaslarını tanıma, inancını akılla bütünleştirme, akılcı ve eleştirel yaklaşım sergileme, inanma ve yaşama özgürlüğünün bilincine varma, doğru ve yanlış bilgiyi ayırabilme, birlikte yaşama hoşgörüsü edinme, dinin birleştirici rolünü kavrama, diğer dinleri tanıma ve İslam'ın evrensel değerlerle örtüştüğünü fark etme gibi ifadeler dikkat çekmektedir.

Özellikle 13. maddede yer alan “Kader kavramını yanlış yorumlayarak sorumluluktan kaçınılmayacağı bilincine sahip olur.” ifadesi konumuzla doğrudan ilişkili olması bakımından önemlidir (MEB, 2005: 14-15).

2005 DKAB Öğretim Programındaki diğer bir yenilik dersin öğrenme alanları çerçevesinde yapılandırılmasıdır. Her biri farklı akademik disiplinin sahasına giren ve diğer alanlardaki ünite ve kazanımlarla da ilişkilendirilen 7 farklı öğrenme alanından ilki “İnanç” öğrenme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer öğrenme alanları içinde daha farklı bir öneme sahip olması ve insan hayatının tüm süreçlerini içermesi sebebiyle “İnanç” alanına her sınıfta yer ayrılmıştır (MEB, 2005: 17-18). Programda, kaza ve kader konusunun “İnsan ve Kaderi” başlığı altında ele alındığını gördüğümüz (MEB, 2005: 39) 11. Sınıfın 1. Ünitesine ait şu kazanım ifadeleri geçmektedir:

1. “Kader ve kaza kavramlarını açıklar.”
2. “İnsanın kaderle ilgili olarak akıl sahibi olmak gibi özelliklerini sorgular.”
3. “Allah ve kulun iradesi arasındaki ilişkiyi kavrar.”
4. “Ecel, ömür, rızık, tevekkül, başarı, başarısızlık, afet, sağlık ve hastalık, hayır ve şer kavramlarının kaderle ilişkisini kavrar.”
5. “Kader ve kaza ile ilgili toplumda yaygın olan yanlış anlamaların neler olduğunu araştırır ve nedenlerini fark eder.”
6. “Hayır ve şerrin, insanın tercihi ve fiili olduğunu kavrar.”
7. “Kaza ve kader inancının bireyin tedbir almasına engel olmadığını kavrar.” (MEB, 2005: 59).

Aynı ünitenin açılımına bakıldığında ise, “Kader ve Kaza Kavramları”, “İnsanın Kaderle İlgili Özellikleri” ve “Kaderle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar” başlıkları altında insanın akıl sahibi, özgür ve sorumlu olduğuna vurgu yapıldığı, ecel ve ömür, rızık, afet, sağlık ve hastalık, başarı ve başarısızlık, tevekkül, hayır ve şer gibi kavramlara değinildiği görülmektedir (MEB, 2005: 74).

Kaza ve kader konusunun ele alınışında 2005 Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı ile 2010 Ortaöğretim DKAB Öğretim Programı arasında herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır (MEB, 2010: 61-67).

2005 ve 2010 Ortaöğretim DKAB Öğretim Programlarında içerik olarak her ne kadar İslam'la ilgili konulara daha fazla yer verilmiş olsa da bu programların öncekilerine kıyasla daha bilimsel ve objektif bir bakış açısıyla hazırlandığı söylenebilir (Zengin, 2017: 13). Bunun bir sonucu olarak programların amaç, içerik ve ünite açılımları incelendiğinde, kaza ve kader konusunun toplumda hâkim olan geleneksel anlayıştan uzaklaşarak, aklı ön plana çıkaran bilimsel bir yaklaşımla ele alındığı değerlendirilmesini yapmak mümkündür. Öğrencilerin kültür ve geleneklerin etkisiyle körü körüne bir kaderci anlayış benimsemelerinin önüne geçilmeye çalışılarak, sorumluluklarının farkında olmaları istenmekte ve bilimsellik, sorumluluk, güven ve tevekkül değerlerinin önceliğine dikkat çekilmektedir.

2.1.4. 2018 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Kaza ve Kader Konusu

Millî Eğitim Bakanlığı 2018 yılında, eğitim-öğretim ve programlar konusunda yapılan akademik çalışmaların sonuçları, ilgili branşın zümre raporları, farklı ülkelerin güncel öğretim programları ve alanda görevli öğretmenlerden gelen dönütler ışığında DKAB dersi öğretim programını güncellemiştir (MEB, 2018: 6). Güncellenen programda, günümüzün hızla değişen toplum yapısında bilgiyi üreten, problem çözebilen, eleştirel düşünebilen girişimci, iletişim ve empati kabiliyetine sahip bireyler yetiştirmenin; bireysel farklılıkları dikkate alan, bilginin yanında beceri kazandırmayı hedefleyen bir öğretim programı hazırlamayı gerektirdiği üzerinde durulduğu görülmektedir.

Üniteler, Konular, Kazanımlar, Açıklamalar ve Anahtar Kavramlar şeklinde yapılandırılan 2018 Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programı, her sınıf düzeyinde 5 üniteye ayrılmıştır. Programda, ünite ve konuların belirlenmesinde öğrencilerin gelişim düzeyleri, hazırbulunuşlukları, konuların aşamaları ve birbirleriyle olan ilişkilerinin dikkate alındığı belirtilmektedir (MEB, 2018: 10). 2018 yılı programı, 2010 yılı programından farklı olarak, öğrenme alanları çerçevesinde yapılandırılmamış, ünite sayıları ile konu yoğunluklarının yanında ibadet ve inanç öğrenme alanına ilişkin ünitelere ayrılan yer de azaltılmıştır (MEB, 2018: 12-13).

2018 Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programında yapılan değişikliklerden birisi ve bizce en önemlisi ise konumuz olan kaza ve kaderle ilgili, 2010 yılı programında 11. Sınıfta yer alan “İnsan ve Kaderi” ünitesinin programdan kaldırılmasıdır. Kaza ve kader

konusuna ait müstakil bir ünite bulunmasa da bazı ünitelerde dolaylı olarak kader konusuna değinilmektedir. Bu bağlamda incelediğimiz güncel programda kader meselesi ile ilgili olarak karşımıza çıkanları şu şekilde özetlemek mümkündür:

9. sınıfın 2. Ünitesi olan “Din ve İslam” başlığı altında ünite kazanımlarından birisi “İslam inanç esasları arasındaki bütünselliğin önemine değinilir, İslam inançlarını parçacı bir yaklaşımla ele almanın sakıncaları örneklerle açıklanır.” ifadesidir. Açıklamalar kısmında ise ünite kapsamında değerlendirilen Nisa Suresinin 156. Ayeti ile beraber Cibril hadisine de yer verilmesi istenmektedir (MEB, 2018: 15). Bahsedilen ayet mealine bakıldığında ayette, inanç esaslarından Allah, melek, kitap, peygamber ve ahiret gününe iman etmek gerektiği üzerinde durulduğu, kader konusunun bu ayette yer almadığı görülmektedir. Programda bu ayetle beraber, kader inancının yer aldığı Cibril hadisi de zikredilerek zannımızca inanç esasları arasındaki bütünsellik korunmaya çalışılmış, böylece kader inancı da gündeme getirilmiştir.

10. sınıfın ilk ünitesi “Allah-İnsan İlişkisi” konusunun alt başlıkları olan “Allah’ın İsim ve Sıfatları” ve “İnsanın Allah ile İrtibatı” bölümlerinde Allah’ın sıfatlarının kâinat ve insan üzerindeki tecellisine değinildiği görülmektedir (MEB, 2018: 19). Bu noktada Allah’ın ilim, irade ve tekvin sıfatları kaza ve kader konusu ile irtibatlı olması açısından önemlidir.

Programda dolaylı olarak kader konusu ile irtibatlı olduğunu düşündüğümüz diğer bir konu da 11. Sınıftaki “İnançla İlgili Meseleler” ünitesidir. Bu üniteye inançla ilgili felsefî yaklaşımlar ele alınırken kötülük problemi üzerinde durulmuş ve problemin inançla ilgili yaklaşımlarla olan ilişkisine yer verilmiştir (MEB, 2018: 27). Ayrıca ünitenin kazanımlar kısmında, “Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır, onları O’ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir, O’nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.” anlamına gelen En’am suresinin 59. ayetinin öğrencilerce değerlendirilmesi istenmektedir. Allah’ın sonsuz ilmi, iradesi ve takdiri anlamında kader konusu ile irtibatlandırılacak bu ayete, inançla ilgili felsefî yaklaşımların ele alındığı bu üniteye yer verilmesi, kanaatimizce kader konusunun bireylerin inanca dair problemleri ve inanca olan yaklaşım şekillerinde önemli bir etken olmasından kaynaklanmaktadır.

Özetlemek gerekirse 2018 Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programında kaza ve kader konusunun açıkça zikredilerek ele alındığı bir ünite bulunmasa da konunun diğer inanç konularıyla olan ilişkisi ve inançla ilgili problemlerin temelini oluşturuyor olması sebebiyle, bahsedilen ünitelerde kaza ve kader konusuna değinme zarureti hasıl olmaktadır. Ancak, kader konusunun ünite aralarına sıkıştırılarak irdelenemeyecek güçlükte bir konu olduğu düşünüldüğünde; güncel programdaki bu boşluğu doldurma mevzusu öğretmenlerin inisiyatifine bırakılmış gibi görünmektedir. İslam inanç esasları arasındaki bütünselliğe bizzat dikkat çekilen bu programda kaza ve kader konusunun ayrıca irdelenmemiş olması dikkat çekicidir.

2.2. DKAB Ders Kitaplarında Kaza ve Kader Konusu

Bu bölümde, kaza ve kader konusunun DKAB Dersi Ortaöğretim ders kitaplarında ele alınışı, konu ile ilgili kavramlar çerçevesinde incelenecek, yıllar içerisinde kavramlara yüklenen anlamlarda ne gibi bir değişim olduğu üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Kaza ve Kader Kavramları

Kaza ve kader kavramlarına yüklenen anlamlar, öğrencilerin konu ile alakalı doğru bir anlayışa sahip olabilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Kavramların tanımlanma aşamasında kullanılan çelişkili ya da muğlak ifadeler de bir o kadar kafa karıştırıcı olabilmektedir. Bu açıdan ders kitaplarındaki kaza ve kader tanımlarına bakıldığında şöyle bir manzara ortaya çıkmaktadır:

Din derslerinin liselerde seçmeli olarak okutulmaya başladığı 1967 yılından hemen sonra kaleme alınan ders kitaplarında genel olarak kader, “Ezelden ebede kadar olacak şeylerin hepsinin zamanının, yerinin ve nasıl olacaklarının Allah tarafından bilinmesi ve bu bilgiye uygun olarak irade edilip sınırlandırılması”, kaza ise “Ezelde bilinen ve takdir edilen şeylerin zamanı ve yeri geldiğinde ezeldeki bilgi ve takdire uygun olarak Allah tarafından yaratılması” şeklinde Maturidîyye’nin tanımına uygun olarak ifade edilmektedir. Kaza ve kaderin Allah’ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarıyla ilişkilendirildiğini gördüğümüz bu dönemin kitaplarında (Cankat, 1968: 29, Olgun, 1970: 19, Gürtaş ve Uzunpostalcı, 1970: 44, Okutan, 1980: 29) ayrıca kaza ve kaderin İslam’ın inanç esaslarından olduğuna dikkat çekilmektedir. Gürtaş ve Uzunpostalcı (1970: 44) tarafından hazırlanan “Liseler İçin Din Bilgisi-1” ders kitabında geçen,

“Bazen bu iki terim birbirinin yerine de kullanılmaktadır. Yani kader’e kaza ve kaza’ya da kader adı verilmektedir.” ifadesi diğer kitaplardan farklı olarak Eş’ari’nin kaza-kader tanımlamasına da atıf yapılmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca aynı kitapta ünitenin son kısmında yer alan, “Allah bu alemde olmuş ve olacak şeylerin hepsini birtakım sebepler zincirine bağlamıştır. Sebepsiz hiçbir şey olmaz...” cümlesi ile kader konusunun sebeplilik ilkesi ile bağdaştırıldığı görülmektedir (Gürtaş ve Uzunpostalcı, 1970: 45).

MEB’in 1971’de lise ve dengi okulların 1. ve 2. Sınıfları için yardımcı ders kitabı olarak kabul ettiği diğer bir kitapta ise Kamer Suresi’nin 49. ayetine yer verilerek kader, ölçü ve hikmet kavramı ile ilişkilendirildikten sonra geçen “İşte Cenabı Allah’ın bu takdiri, bu ölçüsü tabiat veya fitrat kanunu denilen şeydir ki bütün fitrat onun gereğince hareket eder ve bu şekilde hareket sayesinde kendisine mukadder olan gelişmelere nail olur.” satırlarında kader, fitrat kavramı ile açıklanmaktadır (Halacoğlu: 1974: 42). Bazı kitaplarda yer alan kaderin bir “alinyazısı” olduğuna dair ifadeler de dikkat çekicidir (Türkmen, 1968: 13, Halacoğlu, 1974: 43).

Öğretim programlarının öğrenciyi merkeze alarak yapılandırıldığı 2005 yılına gelinceye kadar okutulan ders kitaplarında, kaza ve kader tanımları genel anlamda 1967 sonrası ders kitaplarındaki tanımlarla benzer olduğu görülmektedir (Kandemir ve diğerleri, 1980: 36-37, Bolay, 1982: 6 Olgun, 1970: 43).

MEB’in 2006 yılında 11. Sınıflarda okutulmak üzere kabul ettiği Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabında “İnsan ve Kaderi” ünitesinde kaza ve kader kavramları, “Kader; planlamak, programlamak, ölçmek ve değerlendirmek gibi anlamlara gelmektedir. Kaza ise kesin karar vermek, düzenlemek, gerçekleştirmek ve yaratmak anlamlarında kullanılır. İki kavram da terim olarak her varlığın ilahî plan dâhilinde belli bir ölçü çerçevesinde, bir düzen, bir uyum ve değişmez yasalara bağlı olarak yaratılmasını ifade etmektedir.” şeklinde önceki yıllardan farklı ifadelerle tanımlanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de kaderle ilgili ayetlerden örneklerin verildiği ünite, Allah’ın yaratmasındaki ölçü olarak ifade edilen kader kavramı; uyum, düzen, kurallar ve yaratma ifadeleriyle ilişkilendirilerek, evrendeki fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasaların Allah’ın çizdiği kader olduğu belirtilmekte, böylece sebeplilik ilkesi ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca kavramların tanımlandığı bu başlıkta; insan açısından kaderin müdahale edebildiği ve

edemediği iki kısımdan oluştuğu bilgisi de verilmektedir (Balcı ve diğerleri, 2006: 9-11).

2010 Ortaöğretim DKAB Öğretim Programına göre düzenlenen ders kitabında ise, kavramlar tanımlanırken eski kitaplardan farklı olarak kaderle ilgili “...insanların özgür iradelerine göre yapacakları her şeyi Allah’ın önceden bilmesi, takdir etmesi, bir plana göre düzenlemesi” ifadesi kullanılarak insanın özgür iradesine vurgu yapılmıştır. Bunun bir sonucu olarak devamında “İnsan İradesi ve Kader” başlığında konu detaylandırılmıştır. Ayrıca “Kaza ve Kader Kavramları” başlığının son kısmında öğrencilerden deyim, atasözü ve şarkı sözlerinde geçen alinyazısı ve kaderle ilgili ifadeleri araştırarak, ulaştıkları sonuçları doğru kader anlayışı çerçevesinde yorumlamalarının istendiği bir kısma da yer verildiği görülmekte, bu şekilde öğrencilere kaderin bir alinyazısı olmadığı farkındalığı kazandırılmaya çalışılmaktadır (Koç ve diğerleri, 2012: 10-12).

Ders kitaplarındaki kaza ve kader kavramlarına ait tanımların yıllar içindeki değişimine bakıldığında, uzun yıllar kavramların ilmi hallerde ele alındığı geleneksel anlatım tarzıyla kitaplarda da yer bulduğu, ilerleyen yıllarda az da olsa bu geleneksel anlayıştan uzaklaşarak, değişen eğitim yaklaşımlarının da etkisiyle öğrencinin daha iyi anlayabileceği tanımlamalara yer verilmeye çalışıldığı, konuya dair aklî ve bilimsel deliller sunulduğu görülmektedir. Bu noktada programlarda ve ders kitaplarında kader ve kaza konusunda genelde Allah’ın ezelden ebede kadar olacak her şeyi planlama ve sınırlaması, zamanı geldiğinde bunları planına uygun şekilde yaratması yönündeki Ehl-i Sünnet’in Maturidî yaklaşımı kabul görürken, Eş’arîlerin kaza ve kader tanımına nadiren yer verilmiştir. 2005 güncellemesinde ise konunun Mu’tezile’nin kaza ve kader anlayışına yakın bir tarzda ele alındığı söylenebilir. Çünkü 2006 yılında okutulan ders kitaplarına bakıldığında kaza ve kaderi daha çok Allah’ın hadiseler hakkındaki önceden bilgisi, planlamasından ziyade kâinata yarattığı düzen, sebepler zinciri olarak ele alan, insanların eylemlerinin Allah’ın koyduğu bu düzen içerisindeki yeri çerçevesinde irdelendiği, insanı kaderi konusunda daha etkin kabul eden, akla vurgu yapan bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Kitaplarda net olarak Mutezile’nin kaza ve kader tanımlarına yer verilmemiş olsa da konu ile ilgili gelenekteki Maturidî yaklaşımının, Mutezilî bir dönüşüm içerisinde olduğu izlenmektedir.

Kitaplarda dikkat çeken diğer bir husus, son dönemlerde öğrencilerin “alinyazısı” ile özdeş yanlış bir kader anlayışına sahip olmasının önüne geçilmeye de çalışılmasıdır. Ancak konunun soyutluğu nedeniyle zihnen kavranması oldukça zor olduğundan; ders kitaplarındaki bu tanımların, adalet, özgürlük gibi kavramlar konusunda hassas davrandıkları bir dini şüphe döneminde olan lise öğrencilerine ne kadar hitap edebildiği konusunda net bir değerlendirme yapmak oldukça güçtür.

2.2.2. Kader ve İrade ilişkisi

İnsan iradesinin eylemleri üzerindeki etkisi ve bu noktada kader inancının insana tanıdığı hürriyet meselesi, kaza ve kader kavramlarının tanımlanma aşamasında tartışılmaya başlanan ve insanoğlunun zihninde açıklığa kavuşturma gayretinde olduğu önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meselenin lise çağındaki gençlere nasıl anlatıldığı da dolayısıyla önem kazanmaktadır. 2000’li yıllara gelinceye kadar okutulmuş olan ders kitapları incelendiğinde bu kitaplarda kader-irade ilişkisine genel olarak, Allah’ın bizim yapıp edeceklerimizi bilmesinin bizi mecbur tuttuğu anlamına gelmediği, insana akıl ve irade vererek iyiyi seçmesini dilediği, ancak buna rağmen seçim hürriyeti bulunan insanın kötüyü tercih ettiğinde sorumluluğu da yükleneceği gibi insan iradesi ve sorumluluğunu ön plana alacak açıklamalarla yer verildiği görülmektedir (Cankat, 1968: 29, Türkmen, 1968: 14, Olgun, 1970: 19, Halacoğlu, 1974: 43, Okutan, 1980: 29, Gürtaş ve Uzunpostalcı, 1970: 45, Eraydın ve diğerleri, 1980: 37, Bolay, 1982: 7). 2000’li yıllarda okutulan kitaplarda ise kader-irade ilişkisi konusunda eski kitaplardakine benzer bir anlayışın hâkim olduğu ancak kader tanımının yol açabileceği yanlış algıların düzeltilmesi noktasında gelenekten uzaklaşarak daha güncel ifadelerin kullanıldığı dikkat çekmektedir (Balcı ve diğerleri, 2006: 12-16, Koç ve diğerleri, 2012: 12-14).

Talim ve Terbiye Kurulu’nun 1968’de liselerin birinci sınıflarında okutulmasını kabul ettiği, Türkmen (1968: 14) tarafından hazırlanan ders kitabında konu, “Kaza ve kader büyük tartışmalara sebep olmuştur. Mademki her şeyi bilen ve isteyen Tanrı’dır. O halde insanların sorumluluğu ne demek oluyor? diyenler olmuştur. Tabiidir ki böyle diyenler insanın seçme ve yapma gücünü düşünmemiş ve hesaplamamış oluyorlar ki, böyle bir görüşün kabul edilmesine imkân yoktur. Allah (cc) insanlara seçme gücü ve düşünce cevheri vermiştir. O halde insan iradesini iyie sevk ederse, Allah (cc) onun

elinde iyiyi, kötüye sevk ederse, kötüyü yaratır. Onun için elimizden geldiğince iyiyi seçmeye çalışmalıyız. ‘Takdir böyle imiş benim kabahatim yoktur.’ diyemeyiz. Çünkü kazanma insan tarafından olmakta, insan bu durumundan dolayı da sorumlu olmaktadır.” şeklinde sohbet eder nitelikte nasihatlerle ele alınmaktadır. Ayrıca burada Maturidi kelimasında fiillerin insana bakan yönü olarak ele alınan kesb kavramına da “kazanma” ifadesiyle atıfta bulunulduğu dikkat çekmektedir. Aynı kitapta “İslam Dininde Hürriyet Anlayışı” başlığı ile konunun insan iradesi ile ilişkili irdelendiği bir bölüm de bulunmaktadır. Türkmen (1968: 112) burada İslami anlayışa göre hürriyeti, “...fertlerin gerek kendi şahsiyetleri ve gerek toplumun yapısına zarar vermeyecek olan, fakat yapılmasında hem kendisi hem de toplumun yararı bulunan hareketleri yapabilmektir. Günümüz insanlık alemi de aslında mutlak hürriyeti değil, fertlerin toplum hayatına zarar vermeyecek olan daha insanca bir hayat düzeyine ulaşmasını sağlayacak bir hürriyet ortamı istemektedirler. İşte İslamiyet bu düşüncüyü asırlarca evvel getirmiş olmakla da üstünlüğünü ispatlamış bulunuyor.” cümleleriyle lise birinci sınıftaki öğrencilere ağır gelecek bir akademik üslupta tarif etmektedir.

Halacoğlu (1974: 43-45)’nin kaleme aldığı diğer bir ders kitabında ise, “Bazıları kaza ve kader itikadını yanlış anlayarak onun insanı mecburiyet sevgisiyle hareket etmek durumuna sürüklediğini ve insanı kadere boyun eğmekle her şeye razı olmaktan ve her şeye şükretmekten başka bir şey yapamayacak hale getirdiğini iddia ediyorlar... kaza ve kadere inanmak kör mukadderata boyun eğmek değildir. Çünkü İslam görüşüne göre her insan iradesini kullanmakla ve doğru yolu tutmakla yani Allah’ın iradesine boyun eğmekle, mutlaka kurtulur.” ifadelerinin ardından “Yalnız insanların da kendi iradelerini Allah’ın iradesine uydurmaya çalışmalarının da icap ettiğini de unutmamalıdır.” cümlesi gelmektedir. Yazarın Allah ve kul iradesi kavramlarına dair açıklamalar yapmaya çalıştığı bu kısımda insanın hürriyeti meselesinin yine lise öğrencileri açısından çok anlaşılır olmadığı değerlendirilebilir.

Diğer bir ders kitabında ise küllî ve cüz’î irade kavramları üzerinde durularak, “...istediği yerde ve zamanda doğmak, ihtiyarlamamak ve ölmek gibi benzeri haller de insanın elinde değildir. Bu İrade-i Külliyyeye bağlıdır...O halde insan gücünün yetebileceği her şeyden sorumludur.” denilmiş ve ardından kader konusunda bir okuma parçasına yer verilmiştir. “İnsan nasıl acınmaya lâyık olmaz ki, kaderin büyüklüğünü bilmez de emri altında olması lazım gelen meylânların (eğilimlerin), arzuların emrine

girer ve onlara tapar...tilkinin hilesinden, çakalın kan dökücülüğünden, kedinin nankörlüğünden kurtulamamış kimseye acınmaz mı? Kibrinin, kininin, tamahının, hasedinin, hırsının, şehvetinin, gazabının kulu olan kimseye, kendinin efendisi denebilir mi? Mademki insan ayağını bağlayan bu bendleri koparmıştır, şu hâlde hür de değildir. Halbuki bizi yaratan Allah faili muhtardır, insanların da muhtar olmalarını ister. Subhanî iradenin örneği bizde cüz'î irade ile belirir. İşte bu cüz'î irade ile varlığımız sürüsünün çobanı olup ruhumuzu istiklâle yetiştirmemiz gerekir..." (Okutan, 1980: 29-30) şeklinde uzayıp giden, ağır anlatım tarzıyla kitapta yer aldığını gördüğümüz bu okuma parçasının da pedagojik anlamda burada yer almasının uygunluğu tartışılabilir.

Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1982 yılında okutulmasını kabul ettiği, Bolay (1982: 6-7)' ın kaleme aldığı ders kitabında "İnsanın Gücü Nelere Yeter?" başlığı altında "İlahi iradenin çevrelediği belli bir sınır içerisinde insan hür hareketler yapabilir, düşünüp planlayabilir. Bu bakımdan insan birçok şeyi istemekle beraber, istediği her şeyi yapabilme gücüne sahip değildir. İşte insan bu sınırlı alan içerisinde cüz'î iradesi ile yaptıklarından sorumludur...Bilerek kötüyü seçmişse burada hata kendisine aittir. 'Allah kaderimi böyle yazmış' demekle sorumluluktan kaçamaz." denildikten sonra "İslam kaderci bir din midir?" sorusuna cevaben, yaratanın yarattığı tüm varlıkları her yönüyle bilmesinin tabii olduğu, insanın Allah tarafından kendisine verilen irade ve yapma gücü nispetinde sorumlu tutulduğu hatırlatılarak, "Öyle ise İslam'da kadercilik yoktur. Kulun sorumluluğu vardır. Kadere körü körüne bağlanıp tembellik yapmak da yoktur." ifadeleri yer almaktadır.

MEB'in 2006 yılında okutulmasını kabul ettiği 11. Sınıf Ortaöğretim DKAB dersi kitabında yer alan "İnsan ve Kaderi" ünitesindeki "İnsanın Kaderle İlgili Bazı Özellikleri" bölümünde insanın akıl sahibi, özgür ve dolayısıyla da sorumlu olduğu vurgulanarak, akli yerli yerince kullanmayıp problem yaşanması durumunda bunu kader diye alınyazısına bağlamanın yanlışlığı üzerinde durulmaktadır. İnsana ait zorunlu ve seçimli olarak iki çeşit eylem türünün bulunduğu belirtilen bu satırlarda, "Aklımıza şu soru gelebilir, 'Eğer Allah geçmiş ve gelecekle ilgili her şeyimizi biliyorsa, bizler nasıl fiillerimizde özgür olabilir ve istediğimizi yapabiliriz?' Buradaki geçmiş ve gelecekle ilgili kavramlar insana özgü ifadelerdir. Allah açısından geçmiş veya gelecek diye bir zamandan söz edemeyiz. Nitekim Allah zamanın farklı algılamaları konusunda bizi bilgilendirmiştir. Kur'an bu hususa; '...Bununla beraber Rabb'inin katında bir gün sizin

sayacaklarınızdan bin sene gibidir' (Kamer, 47)" denilerek Allah'ın zaman ve mekanla kayıt altına alınmayacağı belirtilmiş ve bu ezeli bilginin kulun irade ve seçimi üzerinde zorlayıcı bir etkisi olmadığı üzerinde uzun uzun durulmuştur. Ayrıca "Kader, 'İnsan davranışları ve fiilleri önceden belirlenmiştir.' gibi bir anlayışa indirgendiği zaman Allah akıl sahibi kıldığı insanın, özgürlüğünü ve sorumluluğunu askıya almış, iradesine ipotek koymuş olmaktadır. Önceden belirleme irade konusu olmayan ve insanın sorumlu olmadığı genetik yapı, doğum ve benzeri alanlarda olabilir." ifadeleriyle, kaderin önceden belirlenmiş fiiller olduğu yönündeki kalıplaşmış yanlış anlayış reddedilmekte, kader inancı çerçevesinde kulun iradesi ve sorumluluğunu ön plana alacak tarzda bir anlatım karşımıza çıkmaktadır (Balcı ve diğerleri, 2006: 12-16).

2010 yılında güncellenen DKAB Ortaöğretim Programı doğrultusunda, 2012 yılında 11. sınıflarda okutulması kabul edilen DKAB ders kitabı incelendiğinde ise konunun ele alındığını gördüğümüz "İnsan ve Kaderi" ünitesinin "İnsan İradesi ve Kader" alt başlığında, önceki ders kitaplarında olduğu gibi kaderin insanın akıl sahibi, özgür ve sorumlu oluşu ile olan yakın ilgisine temas edilmektedir. "İnsanın kaderi, fiillerinde özgürlüğü oranında sorumlu olmasıdır. Bu yüzden insan, baskı altında yapmak zorunda kaldığı şeyler için hesap vermez...İnsanların kaderi sorumluluklarını örten bir sığınak olarak görmeleri doğru değildir. Ayrıca insan yanlış anlayışların etkisinde kalarak değiştirme ve düzeltme imkânı bulamadığı ve hoşuna gitmeyen durumlar karşısında 'Ne yapalım kader böyleymiş.' diyemez. Zira bu tür yaklaşımlar insanın sorumluluğundan kaçması anlamına gelir." denilerek yine kader inancının sorumluluktan kaçmaya bahane edilemeyeceği üzerinde durulmaktadır (Koç ve diğerleri, 2012: 12-14).

Görüldüğü gibi geçmişten günümüze gelinceye kadar okutulan kitaplarda, irade ve kader ilişkisi konusunda kulun iradesini tamamen etkisiz kabul eden Cebriyye ve Eş'ariyye'nin fikirleri açıkça reddedilmiş, kulun fiillerin seçimindeki özgürlüğüne ve sorumluluğuna vurgu yapılarak, cüz'î ve küllî iradeye dikkat çeken Maturidî yaklaşım esas alınmıştır. Allah'ın iradesinin kötülüklere taalluk etmeyeceği yönündeki Mutezilî fikirlerin yer bulmadığı bu kitaplarda, insanın iradesi ile seçtiği iyi ya da kötü eylemleri Allah'ın iradesi ile yaratacağı ve bunun insanı mecbur kılmayacağı da açıkça belirtilmiştir. Bu noktada dikkat çeken bir husus, 2005 yılından itibaren, Maturidî geleneğin kader tanımlarında yer alan "Allah'ın önceden belirlemesi" ibareleri sebebiyle yaşanan yanlış anlamaların üzerinde durularak, önceden belirlemenin sadece

bazı hususlarda söz konusu olduğu vurgulanmıştır. Kısacası kitaplarda kaza ve kader konusunda Maturidî anlayış hâkim olsa da tanımlama ve açıklamalarda cebir izlenimi verecek noktalarda gelenekten uzaklaşılarak güncellemeye gidilmiştir.

Ayrıca 2000’li yıllarda kaleme alınan ders kitaplarında insanın irade ve sorumluluğunun kaderi ile olan ilişkisi konusunda eski yıllarda okutulan kitaplardan daha açıklayıcı ve net değerlendirmeler yapılmaya çalışılmış, insanın, önceden belirlenmiş olup iradesi dışında kalan konularda sorumlu olmadığı üzerinde durulmuş olsa da günümüz gençlerinin konuyu dünya hayatında yaşanan haksızlık ve adaletsizlikleri anlamlandırma çabasıyla da sorguladıkları, bu noktada yoğun kafa karışıklığı yaşadıkları düşünüldüğünde onlar açısından kitaplarda konunun netlik kazanmamış olduğu söylenebilir.

2.2.3. Ecel ve Ömür

İnsanın ecelinin belirli olup olmadığı, değişme durumu ve dolayısıyla da ömrün uzayıp kısalma imkânı kelam alimlerinin farklı düşünceler beyan ettiği bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Din dersi kitaplarında ecel konusunun ayrı bir başlık altında ele alınmaya başlandığı 2005 güncellemesine kadar okutulan kitaplarda ömür ya da ecel konularına yer verilmediği görülmektedir. Ancak Halacoğlu (1974: 42)’nin kaleme aldığı ders kitabındaki kader konusunda geçen, “...İnsanlar da böyledir ve bunların da yaşamaları, ölmeleri, ilerlemeleri, gerilemeleri, bedbaht olmaları bağlı oldukları kanunun hükümlerine uymalarına bağlıdır. Onun için her ne vukû buluyorsa bu ilâhî kanunun hükümler dairesinde vuku bulmaktadır.” ifadeleri ile sadece, hayatın da ölümün de Allah’ın elinde olduğu belirtilmiş, ecel meselesi ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

2006 yılında 11. sınıflarda okutulması kabul edilen ders kitabında “Kaderle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar” başlığı altında ilk kavram olarak ele alındığını gördüğümüz “Ecel ve Ömür” konusunda ayetlerden örnekler verilerek, her bir varlığın eceli olduğu, ecelin değişmediği, ömrün bitimini belirleyenin Allah olduğu, doğal ömrü tamamlamanın ancak gerekli tedbirleri almakla mümkün olacağı üzerinde durularak tedavi ve tedbir noktasında ihmalkar davranışlar neticesinde yaşanan ölümleri kadere yüklemenin yanlışlığı ortaya konulmuştur. İlerleyen satırlarda ise “Doğal ölümler dışında trafik kazası, yangın, çocuk ölümleri, hastalık, afet sonucu ölümler gibi

ölümlerin de nedenleri sorgulanmalı ve gerekli önlemler alınmalıdır. İnsanları cahil bırakarak bunun bir kader olduğuna inandırmak büyük bir suçtur.”, “Uzun yıllar yaşayanların da ihmalkarlık, kazalar, savaşlar nedeniyle ölenlerin de ecelini Allah bilmektedir.” denilerek insanın sorumluluğuna dikkat çekilmektedir (Balcı ve diğerleri, 2006: 17-18). Ecelin değişmediği ve insanın ömrü ve ölümü konusunda sorumlulukları olduğuna vurgu yapılan bu kitapta konuya giriş yaparken “insanların ömürlerinin bitimini belirleyenin Allah olduğu” ifadesinin zikredilmiş olması lise öğrencileri açısından kafa karışıklığına sebebiyet vereceği yönünde değerlendirilebilir.

2012 yılında okutulan ders kitabında ecel konusuna kısaca yer verilen bölümde ise konu, “Allah yarattıkları için bir ecel tayin edendir. Ecel, Allah’ın bir takdiri olarak onun izni olmadan gerçekleşmez. Bu anlamda kader, Allah’ın ömrün uzamasının da kısılmasının da ölçülerini belirlemesidir. Bu konuda Kur’an’da, ‘...Bir canlıya ömür verilmesi de onun ömründen azaltılması da mutlaka bir kitaptadır. Şüphesiz bunlar, Allah’a kolaydır.’ buyrulmuştur.” şeklinde ayetle desteklenen cümlelerle açıklanarak ömrün uzama ve kısılma dolayısıyla da ecelin değişme ihtimali olduğu izlenimi verilmektedir (Koç ve diğerleri, 2012: 15).

Görüldüğü gibi kitaplarda ecel konusunun ele alınışında kısa bir zaman zarfında farklılıklar söz konusu olmuştur. Önceki yıllarda ecel konusunda, gelenekteki Ehl-i Sünnet’in ecelin değişmeyeceği yönündeki yaklaşımı esas alınırken, sonraki yıllarda ömürde uzayıp kısılma söylemleriyle Mutezilî bir kabule kapı aralandığı söylenebilir. Kısacası ders kitaplarında konunun, net ve tutarlı bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmadığı görülmektedir. Bu durumun tam da dinî şüphe dönemi olan lise çağındaki gençlerin eğitimi açısından da olumsuzluklar barındırdığını belirtmek mümkündür. Ayrıca, özellikle son yılların ders kitaplarının içerikçe, ecel konusunda merak edilen intihar eden veya katledilerek öldürülenlerin durumu, sadakanın ömrü uzatması durumunda ecelin değişmiş olup olmayacağı gibi pek çok hususa cevap verme noktasında yetersiz olduğu, konuya çok yüzeysel değinilip geçildiği de açıktır.

2.2.4. Tevekkül

Tevekkül kavramı tanım olarak genelde iyi bilinen ancak pratikte kişinin Allah ile olan irtibatı noktasında bir ucu kolaycılığın verdiği aşırı bir teslimiyete dayanarak sorumlulukları ihmale götüren, diğer ucu ise sebeplere riayet ederken kişinin hadiseleri

her yönüyle kontrol edemeyişi durumunda, eksikliğinde psikolojik olarak da huzura eremediği bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaderi bahane ederek sorumluluktan kaçma mevzusu ile en yakından irtibatlandırılabilir tevekkül konusuna, din dersleri okullarda yer aldığı ilk dönemlerden beri ders kitaplarında yer verildiği görülmektedir.

Ders kitaplarında genellikle, eldeki bütün maddî manevi imkanları kullandıktan, aklın erdiği her tedbiri aldıktan sonra insanın gücünün dışında kalanı Allah'a bırakması olarak tanımlandığını gördüğümüz (Cankat, 1968: 30, Türkmen, 1968: 120, Olgun, 1970: 60, Halacoğlu, 1974: 44, Gürtaş ve Uzunpostalcı, 1970: 45, Okutan, 1980: 123, Bolay, 1982: 7, Balcı ve diğerleri, 2006: 23, Koç ve diğerleri, 2010: 21) tevekkülün insanı manevi sıkıntılardan kurtaran, yaşamını kolaylaştıran ve iç huzura kavuşturan bir araç olduğu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca toplumdaki yanlış tevekkül anlayışının düzeltilmeye çalışıldığı açıklamalara yer verilerek, bazı kitaplarda bu noktaya "Gerçek Tevekkül Anlayışı" başlığı altında dikkat çekilmektedir (Türkmen, 1968: 20, Olgun, 1970: 60, Okutan, 1980: 123). Bunlardan Türkmen'in (1968: 120) kaleme aldığı, "İnsanın gayesine erişmesi için elinden gelen maddi manevi sebepleri yaptıktan sonra gerisini Allah'a bırakıp 'Kaderde ne varsa o olur.' demek İslam'daki tevekkül anlayışı ile bağdaşmaz. İnsanın gücünün yettiği şeyler vardır. Bunlar yapılır. Yine de istenilen olmaz. 'O artık Allah'ın bildiği' iştir. O öyle takdir etmiş, öyle olmuştur...İnsan gücünün bazı şeylere yetmediğini bilmelidir ki, ne olduğunu, Allah'ın kudretini kavrayabilsin." satırlarında, insanın üzerine düşenleri yerine getirmeden Allah'a dayanmasının yanlışlığının yanında, gücü dahilinde olanları tastamam yerine getirmesi halinde kalan kısmı kadere hamletmesinin de hatalı olduğu, asıl tevekkülün kişinin gücünü aşan ve kontrol edemediği alanların varlığını kabul etme bilinciyle Allah'a dayanması olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Yakın dönemde, 2006 yılında okutulan ders kitabında konunun ele alınışı incelendiğinde, geçmiş zamanların ders kitaplarıyla arada önemli bir farklılık olmadığı, başarı isteyen öğrencinin önce ders çalışıp sonra Allah'a güvenmesi, tarlasından verim bekleyen çiftçinin gerekenleri yapması, hastanın sağlığına kavuşma konusunda tedavilere başvurup sonucu Allah'a bırakması gerektiği gibi yıllardır alışlagelmiş örnekler verildiği söylenebilir. Farklı olarak Hz. Muhammed'in Allah tarafından seçilmiş bir kul olmasına rağmen çalışmadan tevekkül yoluna gitmediği örneği ile Mehmet Akif Ersoy'un Safahat adlı eserindeki tevekkülle ilgili şiirine yer verilerek

“Sonunda bir de tevekkül sokuşturup araya, Zavallı dini onunla çevirdin maskaraya.” dizelerine dikkat çekildiği göze çarpmaktadır (Balcı ve diğerleri, 2006: 23-24). 2010 güncellemesinin ardından 2012 yılında okutulan ders kitabında ise konu kısaca ele alınmış, önceki kitaptakine benzer bir örneklendirme yoluna gidilmediği gibi güncel meselelere dair de herhangi bir ilişkilendirme yapılmamıştır. Bu ders kitabında da 2006 yılında okutulan kitapta olduğu gibi, Ersoy’un tevekkül konulu şiiri yer bulmuş ve öğrencilerin bu şiiri tevekkül anlayışı çerçevesinde değerlendirmesi istenmiştir (Koç ve diğerleri, 2010: 21).

Sonuç olarak; İslam geleneğinde Allah’a imanın sonucu olarak insanın Allah’la olan irtibatı noktasında taşıması gereken bir hal şeklinde yorumlanan tevekkül kavramının ders kitaplarında da gelenekteki yaklaşıma uygun şekilde ele alındığı, kulun sorumluluğu boyutunun öne çıkarıldığı ve yıllar içerisinde konuya ilişkin yaklaşımda büyük farklılıkların söz konusu olmadığını söylemek mümkündür. Ancak, yapılan alan araştırmalarının sonuçlarına bakıldığında, lise öğrencilerinin çoğunda tevekkülü tam olarak anlama ve doğru bir tevekkül anlayışı taşıma noktasında sıkıntılar olduğu da bilinmektedir. Bu açıdan ders kitaplarında tevekkül kavramı ele alınırken yıllar öncesinin kalıplaşmış anlatımlarını kullanmak yerine, günümüzden örnekler vererek daha dinamik bir anlatımla aktarmanın, öğrencilerin tevekkülü içselleştirerek hayatlarının bir parçası haline getirmesi hususunda daha faydalı olabileceği değerlendirilmesini yapmak mümkündür.

2.2.5. Hayır ve Şer

Hayır ve şerrin kulun ya da Allah’ın fiili olma durumu, karşılaşılan kötü işlerde insanın nasıl bir paya sahip olduğu gibi meseleler kelam alimleri arasında tartışılan, günümüzde de kötülük problemi adı altında pek çok hususla ilişkilendirilerek sorgulanan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geçmişte okutulmuş ders kitapları incelendiğinde hayır ve şer konusunda genellikle Amentü’nün bir parçası olan “Hayır ve şer Allah’tandır.” ifadesine uygun olarak iyilikleri de kötülükleri de yaratanın Allah olduğu ancak burada kulun iradesini hangi yöne çevirdiğinin önem taşıdığı, kulun iyilik ya da kötülüğü kazanan olduğu, Allah’ın ise kulun iyi işlerinden memnun olduğu gibi açıklamaların yapıldığı görülmektedir (Cankat, 1968: 29, Türkmen, 1968: 14, Olgun, 1970: 19, Gürtaş ve Uzunpostalıcı, 1970:

44, Halacoğlu, 1974: 45, Eraydın ve diğerleri, 1980: 37, Okutan, 1980: 29, Bolay, 1982: 7).

MEB'in 2006 yılında ders kitabı olarak kabul ettiği kitapta ise "Hayır ve Şer" başlığı altında kavramların tanımları yapıldıktan sonra, "İnsanın iyiliği (hayrı) ve kötülüğü (şerri) bilme, tercih etme ve yapabilme güç ve kudreti vardır. İnsan hayra da şerre de akli ve iradesi olduğu için kendi yönelmektedir. Dolayısıyla hayır da şer de insanın kendi tercihidir." denilmekte, hayrı ve şerri yaratanın Allah olduğuna dair herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır. Devam eden satırlarda ayetlerden örnekler verilerek insanın iyilik ve kötülükteki sorumluluğu vurgulanmış, müminlerin iyilikleri yaygınlaştırma ve kötülükleri azaltma konusunda aktif olmaları gerektiği gibi öğütler verilmiştir. Aynı kitapta yer alan "Afet", "Sağlık ve Hastalık" ve "Başarı ve Başarısızlık" bölümlerinde de bu konular insanın başına gelen kötü hadiseler olarak şer kapsamında ele alınmış ve aynı şekilde insanın bu hadiselerdeki payına, "Eğer hastalandıysak, bu durumda, hastalıktan kurtulmanın yollarını arayarak tedavi olmalıyız. Hastalığın bir kader olduğuna inanan topluluklarda, sağlık sorunları daha fazla yaşanmaktadır.", "Başarı veya başarısızlık tesadüflerle elde edilmediği gibi bir yazgı sonucu olarak da gerçekleşmez." gibi ifadelerle dikkat çekilmiştir (Balcı ve diğerleri, 2006: 20, 21, 22, 25).

2012 yılı ders kitabında ise konuya ilişkin "Kur'an'da hayra ulaşmanın ya da şerre bulaşmanın insanın kendi elinde olduğu belirtilir. Dürüstlük, adalet, iyilik, yardımlaşma insanlar için hayırdır. İnsana zarar verici olan davranışlar, haksızlıklar, yalanlar ve kötülükler ise birer şer örnekleridir. Hayırlı işlerin yaygınlaşması için çaba harcamak herkesin görevi olmalıdır." denilmiş ve konu ayetlerle örneklendirilmiştir. Bu kitapta da hayır ve şerri yaratanın Allah olduğuna ilişkin bir bilgi verilmediği dikkat çekmektedir (Koç ve diğerleri, 2012: 16).

Görüldüğü üzere geçmiş dönemlerde okutulmuş olan ders kitaplarında hayır ve şer konusunda, Maturidîler'in iyilikleri de kötülükleri de yaratanın Allah olduğuna ilişkin yaklaşımı esas alınmıştır. Ancak, 2006 ve 2012 yıllarında kaleme alınan ders kitaplarında, Allah'ın şerli işleri irade ve yaratmasının söz konusu olmadığı yönündeki Mutezile'nin görüşü açıkça zikredilmiş olmasa da bunların insanın seçimi ve fiili olduğuna aşırı vurgu yapılmasına rağmen, şerri yaratanın da Allah olduğu gibi bir bilgi

bulunmamaktadır. Ayrıca aynı ders kitaplarında Mutezile'nin şer konusundaki fikirlerine delil olarak gösterdiği ayetlere yer verilerek, adeta şerrin Allah'a nisbet edilemeyeceği izlenimi oluşturulmuştur. Bütün bunlar, önceki yıllarda okutulan ders kitaplarında esas alınan Maturidî bakış açısının 2000'li yıllara gelindiğinde değişim geçirdiği şeklinde değerlendirilebilir. Diğer bir bakışla, öğrencilerin karşılaştıkları kötü hadiseler konusunda kolaycılık yapıp kaderi bahane etmelerinin önüne geçme ve kendi sorumluluklarının farkına varmaları adına ders kitaplarında şerri Allah'ın yarattığı gibi bir ifade kullanmaktan kaçınılmış olabilirse de, gençlerin şer konusunu daha çok insanın kendi gücünü aşan konularda başına gelen kötülükler çerçevesinde sorguladığı ve kitaplarda bu noktada kötülük problemine dair açıklayıcı olabilecek net bilgilere yer verilmediği de ortadadır.

2018'de güncellenen program doğrultusunda hazırlanan güncel ders kitaplarına bakıldığında kaza ve kader konusuna ayrılan bir ünite olmadığından kaderle ilgili diğer kavramlara da bu kitaplarda yer verilmemiş olmasına rağmen, hayır ve şer konusunun 11. sınıftaki “İnançla İlgili Meseleler” ünitesinde “Kötülük Problemi” başlığı altında incelendiği görülmektedir. Bu kitaptaki, “İslamiyet kötülük problemine felsefî inanç biçimlerinin baktığı açıdan bakmaz...Allah (c.c.) kimin hayra yöneleceğini, kimin de şerre yöneleceğini görmek için hayrı ve şerri yaratmıştır. Hayrı olduğu gibi şerri de yaratan Allah'tır(c.c.). Ancak hayrı ve şerri işleyen insanın kendisidir.” cümleleri ile konu yeniden gelenekteki Maturidi yaklaşıma uygun olarak ifade edilmiş, devam eden satırlarda da yeryüzündeki kötülükler ve adaletsizlikler insanın akıl ve iradesini kötü yönde kullanması ile açıklanarak, iyi insanların şikâyet etmek yerine kötülükleri önlemesi gerektiği öğütlenmiş, konu emr-i bil ma'ruf nehy-i anil münker kavramı ile ilişkilendirilmiştir (Pınarbaşı ve Özdemir, 2019: 113-115). Bu kitapta kötülük meselesine kısmen daha fazla değinildiği görülse de günlük hayatta, türlü işkencelere maruz kalarak öldürülen küçük bir çocuğun, savaşlarda ölen masum insanların, büyük haksızlığa uğrayan suçsuzların, sakat doğan ya da ailesi parçalanmış çocukların kaderinin bu şekilde olmasında ne tür bir kusurları olabileceği gibi gençler açısından cevaplanmayı bekleyen güncel sorulara cevap verilmediği de açıktır.

2.2.6. Rızık

Kelam alimleri arasında rızık konusunda tartışılan rızkın ne olduğu, kişinin rızkının daha o doğmadan belirlenip belirlenmediği ya da haram bir şeyin rızık olarak kabul edilme imkânı gibi konulara geçmişten bugüne okutulan din dersi kitaplarında yer verilmediği görülmektedir. Ders kitaplarında rızık konusu daha çok dinimizde çalışmanın ve helal yollardan kazanmanın önemi bağlamında ele alınmış ve bu noktada insana düşen sorumluluk ve görevlerden bahsedilmiştir.

2000’li yıllara gelinceye kadar okutulmuş olan ders kitapları incelendiğinde, Türkmen (1968: 122-123)’in kaleme aldığı ders kitabında “İslam’da Çalışmanın Yeri” başlığı altında “Her Müslüman üzerine helal para kazanmak vaciptir.”, “Rızkın onda dokuzu ticarettir.” hadislerine yer verilerek Müslümanların fakir ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek için daha çok kazanması gerektiği vurgulanmış, Allah’ın emeklerin karşılığını er ya da geç vereceği belirtilerek, çok çalıştığı halde fakir olanların durumlarının farklı sebeplerden kaynaklanabileceği değerlendirilmesi yapılmıştır. Olgun (1970: 106-107)’un da konuyu çalışmanın önemi bağlamında ele alarak, “Kim herhangi meşru bir şeyle rızıklandıysa ona yapışsın. (Mesleğini sevsin, ilerletsin.)” gibi Peygamberimizin çalışmakla ilgili kutlu sözlerine yer verdiği görülmektedir.

2000’li yıllara gelindiğinde okutulan ders kitaplarında ayrı bir başlık olarak ele alındığını gördüğümüz “Rızık” konusunda ise bütün insanların ve canlıların rızkının Allah’a ait olduğu, insanın bu rızka ulaşmak için çalışıp onu araması gerektiği, Allah’ın haram yoldan rızık teminine razı olmadığı ifadelerinden sonra “Adil paylaşmadan kaçınarak açlık sınırında yaşayan insanların durumunu Allah’ın takdirine bağlamak, bunu bir kader olarak görmek, yardımlaşma sorumluluğundan kaçmaktır.” denilerek verilen rızkı ihtiyaç sahipleriyle paylaşmak gerektiğinin öğütlenmesi dışında çok da farklı bir yaklaşım karşımıza çıkmamaktadır (Balcı ve diğerleri, 2006: 19-20). 2010 yılı ders kitabında da konu benzer tarzda ele alınmış ve örneklendirilmişken (Koç ve diğerleri, 2010: 18-19), 2018 güncellemesinin ardından okutulması kabul edilen ders kitaplarında konu ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Görüldüğü üzere ders kitaplarında rızık konusu eskiden beri Ehl-i Sünnet’in tanımına uygun şekilde ele alınmakta, Mutezile’nin rızık konusunda aradığı mülkiyet ve helal olma gibi şartlara kitaplardaki rızık tanımında yer verilmemektedir. Yıllar içerisinde

kitaplarda konu ile ilgili farklılaşan tek şey dünya üzerindeki gelir dağılımı ve refah seviyesindeki dengesizliğe dair açıklamalara da yer verilmeye başlanması olmuştur. Ancak günümüzde daha çok rızık miktarının kişi doğmadan önce belirlenip belirlenmediği, bazı faziletli işlerin rızıkı genişlettiğine dair hadisleri nasıl anlamak gerektiği, bu faziletli işleri yapanların çalışmasa da rızıkının artıp artmayacağı, özellikle gençler açısından şans oyunlarından gelen kazançların durumu gibi karmaşık soruların zihinlerde yer bulduğu düşünülürse gençlerin ders kitaplarında bu tarz sorulara cevap bulamayacağı açıktır.

2.2.7. Hidayet

Kulun doğru yolu bulmasında ilahi iradenin rolü ve insanın kalbinde hidayet ne şekilde gerçekleştiği konusu kelim alimlerinin tartışa geldiği mevzulardan biridir. Hidayet konusuna bazen hiç bazen de çok ayrıntılı şekilde yer verilmediğini gördüğümüz ders kitaplarında genellikle hidayet Allah'tan olduğu belirtilerek, insanın iradesini bu mevzuda etkin kılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

2000'li yıllardan önce okutulan bir ders kitabında konu ile ilgili "Hidayet Allah'tandır, küfür ve tuğyan insandandır. Allah doğru yolu tutmak için göz, kulak verir, insan onları körleştirerek dalaletle sapar. Allah da o gözleri perdeler ve o kulakları mühürler. Cenabı Allah Kur'an-ı Kerim'inde insanların ancak kötü amelleri yüzünden doğru yolu bulamadıklarını yahut bu yoldan saptıklarını gösteriyor. İnsanlar evvela sapıyor, ondan sonra hükmü giyiyor. Yoksa evvela hükmü giyip sonra şaşırmıyor veya sapmıyorlar." satırlarında insanın hidayet ve dalalet sürecindeki payına dikkat çekildiği görülmektedir (Halacoğlu, 1974: 43-44). Diğer bir ders kitabında ise "Gerçeği anlamayacak kadar kör ve sağır olan ve bu yüzden Allah Teala'nın emir ve yasaklarına uymayan insanlar, akıbetlerini kendi elleriyle hazırlamış olurlar. Çünkü Allah onları kör ve sağır yaratmamıştır." denilerek Allah'ın kullarına güçlerinin yetmeyeceği sorumluluklar vermediği belirtildikten sonra "Onlar ki doğru yolu bulmuşlardır, Allah da hidayetlerini arttırır." anlamına gelen ayete yer verilmiş ve İslam dinine göre her insanın iradesini kullanarak doğru yolu bulacağı belirtilmiştir (Eraydın ve diğerleri, 1980: 37-38).

2006 yılında liselerde okutulması kabul edilen ders kitabında ise külli irade tanımlandıktan sonra yer verilen "...Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir." anlamındaki Şuara Suresinin 13. Ayetinde

dolaylı olarak değinilmesi dışında hidayet konusunun ele alındığı herhangi bir bölüm yer almazken, 2012 yılı ders kitabındaki “İnsan ve Kaderi” ünitesinde de konuya dair bir açıklamanın mevcut olmadığı görülmektedir (Balcı ve diğerleri, 2006: 14, Koç ve diğerleri, 2012: 10-21).

2018 yılında DKAB Ortaöğretim Programının güncellenmesinin ardından kaza ve kader konusuna ayrılan bir ünite bulunmadığından kaderle ilgili diğer kavramlara yer verilmediğini gördüğümüz 11. Sınıflarda okutulması kabul edilen ders kitabında ise, “Kur’an’da Bazı Kavramlar” ünitesinin, “İslam’ın Aydınlik Yolu: Hidayet” isimli birinci alt başlığında, hidayetle insanla ve Allah’la ilgili olan yönüne değinilmiş, Allah’ın tek Hâdî olduğu ve hidayetle Allah’ın izni ve takdiriyle gerçekleştiği ifade edilerek Allah’ın insana hidayet etme yollarından bazıları açıklanmıştır. Yine bu satırlarda yer alan “...doğru yola ulaşmak ve hidayete tabi olmak için Allah (c.c.)’ a dua etmek, ondan yardım dilemek gerekir. Bunun içindir ki bizler, her gün namazlarda okuduğumuz Fatiha suresinde Rabbimize (c.c.) şöyle yakarırız: ‘(Allah’ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.’” ifadeleri daha çok iman eden birinin hidayet üzere kalma konusundaki gayretini ve tavrını içermektedir (Pınarbaşı ve Özdemir, 2019: 68-70). Oysaki hidayet konusundaki sorgulamaların daha çok Müslüman olmayan bir coğrafyada doğmuş bireylerin hidayete erme konusunda daha talihsiz olup olmadıkları ve bu noktada iradelerinin ne kadar etkili olduğu, Allah izin vermeden hidayet edemeyecekleri ve cennete gidemeyeceklerine göre bunun haksızlık olup olmadığı gibi konularda toplandığı düşünüldüğünde kitapta konunun dar bir bakış açısıyla ele alındığı söylenebilir.

Hidayet sürecinde kulun iradesini adeta yok sayan Eş’arîlerle, bu süreçte herhangi bir ilahi müdahalenin varlığını kabul etmeyen Mutezile’nin ortasında yer alarak, hidayetle seçme yönüyle insan, yaratma yönüyle ise Allah’la ilişkilendirildiği Maturidî anlayışa uygun olarak ele alındığını gördüğümüz ders kitaplarındaki bu yaklaşımda, yıllar içinde önemli bir değişiklik izlenmemektedir. Hatta konunun tartışmalı kısımlarına dair kayda değer bir açıklama da mevcut değildir.

BÖLÜM 3: BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde Sakarya, İstanbul ve Kocaeli’ndeki farklı liselerde görev yapan otuz DKAB öğretmeni ile yapılan görüşmeler neticesinde ulaşılan bulgular üç ana tema ve onlarla ilişkili alt temalar çerçevesinde yorumlanmıştır.

3.1. Ortaöğretim Öğrencilerinin Kaza ve Kader İnancına Dair Algılarına Yönelik Bulgular

Bu bölümde ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancına dair algılarına yönelik elde edilen bulgular şu beş farklı alt tema çerçevesinde değerlendirilmiştir:

1. Öğrencilerin kaza ve kader konusuna yönelik ilgisi ile kaza ve kader konusunun öğrenciler açısından inanç konuları arasındaki yeri
2. Öğrencilerin kaza ve kader algılarına etki eden faktörler ile DKAB dersinin öğrencilerin kaza ve kader algıları üzerindeki etkisi
3. Öğrencilerin kader inancını anlamlandırmada yaşadıkları zorluklar
4. Öğrencilerin kader inancıyla ilgili daha önceden edindiği bilgiler
5. Öğrencilerin inanca dair ilgi ve merak duydukları diğer konular

3.1.1. Öğrencilerin Kaza ve Kader Konusuna Yönelik İlgisi ile Kaza ve Kader Konusunun İnanç Konuları Arasındaki Yerine Dair Bulgular

Ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader konusuna yönelik ilgi ve merakları, kaza ve kader konusunun DKAB derslerinde ne şekilde gündeme geldiği ve öğrenciler açısından kaza ve kader konusunun diğer inanç konuları arasındaki yerine dair bilgi edinebilmek amacıyla katılımcı öğretmenlere yöneltilen sorular neticesinde bu başlık iki açıdan değerlendirilmiştir.

3.1.1.1. Öğrencilerin Kader Konusuna Yönelik İlgi ve Meraklarına Dair Bulgular

Ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader konusuna yönelik ilgi ve merakları hakkındaki tespitlerini öğrenmek için katılımcı DKAB öğretmenlerine “*Öğrencilerin kaza-kader konusuna yönelik ilgi ve merakları hakkındaki gözlem ve deneyimleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin kaza ve kader konusuna olan ilgilerinin yüksek

olduğunu belirten katılımcıların çoğunluğu (17) bu ilgiyi, kader konusunun soyut, gizemli ve zor bir konu olması, ortaöğretim öğrencilerinin bulundukları yaş dönemi itibarıyla hayatı sorgulama ve anlam arayışları, hak-hukuk, özgürlük gibi kavramlara önem vermeleri nedeniyle yanlış kader inancına olan itirazları, öğretmenin ders işleme biçimi, inanç konusunda sorunlar yaşama boyutlarına işaret ederek açıklamışlardır. Bazı öğretmenler ise konunun müfredattan kaldırılmış oluşu, günümüz ortaöğretim öğrencilerinin genellikle tüm konulara karşı olan ilgisizliği ve dolayısıyla din konusundaki ilgisizlikleri, deizm, vb. akımlara yönelişleri ve geleneksel kader anlayışını benimsemeleri gibi hususları sebep göstererek öğrencilerin kaza ve kader konusunda ilgisiz olduklarını (9) ifade etmişlerdir. Bununla birlikte ailenin dini-felsefi anlayışı, okul türü ve öğrencilerin yaşı, önceden eğitim alma durumu, dine ilgi duyma durumu gibi faktörlere dikkat çekerek, öğrencilerin kaza ve kader konusuna yönelik ilgisinin değişken olduğunu dile getiren (4) az sayıda öğretmen de bulunmaktadır.

Ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader konusunda ilgili olduğunu belirten (17) katılımcı öğretmenlerin bazılarına (6) göre konunun soyut, gizemli, müphem ve anlaşılması güç bir konu oluşu öğrencilerin anlamasını zorlaştırmakta ve konuya olan ilgiyi arttırmaktadır. Öğrencilerin zihinlerini sürekli meşgul eden kader konusuna ilgili olduklarını belirten bir katılımcı bu konudaki düşüncelerini *“Yüzde doksan beş oranında hep lise okullarındaydım. Çocukların ilgi ve alakaları yüksek... Kafalarında sürekli olan bir konu, çözünce rahatlıyorlar. Çözünceye kadar da zamanlı zamansız bu soruyu muhakkak soruyorlar. Bu onların bir ilgisinin olduğunu gösteriyor.”* (Ö6, E, L, 24, AL), şeklinde açıklarken, gizemli bir konu olması nedeniyle öğrencilerin ilgisini çektiğini ifade eden bir diğer katılımcı düşüncelerini *“Merakları var yani şöyle biraz daha böyle gizemli konulara çocukların ilgisi olduğu için, kaza ve kader konusu da biraz daha onlara gizemli geliyor... Ne kadar anlayabiliyorlar, anlayabiliyorlar mı ya da anlama dertleri var mı gibi böyle sorular soruyorum ama yani ilgi anlamında kader konusuyla alakalı genel bir anlamaya çalışma ya da ilgi var.”* (Ö3, E, L, 25, SBL) şeklinde dile getirmiştir. Bir diğer katılımcı ise soyut bir konu olması nedeniyle öğrencilerin konuyu zihinlerinde somutlaştırmakta zorlandıklarını ifade ederek *“Tabi biraz müphem bir konu ya ilgi çeken bir konu olduğundan herkesin kafasında soru işaretleri oluyor. Zihinlerinde çok net bir çerçeve oluşmuyor. Biraz anlaşılması daha zor bir konu, biraz detaya inmek ve ön bilgi sahibi olmak gerekiyor. Daha fazla ilgi*

çekiyor. Çocuklar akıllarındaki soruları çözmek istiyor fakat biraz soyut bir konu olduğundan zorlanıyorlar. Zihninde somutlaştırmak istiyor ama kaza kader konusu ne kadar izah edersek edelim illa zihninde açıklanacak yer kalıyor, çocuğun mantığına yatmayan yer oluyor, aklen kavrayamıyor mesela hep bir soru işareti kalıyor. O yüzden diğer konulara göre kaza-kader konusu daha çok ilgi çekici bir ünite.” (Ö15, E, YL, 22, AL) demiştir.

Öğrencilerin kaza ve kader konusuna olan ilgisini içinde bulundukları gelişim dönemindeki sorgulama ve anlam arayışı ile ilişkilendiren katılımcıların (3) yorumları şu şekildedir:

“Öğrencilerin bulunmuş olduğu seviye itibariyle zaten ortaöğretimde sorgulamaların fazlaca yapıldığı bir seviyede bulunuyor çocuklar. Haklı olarak da konu ne olursa olsun konuyu bir şekilde getirdikleri ve çok merak ettikleri bir konu. O yüzden biz hemen hemen her derste bir şekilde doğrudan ya da dolaylı olarak kendimizi kaza ve kader ünitesinin içinde buluyoruz...” (Ö2, E, L, 18, SBL),

“Çok ilgililer...bununla alakalı soru sorulma oranı ortaöğretimde çok fazla. Bunların yaş düzeylerinde artık soyut düşünce gelişmiş olduğu için bu dönemde bunu gerektiriyor. Ayrıca sorgulama, evreni anlama, olayları kavrama, hayatı anlamlandırma, kendisini konumlandırma gayretleri ve çabaları da var. Bir kişilik, kimlik oluşma sürecindeler. Buna bağlı aynı zamanda...” (Ö11, E, YL, 26, FL),

“...lise öğrencileri tabii yetişkinliğe geçme aşamasında oldukları için ‘Öncelikle ben varım, ben kendi başıma bir varlığım, ayrı bir varlığım, özelim’ gibi düşüncelere girmeye başlıyorlar. Kendilerini ispatlama durumuna giderken bu arada tabii kendi istek ve arzularının, iradelerinin önemine vurgu yapmak, onu öne çıkarmak üzerine tabii bu konuya hassasiyet gösteren yaklaşımları oluyor. İrade konusunun üzerinde dururken mesela ister istemez kaza ve kader tarafına geliyor konu, oradan nasıl bir denge kurulacak o aşamada biraz tabii az da olsa sorunlar, ihtilaflar yaşanabiliyor.” (Ö13, E, L, 25, AL).

Kader konusuna yönelik ilgi ve merakın yoğun olduğunu düşünen bazı katılımcılar (5) ise öğrencilerin konuya en çok yanlış kader inancına yönelik itirazlar çerçevesinde ilgi gösterdiklerine dikkat çekmektedir. Bu konu ile ilgili bir katılımcı şunları ifade etmiştir:

“Merak ediyorlar, genelde ilgililer. İlk akla gelen konulardan birisidir. Sorularda da yine yer verilen bir konu olduğunu söyleyebilirim. Özellikle dediğim gibi

öncelikle kafalarındaki yanlış ön bilgiden hareketle onun doğruluğunu anlamak yönünden sorularla konuyu açmak istiyorlar. Yani 'Allah her şeyi önceden biliyorsa biz burada niye yaşıyoruz' ya da 'Bizim değiştiremeyeceğimiz bir takdir etme hakkı varsa Tanrı bizi niçin imtihan ediyor' gibi buna karşılık gelen ifadelendirmeler oluyor sorularda. Onu yakalıyorsun yani biraz itirazcı bir şey de var aslında, hani böyle mi gerçekten eğer böyleyse bu çok da içine sindirdiği bir şey olmadığını anlatıyor çocuk. Çünkü öyle diyor zaten haklı bir itiraz aslında. Siz oradan hareketle anlatıyorsunuz bunun böyle olmadığını... tabi bu dediğim gibi baştaki halk literatüründe kader denilince çocukta da bunun etkisini görebiliyorsunuz. Duydukları yanlış aktarımdan bir kader ifadelendirilmesi var. Çocukların sorularında genellikle bu beyanda sorularla karşılaşılıyor. İnsanın sorumluluğu, tanrının her şeyi insanı iradesizleştiren bir mahiyette takdir etmesi ve bunun insan tarafından kabul edilebilirliği ya da edilmemesiyle alakalı bir takım soru ifadelerini görebiliyoruz çocuklarda.” (Ö28, YL, 27, AL).

Ayrıca öğretmenin güncel müfredatta kaza ve kader ünitesinin yer almamasına rağmen öğretmenin ders işleme biçimine bağlı olarak, konunun en çok ilgi duyulan, merak edilen ve soru sorulan konulardan olduğunu düşünen (6) katılımcılardan birisi bu durumla ilgili “...En çok merak ettikleri, soru sordukları, ilgileri olan konulardan biridir. Müfredatta olmamasına rağmen öğrencilere ders sonunda konuyla ilgili sorusu olan var mı diye sorduğumda çoğu zaman öğrenciler ‘Hocam konuyla ilgili değil ama merak ettiğim bir konu var’ diyerek kader konusuyla alakalı bir soru soruyorlar mutlaka.” (Ö5, E, YL, 6, AL) derken bir diğeri öğrencilerin konuya olan ilgisine “Çocukların bu konuya ilgi ve merakları kesinlikle var. Kader ve kaza adı altında sormuyorlar ama hala daha müfredatta olmamasına rağmen çok merak edilip sorulan sorulardan.” (Ö4, K, L, 15, FL) ifadeleriyle dikkat çekmiştir. Derste konu açıldığı zaman öğrencilerin yoğun ilgi gösterdiklerine işaret eden katılımcılardan (2) birisi ise düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“...ama şöyle ki kader konusu sizin ne kadar, neye değindiğinizle alakalı olarak sınıftaki atmosferi çok etkiliyor. Benim sevdiğim bir ünite kader ve kaza ünitesi ama bu tamamen şunlarla alakalı, sen malzemeyi sunarsan öğrenci de konuşmaya teşvik oluyor ve hareketli bir derse dönüşüyor ve kaza kader konusunda heyecanlanıyorlar. Yani bu üniteyi işlerken ben diğer ünitelerden daha farklı bir ünite işlediğimi hissediyorum.” (Ö1, K, L, 8, FL).

Öğrencilerin konuya yönelik ilgisini vurgulayan bazı katılımcı öğretmenler (2) inanç konusunda sıkıntı yaşayan öğrencilerin bile kaza ve kader konusuna olan ilgi ve meraklarına işaret etmiştir. Bir katılımcı bununla alakalı olarak,

“Yani bizim okulda çünkü inanç konusunda sıkıntı yaşayan çok öğrenci var ama kader ve kaza konusu hepsini çok cezbediyor. Yani inanmayanında çok ilgisini çeken bir konu, inananın da ilgisini çeken bir konu. Yani kader ve kaza dendiği zaman, kadere iman dendiği zaman, işte kaderin ne olduğu konusunu muhakkak çünkü üstünden geçmemiz gereken bir konu oluyor, çocukların bilmediği bir konu oluyor genelde. Bu ilgilerini çekiyor.” (Ö1, K, L, 8, FL) şeklinde yorum yapmıştır.

Öğrencilerin kaza ve kader konusunda ilgisiz olduğunu düşünen (9) katılımcı öğretmenlerin çoğunluğu (5) bu durumu konu ile ilgili ünitenin DKAB Ortaöğretim Programından çıkarılması ile açıklamaktadır. Bu şekilde düşünen bir katılımcı *“Açıkçası eski programda kaza ve kaderi işlerken biraz daha gündeme geliyordu, bu sebeple ilgi duyuyorlardı...Ama onun haricinde eğer derslerde farklı bir şekilde konu oraya gelirse ilgi duyanları görüyoruz, yoksa göremiyoruz ne yazık ki...Bir şekilde konu oraya geliyorsa, alt yapıda bir sürü soruları olduğunu fark ediyorum.”* (Ö7, E, L, 13, FL) ifadeleriyle konuya dikkat çekmektedir. Ayrıca müfredattaki değişikliğin kaza ve kader konusuna olan ilgi ve merakı olumsuz yönde etkilediğini düşünen bu öğretmenlerden bazıları (4), öğrencilerin ilgisinin son dönemlerde hızla deizm vb. akımlara doğru yöneldiğini ve öğrencilerde genel olarak din ve dinle ilgili her şeye yönelik bir ilgisizlik gözlemlediklerini de eklemişlerdir. Bu konuyla ilgili görüşlerini bir katılımcı şu şekilde ifade etmiştir:

“...Fakat mesela son dönemlerde artık kaza ve kaderden ziyade bizatihi Allah’ın varlığı ile alakalı soru ve sorunlar arttı. Yani ben öğretmenliğe ilk başladığım yıllarda 11.sınıfta kaza ve kader diye bir ünite vardı. Onu işliyorduk işlerken güzel sorular oluyordu. O sorulara da bir anlamda cevap vermiş oluyorduk...Şimdi bu kaza ve kader konusu 11.sınıf müfredatından kalktı...ama şöyle sorular daha da derinleşti. Allah’ın varlığı ile ilgili deizme kayan sorular var ama hepsinin altında yine bir yerden eşelemeye başladığımız zaman kaza ve kadere gidiyor...” (Ö18, E, L, 5, AL).

Diğer bir katılımcı öğrencilerin kaza ve kader konusunu eskisi kadar merak etmediklerini dile getirmiştir: “2018 yılı öncesi çocuklar kaza kader alanında genel olarak meraklıydılar...sorup araştırıp tartışıyorlardı, mesela 11. Sınıfta özel olarak konularımız vardı. Ve bu konuya girip haftalarca detaylıca bu konuyu tartışıyorduk. Ancak son yıllarda çocuklarda sadece kaza kader inancı konusuna karşı değil dine karşı da bir ilgisizlik olduğunu daha genel anlamda görebiliyoruz...” (Ö23, E, YL, 23, FL).

Bazı katılımcılar (3) ise öğrencilerin ailelerinde veya dini gruplarda öğrendikleri geleneksel kader anlayışını benimsemeleri nedeniyle bu konuya fazla ilgi göstermediklerine işaret etmektedir. Bir katılımcı bu durumu şu sözleriyle açıklamıştır: “Hiçbir konuya olmadığı gibi kader konusuna da pek bir merakları yok, bizim öğrencilerin. Belki bazı çocuklar çevrelerinde sorgulayıcı ve farklı kesimlerden insanların olduğu çocuklar biraz daha bu alanda sorgular ama cemaat içinde olan, kırsal kesimdeki daha mütebedeyin ailelerin çocuklarında geleneksel bir kader inancı var zaten.” (Ö17, K, L, 9, AL). Diğer bir katılımcı ise aynı konuya dikkat çekmiş ve “Öğrencilerin genel olarak merakları düşük...Kendi istedikleri konular olunca çok meraklı oluyorlar. Kader konusunda sordukları soruların ve meraklarının yanı sıra programlanmış olarak geldiklerini fark ettim. Belli bir bilgiyle geliyorlar, bize bir şey sormuyorlar...Çocuk kaderle ilgili her şeyi bildiğini zannederek geliyor...” (Ö30, K, L, 11, AL) demiştir.

Öğrencilerin ilgi veya ilgisizliklerinin çeşitli sebeplere bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini belirten katılımcılardan bazıları (4) ise ortaöğretimde ailelerin sahip olduğu kültürel, felsefi ve dinî birikimleri, okul türü, öğrencinin yaşı ve önceden eğitim alma durumları gibi nedenlerle öğrencilerin kaza ve kader konusuna yönelik ilgi ve meraklarının etkilendiğini, bazı öğrencilerin ilgili, bazılarının ise konuya ilgisiz olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüşü paylaşan katılımcılardan birisi şu şekilde yorum yapmıştır:

“...halen bir Anadolu lisesinde görev yapmaktayım. Özel okullar, meslek lisesi ve İmam Hatip yüz yüze eğitim deneyimlerim de oldu. Bu okul çeşitlerinin ve öğrencilerin yaş olarak düzeylerinin bu konudaki ilgi, merak ve söylemlerini farklılaştırdığını gözlemledim. Bir de lisede öğrencilerin hem ailelerinin farklı mezhepsel, kültürel ve felsefi yapıda olması hem de önceden almış oldukları

eğitimin de yaklaşımlarını çoktan şekillendirdiğini ancak makul ve açıklayıcı bilgilere de kapalı olmadıklarını da ifade edebilirim.” (Ö26, E, L, 22, AL).

Başka bir katılımcı ise,

“Türkiye’de din öğretimi dersimizin adı da Din Kültürü, bizde inanç ve din daha çok kültürel format, örf ve adetler üzerinden aktarıldığı için, en yanlış anlatılan konulardan birisi de kader konusu olduğu için öğrencilerimizin zihinlerinde kaderle ilgili şöyle bir değerlendirme yapalım: Ya kaderi tamamen reddedici (ki deizme ateizme giden süreç böyle başlıyor), ya da gençler kaderin tamamını kaderi mübrem gibi düşünüp alın yazısı gibi kalıpcı geliyorlar, örf ve adetin baskın olduğu kültürlerde çok bariz kendisini gösteriyor...iradem yok ben bir figüranım Kaderiye hikayesinde olduğu gibi...Dolayısıyla kader konusu net olarak bilinmiyor, kaderi mübrem kaderi muallak ayrımı net yapılamadığı için kaderi alinyazısı şeklinde örf ve adetler bize böyle aktardığı için...Çünkü zihinlerde çok eksik ve yanlışlar var.” (Ö19, E, YL, 16, AL),

diyerek öğrencilerin bir kısmının kaderi tamamen reddettiğini bir kısmının da örf ve adetlerin etkisiyle geleneksel kalıplardan çıkamadığını belirtmiştir. Diğer bir öğretmen ise dine ilgi duyma durumuna vurgu yaparak kaza ve kader konusuna yönelik ilginin dine olan ilgiyle paralellik arz ettiğine yönelik şu ifadeleri kullanmıştır: *“Din konusuna ilgi duyan öğrenciler kaza-kader konusuna da ilgi duyuyorlar. Bazen sorular kaza-kader ile ilgili oluyor bazen de başka bir konuyu kaza-kader konusuna getirebiliyorlar. Geneli çok ilgili diyemeyeceğim ama 30 kişilik bir sınıfta 5 öğrenci ilgi duyuyor diyebilirim.” (Ö20, K, YL, 8, SBL).*

Bu sorunun ardından öğrencilerin kaza ve kader konusundaki meraklarını ve konunun derslerde özellikle de 2018 yılındaki güncellenmenin ardından ne şekilde gündeme geldiğini, öğrencilerin konu ile ilgi ve beklentilerini daha iyi irdelemek adına katılımcı öğretmenlere *“Derslerde kaza ve kader konusu hangi boyutlarıyla daha fazla gündeme gelmektedir?”* şeklinde ek bir soru yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin cevapları öğrencilerin sosyal medyada takip ettikleri ateizm, deizm, vb. yanlışlı sitelerde karşılaştıkları sorular, üzücü ve travmatik hadiseler, özgürlük ve iradeye dair sorgulamalar, anlam arayışı, diğer konular ile bağlantılı olarak gündeme gelme başlıkları altında toplandığı görülmektedir. Konunun genel olarak öğrencilerin gündeminde olmadığını belirten katılımcılar da olmuştur.

Konunun öğrencilerin gündeminde olduğunu ifade eden öğretmenlerin bazıları (7) bu durumu öğrencilerin sosyal medyada takip ettikleri ateizm, deizm yanlısı sitelerde karşılaştıkları sorularla ilişkilendirmiştir. Bir katılımcı bu durumla ilgili düşüncelerini *“Öğrencinin gündeminde olan bir konu çünkü en çok bize gelen sorulardan biridir. Bu ateizm siteleri falan var, oradaki sitedeki soruları cevaplandıramadıkları için kafalarında, gelip bize soruyorlar, orada sitedeki sorular çok daha etkili oluyor onların sorularında.”* (Ö4, K, L, 15, FL) ifadeleriyle dile getirirken bir diğer katılımcı konuyu *“Hem de bir yerlerde ezbere aldıkları sorular var, internet ortamında belli sitelerde onları yöneltecek ve ‘Kaderde bu var diyorsunuz ama işte bak böyle’ deyip bizi tabiri caizse alt etmek için sordukları alanlardan bir tanesi kader konusu.”* (Ö29, K, L, 8, AL) sözleriyle yorumlamıştır.

Öğrencilerin gündeminde kaza ve kader konusuna yer verdiğini düşünen katılımcıların bir kısmına (6) göre özellikle günlük hayatta toplumu ya da öğrencileri etkileyen üzücü, travmatik hadiseler, afet, kaza gibi olaylar neticesinde konu öğrencilerin gündemine girmektedir. Bir katılımcı bu düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Mesela diyelim ki gündemde tecavüz vakası var veya istismar vakası diyor ki ‘Hocam Allah bunları duymuyor mu, bu onların kaderi miydi, bu çocuğun kaderi miydi? Herhangi bir gündem hayvanlara şiddet veya başka bir şey olsun, olumsuz örnekleri alıyor... Yani izlediği bir filmle veya geçmişinde yaşadığı bir olayla veya gündemdeki bir olayla hemen kaderi, Tanrıyı suçlayıp işin içinden kolayca kaçmak veya acılarına bir kılıf bulma bahanesi var. Daha çok gündemdeki konular, özelde de yaşadıkları olaylar, eğer şiddete uğruyorsa ‘Neden ben, bu benim suçum mu?’ gibi çektiği çileyi kaderle bağlantılı olarak gösteriyor.” (Ö29, K, L, 8, AL).

Bazı katılımcılar (8) ise öğrencilerin içinde bulundukları dönem itibarıyla özgürlük ve irade konusunu fazlaca sorguladıklarına ve anlam arayışlarına dikkat çekerek kaza ve kader konusunun öğrencilerin gündemindeki önemli konulardan birisi olduğunu vurgulamıştır. Bu konuyla ilgili olarak bir katılımcı,

“Kültürümüzde böyle bir gelenekçilik gelişti...Şimdiki gençlik işte bu itaat kültürünü kabul etmek istemiyor, özgür olmak istiyor, davranışlarını anlamlandırmak istiyor...Bütün bunları topladığımızda işte popüler kültürün baskısı, gelenekçi kültürden gelişimiz, geliyor oluşumuz, gençliğin anlam arayışı, kimlik bunalımı, kişilik gelişiminde kendini bir yere oturtmak istemesi,

konumlandırma vesaire çabası bunlarla birlikte harman oluyor ve tekrardan insan kendi eylemlerini sorgulamanın derdine düşmüş durumda.” (Ö11, E, YL, 26, FL),

şeklinde yorum yaparken bir diğer katılımcı gençlerin özgürlüklerine verdikleri önem çerçevesinde kader konusuyla yakından ilgilendiklerine ilişkin,

“Kesinlikle gündeminde olan bir konu. Gençler dediğim gibi içerisinde bulundukları seviye itibariyle özgürlük, hak, hukuk konusunu biraz fazlaca sorguluyorlar, anlamlandırmaya çalışıyorlar...Mesela özgür iradeyi her ne kadar terimsel ifadeyle sorgulamasalar da anlamak istedikleri bir konu da gençlerin özgür bir iradeye sahip olup olmadıkları, seçimlerini kendileri yapıp yapmadıkları, zorlama altında olup olmadıkları, onlar açısından çok ciddi bir merak konusu ve sürekli gündemlerinde olan popüler bir konu diyebilirim.” (Ö2, E, L, 18, SBL) ifadelerini kullanmıştır.

Ayrıca konunun derslerde diğer konularla bağlantılı olarak gündeme geldiğine (7) değinen katılımcılar da olmuştur. Bu katılımcılardan bazıları konu ile alakalı fikirlerini şöyle diyerek dile getirmiştir:

“9’larda iman ilkeleri bağlamında gündeme geliyor. 10. Sınıflarda Allah inancı ünitesinde, 11’lerde ise ‘Hidayet’ konusu bağlamında ve tüm sınıflarda öğrenci soruları ile gündeme geliyor...” (Ö26, E, L, 22, AL).

“Muhakkak kader konusuna bir şekilde dönüyorum. Yani şöyle iman konusu zaten bütün sınıflarda dönüp dolaşıp geldiğimiz konu. Allah’a iman etmek, çünkü bir şekilde mesela 9. sınıflarda ‘Din ve İslam’ konusunda, din başlığında, dinin ne olduğu, sonrasında mesela bilgi ve inanç konusu var. 9. sınıfta ‘İslam ve ibadet’ konusu var. Yani kader konusu bir şekilde bunların hepsi içine giriyor...11. Sınıfta işte ‘Dünya ve Ahiret’ konusu var. Ölümden bahsediyorsun, ölümden bahsederken de kaderden bahsediyorsun. Yani bir şekilde o hep bizim konumuzun içine giriyor, anlatabildim mi?” (Ö1, K, L, 8, FL).

Kaza ve kader konusunun öğrencilerin çok da gündeminde olmadığını düşünen (13) katılımcılardan birisi sınav ve akademik başarıya odaklanan öğrencilerin bu tür konulara ilgili olmadığını “Fen lisesi öğrencilerinin ders olarak gündemlerindeki konu sayısal derslerdir, dolayısıyla ne kaza ve kader ne de dini konular çok gündemlerinde değildir.” (Ö27, E, L, 27, FL) cümleleriyle ifade ederken bir diğeri bu durumla alakalı olarak “Öğrenci için üniversite sınavında pek de çıkmadığı için, daha çok yoruma

dayalı çıktığı için çocuk pek şey yapmıyor, ancak güncel bir olay olursa gündeme geliyor.” (Ö14, E, L, 25, AL) demiş ve başarı odaklı olan öğrencilerin dini konulara fazla önem vermediğini belirtmiştir. Genel olarak öğrencilerin gündeminde kaza ve kader konusuna yer olmadığını düşünen katılımcılardan büyük kısmı (10) ise sadece belli özel durumlarda, çok sıkıştıkları zaman kader konusunu gündeme getirdiklerine işaret etmiştir. Bu hususa dikkat çekmeye çalışan bir katılımcı normal yaşantısında bu tür konularla ilgilenmeyen ancak zor bir durumla karşılaştığında ilgi duyan öğrenciler olduğunu şu cümlelerle açıklamıştır: “Çok sıkıştıkları zaman oluyor. ‘Ne yaparsın kaderimizde bu varmış işte bu talih böyle imiş.’ Çünkü metafizik bazı konulara fiziki ya da akli ve bilimsel cevaplar bulamadıkları için mecburen o moda geçmek durumunda kalıyorlar. Annesi ölmüş mesela işte kader veya öyle olmuş kader kısmet ne yaparsın gibi şeyler...” (Ö8, E, L, 26, AL). Öğrencilerin başlarına gelen kötü hadiselerde, sorumluluklarından kurtulmak için kaderi bahane edebildiğini düşünen diğer bir katılımcı ise düşüncelerini şöyle diyerek açıklamıştır.

“İşlerine geldiği zaman kullanıyorlar. Bir öğrencim Kadıköy’de bir bar kavgasına karışmıştı, kolu kırıldı, ‘Geçmiş olsun’ dedim. ‘Sağ olun’ dedi, nasıl olduğunu sorunca ben, ‘Kaderimizde varmış hocam’ dedi. Ben de ‘Benim kaderimde neden yok da seninkinde varmış?’ diye sordum ben de. Benim bir bar kavgasına karışıp kolumun kırılma ihtimalimin ne kadar olduğunu sordum ona. ‘Öyle bir ihtimal yok hocam’ dedi, neticede ben barların sokağından bile geçmiyorum. Ama o hala ısrarla, ‘hocam bu bir kader, neticede benim kolumun kırılacağı varmış ve kavgaya karışınca da kırıldı işte.’ dedi. Suçu direk haşa ama Allah’a yüklüyor.” (Ö30, K, L, 11, AL),

Katılımcı öğretmenlere iletilen bu sorulara alınan cevaplar ışığında ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader konusunda genel olarak meraklı ve ilgili oldukları bunun yanında çoğu konu gibi kaza ve kader konusuna da ilgi göstermeyen, sorgulamayan bir kısım öğrencinin de var olduğu söylenebilir. Öğrencilerin konuya ilgi duyduğunu düşünen öğretmenler genellikle konunun öğrenciler tarafından soyut, gizemli, zor anlaşılan, ilgi çeken bir yönü olduğu, bu yaş grubundaki öğrencilerin kader konusunu hak ve özgürlükler bağlamında sorguladıkları, sosyal medyanın da öğrencilerin konuya olan ilgisini arttırdığı ve müfredatta kaza ve kader konusu olmasa da öğrencilerin bu konuyu merak ettiği gibi hususlarda benzer kanaatler taşımaktadırlar. Bazı katılımcılar

öğretmenin ders işleme biçiminin, öğrencilerin konuya olan ilgisi üzerindeki etkisine de dikkat çekmişlerdir. Az da olsa öğrencilerin, dini konulara olan ilgisizliklerinden, din karşıtı akımlara olan yönelişlerinden dolayı ya da müfredatta yer almadığı için konuya da ilgi göstermediklerini ifade eden öğretmenler olmuştur. Geleneksel kader algısına sahip olan öğrencilerin de bu noktada ilgisiz olduğu belirtilmiştir. Ancak öğrencilerin konuya genel olarak ilgili ve ilgisiz olduğunu söyleyen öğretmenlerin, günlük hayatta karşılaşılan hadiseler, diğer üniteler işlenirken dolaylı olarak gelen sorular, sosyal medyadaki yönlendirmeler gibi nedenlerle ister istemez kaza ve kader konusunun derslerde gündeme geldiği hususunda ortak bir kanaat taşıdığı da bulgular arasındadır. Bazı öğretmenler öğrencinin dine olan ilgisi oranında kaza ve kader konusuna ilgili olduğunu ifade etmişken bazı öğretmenler ise konunun dine ilgisi olmayan öğrencinin dahi gündeminde olduğunu bildirmiştir. Kısacası kaza ve kader konusunun öğrencilerin çoğunluğu tarafından ilgilenilen, merak edilen ve derslerde çeşitli nedenlerle sıklıkla gündeme gelen bir konu olduğunu söylemek mümkündür.

3.1.1.2. Kaderin Diğer İnanç Konuları Arasındaki Yerine Yönelik Bulgular

Öğretmenlerin gözlemlerine göre kaza ve kader konusunun inanç konuları arasındaki önemine dair bilgi alabilmek amacıyla katılımcılara “*Kaza ve kader konusu, öğrenciler açısından diğer inanç konuları arasında farklı bir yere sahip midir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin çoğunluğu (20) ihtilaflı, anlaşılması güç, gizemli olması ve konunun diğer inanç konularına temel oluşturması bakımından kaza ve kader konusunun öğrenciler açısından diğer inanç konularına göre daha farklı bir yere sahip olduğunu belirtmiş, bazı katılımcılar (10) ise öğrenciler açısından kaza ve kader konusundan öncelikli inanç konularının bulunduğu, kaza ve kader konusunun öğrencilerin Allah inancı ile bağlantılı olarak anlamaya çalıştıkları bir konu olduğu, öğrencilerin inanç esaslarına dair bilgi eksikliği gibi hususlara dikkat çekerek konunun çok da farklı bir önem arz etmediğini ifade etmişlerdir.

Konunun diğer inanç konularından farklı bir önem arz ettiğini düşünen katılımcıların çoğunluğu (14) bu durumun kaza ve kader konusunun daha zor anlaşılan, gizemli ve ihtilaflı bir konu olduğu için daha fazla ilgi çekmesinden kaynaklandığını ve inanç konuları arasında en çok soru aldıkları konunun kader konusu olduğunu belirtmişlerdir. Konunun ihtilaflar barındırması yönüyle diğer inanç konularından ayrıldığına vurgu

yapan bir katılımcının konuyla ilgili yaptığı yorum şu şekildedir: *“Aslına bakarsanız kaza-kader konusu anlaşılmadığını düşündüğüm en önemli konulardan birisi. Ki şöyle de bir durum da var sizin de malumunuz İslam alimleri arasında da farklı görüş ve düşünceler olması sebebiyle ortak karara varılamayan bir konu...İnsan iradesi vs. konusunda. O yüzden aynı o sorular tabi ki çocukların da akıllarına geliyor.”* (Ö21, E, YL, 8, FL). Bazı katılımcılar konunun gizemli ve zor yönü nedeniyle farklı bir önem arz ettiğine dair şu yorumları yapmışlardır:

“Diğer itikat konularını büyütecek bir durum yok. Allah zaten malum, biliyor sonsuz gücü var bunu zihninde netleştirebiliyor. Melekler, peygamberler, kitaplar hakeza, onlarda çok fazla sorun olmuyor ama kaza kader konusu öyle değil...Ne kadar izah etsen de acaba diyecek taraf kaldığı için yani daha fazla ilgi çekiyor.” (Ö15, E, YL, 22, AL).

“Kader inancı; kitap inancı ve peygamber inancı gibi diğer inanç konularından farklı, onlar daha kolay anlaşılması açısından. Kaza ve kader daha zor anlaşılır bir konu oluşu ve sorularının fazla oluşu yönüyle çocuklarda daha farklı bir yeri var. Çünkü diğer inanç konuları net. Meleklerle iman konusunu anlatabiliyorsun ya da ahiret mesela 11. sınıflarda bir şekilde izah edebiliyorsun ve çocuğun çok da ilgisini çekmiyor...” (Ö29, K, L, 8, AL).

“...zaten dersi işleyen öğrencidir. Parmak kaldırır ‘Hocam, şöyle...’ sorar, hiç kimse kalkıp da peygamber sormaz mesela. Peygamber inancı konusunda parmak sayısı iki ya da birdir. Kitaplar konusunda iki ya da üçtür, ahiret konusu beş ya da ondur. Ama kader konusunda on ya da yirmidir, ondan aşağı değildir. Bu alıcılığa da bakmak gerekiyor...Top 10 listesinde ne var? Kader bu listede çok önemli bir yerdedir.” (Ö8, E, L, 26, AL).

Kaza ve kader konusunun inanç konuları arasında daha farklı bir yeri olduğunu düşünen katılımcıların bazıları (6) ise konunun kapsamca daha geniş ve Allah inancı ile birebir ilişkili olması bakımından doğru anlaşılmadığında öğrencilerde inançla alakalı problemlere neden olduğunu belirtmiş, bu açıdan kaza ve kader inancının diğer inanç esaslarına kıyasla daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Buna dikkat çeken bir katılımcı şöyle demiştir:

“Kesinlikle, çünkü Allah’ın yeryüzüne yönelik müdahalesi ya da yönlendirmesi, insan iradesi, sorumlulukları, bunun ahirete taşınması, ahiretin sistematiği gibi pek

çok alt basamağa göre kader konusu o anlamda en temel konudur...6 inanç ilkesi içerisinde bu konu anlaşılmadığı zaman diğerleri de havada kalıyor. Kader konusu çözülemeyince melek, ahiret inancı, kutsal kitap inancı hepsi havada kalıyor. Çocuk da çok kolay bir çözüm buluyor, ‘Tamam, Allah var ama dediğimiz kısımlar boşta kaldı, o zaman ben deistim.’ deyip çıkıyor işin içinden.” (Ö19, E, YL, 16, AL).

Diğer bir katılımcı ise kader inancının Allah’ın sıfatları ile yakından ilişkili olması nedeniyle öğrenciler açısından ayrı bir öneme sahip olduğuna “*Kesinlikle farklı...çocuklar sanki kader konusunu Allah’ın varlığı ve Allah’ın sıfatları ile direkt ilişkilendiriyorlar. Sanki kader diye bir şey yoksa Allah da olmayacak. Ya da ‘Allah bizim işimize niye karışıyor?’ yani ‘Allah varsa da bizim işimize karışmasın, biz tam manasıyla bir özgürlüğe sahip olalım’ gibi bir yaklaşım içerisinde.” (Ö11, E, YL, 26, FL)* şeklindeki yorumuyla işaret etmiştir. Başka bir katılımcı kader inancında yaşanan problemlerin inanca dair diğer problemleri de beraberinde getirdiği fikri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Çocuklar genelde dini noktalarda inanç ibadet gibi (ahlak değil ama ahlak ayrı bir kategori) dinin diğer mevzularına eğer lakayt kalıyorlarsa üzerinde düşünmüyorlarsa kader konusunu halledemedikleri içindir. ‘Bırak kardeşim ya kader diye bir şey var tamam ya’ diyor ve diğer mevzulara kulak vermiyorlar. Yani ilk düğme yanlış iliklenmiş...diyor ki ‘Ben bu dünyada ne yapsam, ağzımla kuş tutsam da Yaratıcı beni mecbur kılmış, ...’” (Ö8, E, L, 26, AL).

Öğrenciler açısından kaza ve kader konusunun farklı bir önem arz etmediği fikrini taşıyan (10) katılımcıların bazıları, öğrencilerin Allah’ın varlığı (3), ahiret hayatı (2), cin, büyü (3) gibi konulara daha fazla ilgi duyduklarını dile getirmişlerdir. Bu katılımcıların konuyla ilgili yorumlarına bakıldığında bir katılımcı öğrencilerin kader konusundan önce Tanrının varlığı ve metafizik varlıklar konularına daha ilgili olduğunu “*Kader inancı sıralama yaptığımızda özellikle inançla ilgili Tanrının varlığı ve bilinmesi, agnostisizm, ateizm, deizm onlar daha listenin birinci sırasında. Sonra cin, büyü, cennet, cehennem vesaire çok ilginç geliyor insanlara. Sonra da belki listede ilk beşe girer kader konusu da önemsenmesi bakımından.” (Ö28, E, YL, 27, AL)* cümleleriyle ifade ederken bir diğeri de öğrencilerin yaratılış ve metafizik konusunu daha çok merak ettiklerini “*Aslında Allah’ın varlığı ile ilgili deliller, evrim konusyla*

bağlantılı olarak yaratılışın gerçekliği gibi bilim ile ortak bazı konular ve özellikle bazı metafizik varlıklar ile ilgili sorular çok geliyor...” (Ö26, E, L, 22, AL) ifadeleriyle dile getirmiştir. Diğer bir katılımcı ise ahiret konusunun kader konusundan daha fazla merak edildiği ile ilgili “İnanç konuları arasında belki detaya girdiğin zaman ahiret konusu genelde daha dikkat çekiyor. Çünkü ahiret konusu ölümden sonra olan bir süreç olduğu için orasıyla ilgili oradaki yeniden dirilişten sonra hesap, mahşer, sırat gibi oradaki birtakım konular, cennet ve cehennem gibi konular biraz daha biliniyor, o şey, daha dikkat çekici olabiliyor.” (Ö13, E, L, 25, AL) demiştir.

Kaza ve kader konusunun öğrenciler açısından çok da farklı bir yeri olmadığını düşünen başka bir katılımcı ise konunun Allah inancı ile bağlantılı olarak sorulduğuna şu ifadeleriyle vurgu yapmıştır: “Allah inancı gibi onu öğrenmek için soruyor, çok da farklı bir kavram olarak değil birbirine bağlantılı olarak görüyoruz...” (Ö4, K, L, 15, FL).

Bazı katılımcılar (4) ise öğrencilerin inanç esaslarına dair bilgi eksikliklerine dikkat çekerek, kaza ve kader konusunun öğrenciler açısından farklı bir yerde olmadığına işaret etmiştir. Bir katılımcı bu konuda şöyle yorum yapmıştır:

“Hocam aslında birçok öğrencimiz gerçekten ‘Acaba kader ve kaza konusu inanç esası mı, değil mi?’ onu bile bilmiyor. Burada gerçekten daha büyük problemimiz var yani aslında bırakın ayrı bir yere sahip olmasını...Bilgi düzeyi çok düşük aynı zamanda şöyle bir şey var aslında bu yeni neslin biraz daha yetiştirme tarzı mı diyelim, biraz daha farklı mecralara kayması mı diyelim, aslında bir şekilde inanç esası mı, değil mi onu bile bilmiyoruz bu konuda yani...” (Ö10, E, L, 7, AL).

Araştırmaya katılan öğretmenlerin konu ile ilgili tespitleri değerlendirildiğinde ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader konusuna genel olarak diğer inanç konularından daha ilgili olduğu, bu ilginin konunun zorluğu ve gizemli oluşu sebebiyle merak uyandırması ve ihtilaflı bir mesele olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca öğretmenlerin gözlemlerine göre kaza ve kader konusunun diğer inanç konularına temel oluşturması bakımından da öğrenciler açısından farklı bir yere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bazı öğrenciler açısından Allah’ın varlığı, ahiret, cin, vb. konularının daha öncelikli olduğu, kader konusunun Allah inancı ile bağlantılı olarak anlaşılmaya çalışıldığı, öğrencilerin inanç konularındaki bilgi eksikliği sebebiyle çoğu inanç konusunda olduğu gibi kaza ve kader konusunda da özel bir ilgileri olmaması gibi

nedenlerle konunun farklı bir önem arz etmediğini bildiren az sayıda katılımcının varlığı da bulgular arasındadır.

3.1.2. Öğrencilerin Kaza ve Kader Algılarına Etki Eden Faktörler ile DKAB Dersinin Öğrencilerin Kaza ve Kader Algıları Üzerindeki Etkisine Yönelik Bulgular

Günümüz ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancı üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğunu ve DKAB derslerinin bu konudaki etkililiğini tespit etmek amacıyla katılımcılara sorulan sorular neticesinde bu başlık iki yönden ele alınmıştır.

3.1.2.1. Öğrencilerin Kaza ve Kader Algılarına Etki Eden Faktörlere Yönelik Bulgular

Katılımcı öğretmenlere “*Öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerinde en çok etkili olan faktörler konusundaki düşünceleriniz nelerdir?*” sorusu sorulmuştur. Öğretmenlerden elde edilen bulgulara göre çeşitli çevre faktörleri ile medya ve basılı yayınlar öğrencilerin kaza ve kader algıları üzerinde etkili olan iki temel kategoriye oluşturmaktadır. Çevre kategorisi incelendiğinde öğrenciler üzerinde sırasıyla en fazla ailenin (21), arkadaş ve akranların (11), içinde bulundukları siyasal/kültürel ortamın (11), okulun (5), cemaat/tarikatların (2), cami/Kur’an Kursunun (1) etkili olduğu anlaşılmaktadır. Medya ve basılı yayınlar kategorisinde ise öğrenciler üzerinde sosyal medya (23), kitaplar (5) ve filmler/dizilerin (4) etkili olduğu tespit edilmiştir.

Ailelerin öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerindeki etkisine değinen (21) katılımcıların büyük bölümü (18) geleneksel kader algısına sahip olan ailelerden gelen çocukların kaderci bir anlayış geliştirdiklerine işaret etmiştir. Bir katılımcı geleneğin öğrenciler üzerindeki etkisi ile ilgili “*Çocukların algısını en çok aile çevresi etkiliyor, ailedeki büyükler özellikle bu kaderle ilgili kavramları çok kullandıkları için kafalarında oluşan kaderle ilgili bilgi ya da şablon, şekil neyse o tamamen ailenin bu şekildeki açıklamaları ve izahları ile şekilleniyor...toplumumuzda kaderci bir yaklaşım var, geleneksel ailelerde de...çocuklarda da günlük hayatta kullanılan kader literatüründen hareketle bu kaderci anlayış hâkim oluyor işin özünde...*” (Ö3, E, L, 25, SBL) demişken bir diğeri aileden doğru bilgi edinmeyen çocukların inancını yanlış temeller üzerine bina ettiğine dair “*Öğrencilere bu konuda en çok etki eden faktörün*

aile olduğunu düşünüyorum. Bu konularda aileden doğru bilgi edinmişse bir problem yaşamıyor...yanlış bilgi alan, iyi bir dini inançlar temeline sahip olmayan çocuklar genelde bu tür konularda daha belirgin sıkıntılar yaşıyorlar.” (Ö9, K, L, 15, FL) sözleriyle düşüncelerini ifade etmiştir.

Birkaç katılımcı ise ailevî problemlerin (3) öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekmiştir. Bu katılımcılardan birisi geçimsiz ya da dağınık ailelerde yetişen çocukların kader konusunda daha derin sorgulamalar yaşadığına ilişkin *“Ama genel anlamda aileleri ile problem yaşayanlar, ailesi dağılmış olan ya da aile içerisinde geçimsizliklere şahit olanlar ya da anne baba sağ, evlilik devam ediyor ama çocuklarına karşı ilgisiz olanlar, ya da çocuk kendisini bir şekilde uzak hissedip kendisini odasına hapsetmiş... Bu çocuklarda bu sorgulamalar daha uzun olabiliyor...” (Ö18, E, L, 5, AL) sözleriyle yorum yaparken bir diğeri ailesine olan öfkesini dine yansıtarak kader konusunda problem yaşayan çocukların varlığından “İkinci sırada kendi ailevi sorunları olabiliyor. Örneğin dindar bir ailenin çocuğu aile ile sorun yaşıyorsa öfkesini direkt dine yansıtmış. Aslında dinle alakası olmadığı sorunun tamamen aileyle olduğu anlaşılıyor tabi...dinle olan çatışmada kaza-kader konusunda çözülemeyen problemlere eninde sonunda rastlıyorum.” (Ö20, K, YL, 8, SBL) diyerek bahsetmiştir.*

Ortaöğretimde arkadaş ve akranlarının, öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerinde etkili olduğunu düşünen (11) katılımcılardan biri öğrencilerin rahatlıkla arkadaşların kafasını karıştırabildiğini, akranların birbirinin fikrinden çok fazla etkilendiğini şu şekilde dile getirmiştir: *“...arkadaş ağırlıklı çünkü mesela bir tanesi sosyal medyadan bir soru edinmiş, kendi fikirleri doğrultusunda bir soruysa, onun inançsızlığını destekleyen bir soruysa sınıfta geliyor, bunu çok önemli bir konu edinmiş, doğru bir bilgiye ulaşmışçasına arkadaşlarıyla paylaşp, onların da kafasını bulandırabiliyor...” (Ö4, K, L, 15, FL).* Diğer bir katılımcı ise arkadaşların birbirini etkileme gücünün diğer etkenlerden çok daha fazla olduğuna dair şu yorumu yapmıştır:

“Okuyan bu çocukların akran etkileme gücü öğretmenden çok daha yüksek oluyor. Fen liselerinde çocuklar 24 saat aynı ortamı paylaştıklarından dolayı eğer üst dönemler güzel davranışlar geliştirdilerse alt dönemler de olumlu davranışlar geliştiriyorlar ve eğer üst sınıflardaki çocuklar bu anlamda problemlerle bir yapıya sahiplerse okul idaresinden de diğer öğretmenlerden de çok etkililer. Ailelerden de

çok etkililer, hatta sosyal medyadan da çok etkililer. Akran etkisi muazzam derecede...ondan sonra sosyal medya, ondan sonra aileler, öğretmenler ondan sonra geliyor.” (Ö23, E, YL, 23, FL).

Öğrencilerin içinde yaşadıkları siyasal/kültürel ortamın (11) kader algıları üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisi olabileceği konusunda bir katılımcı şunları ifade etmiştir: *“Bu kader inancıyla da ilgili böyle...Farklı sosyal çevrelerle, farklı siyasi çevrelerle çeşitlilik arz ediyor. Üsküdar’da benim yaşadığım ilçede okulda daha geleneksel anlayışın hâkim olduğunu söyleyebilirim. Ama İstanbul geneline bakınca bölgeye göre ilçeye göre çok farklı. Biz Üsküdar’dayız. Muhafazakâr aileler biraz daha çoğunluktalar...Herkesin aynı şeylerden beslendiğini söyleyemeyiz.” (Ö28, E, YL, 27, AL).* Öğrencilerin toplumdaki yanlış kader söyleminden de etkilendiğini düşünen katılımcılardan biri ise *“...öğrenci toplumda yaygın olan yanlış anlayışları benimsiyor. Dolayısıyla konuyu sorgulama ve anlama ihtiyacı hissetmiyor ya da deizm gibi yanlış düşünce akımlarına kayabiliyor.” (Ö5, E, YL, 6, AL)* sözleriyle yanlış kader anlayışının doğurduğu sonuçlara da işaret etmiştir.

Okul çevresinin (5) etkisine temas eden öğretmenler bu konuda DKAB öğretmeni (4) ve felsefe dersi ve öğretmenin (1) öğrencilerin kader inancı üzerinde ne tür etkileri olabileceğine dair değerlendirmeler yapmışlardır. DKAB öğretmenlerinin konu üzerindeki etkisine dair açıklamalarda bulunan katılımcılardan bazıları, öğretmenlerin sorulara izole cevaplar vererek geçiştirmeleri (Ö5, E, YL, 6, AL), öğrencilerin anlama düzeylerine uygun cevap verememeleri (Ö8, E, L, 26, AL) gibi sebeplerin öğrencilerin kaza ve kader algılarının oluşmasında olumsuz etki oluşturduğuna dikkat çekmişlerdir. Bunun dışında bir katılımcı *“10. veya 11. Sınıfta felsefe dersinde kader konusu ile bağlantılı olarak insanın özgürlüğü konusu tartışılıyor, üç ana akım var, determinizm, indeterminizm, oto determinizm. Hepsi öğretiliyor dolayısıyla felsefe dersinde özgürlük konusu tartışılıyor, fakat buradaki özgürlük çözüme kavuşturmuyor, çok kaderci olanı da özgürlükçü olanı da...bu da kıyaslama yapınca kafa karışıklığı yaratıyor...” (Ö26, E, L, 22, AL)* sözleriyle lisedeki felsefe derslerinin öğrencilerin kader algıları üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekmiştir.

Kaza ve kader algısı üzerindeki cemaat ve tarikat etkisini hatırlatan (2) katılımcılardan biri *“...ben şunu fark ettim. Cemaat ve aile seviyesi insanların kader anlayış üzerinde etkili, her ne kadar biz söylesek de. Çocukların bazı cemaatlerdeki kader anlayışları ile*

karşımıza çıktıklarını anlıyorum. Cübbeli filan dinliyorlar ara sıra...Bu cemaatleri dinleyen çocuklar 'Evleneceğimiz kişi kaderimizde vardır' diyor. Dinde böyle bir kader anlayışı var mı? ..." (Ö14, E, L, 25, AL) sözleriyle bu tarz ortamlarda bulunan öğrencilerin kader anlayışlarının da o grupların anlayışları doğrultusunda şekillendiğine işaret etmiştir. Öğrencilerin daha önceden dini eğitim aldığı cami/Kur'an Kursu gibi kurumların kader inancı üzerindeki etkisine vurgu yapan bir diğer katılımcı ise bu düşüncesine, *"Dediğim gibi geleneksel kırsal kesimden gelen çocuklar için aile son derece etkili, sonrasında gitmiş oldukları din eğitim merkezleri cami, kuran kursu olabilir, bunlar da etkili olabiliyor."* (Ö17, K, L, 9, AL) cümleleriyle açıklık getirmiştir.

Öğrencilerin kader inancına yönelik algıları üzerinde etkili olan medya ve basılı yayınlar kategorisinde ise özellikle sosyal medyanın (23) belirgin bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu duruma dikkat çeken katılımcılardan birisi öğrencilerin sanal ortamdaki farklı siteler, platformlar vb. tarafından bilinçli olarak yönlendirildiğine ilişkin görüşünü *"Sosyal medya vesilesiyle alınan bilgiler var ama burada da çok sağlıklı bilgi şöyle alınamıyor. Yönlendirme var. Aslında istenilse alınır. Gençler kendi başlarına bu konuyu merak etmekten ziyade merak ettiriliyor...gençlerin takıldığı internet siteleri var. Sosyal ağlardaki gruplar var. Bu gruplarda kesinlikle din konusunun özellikle kaza kaderle ilgili olduğunu biliyorum bana gelen sorulardan ve gençler bilinçli olarak yanlış yönlendiriliyor."* (Ö2, E, L, 18, SBL) cümleleriyle ifade ederken bir başka katılımcı öğrencilerin sosyal medyada edindikleri bilgileri doğruluklarını irdelemeksizin sınıfa taşıdığına dair şu ifadeleri kullanmıştır:

"Özellikle son yıllarda sosyal medyanın biraz daha artmış olmasıyla beraber aklına takılan bir şeyi çok rahatlıkla sosyal medya aracılığıyla belli forum siteleri üzerinden, Youtube kanalları üzerinden, işte izleyerek takip ederek veya bazen televizyonda tartışmalar oluyor, mesela oralara bakmak suretiyle size taşıyor, sınıfa taşıyor yani...Çocukların bizim gibi belirli bir filtreleri yok...Onların aradıkları bir soru var, bu sorunun cevabını neresi olursa olsun bulmanın peşindedirler. O yüzden çok farklı yerlere götürüyorlar konuyu...Yani bazen şey düşünüyorsun, bu çocuğun aklına nereden geldi bu soru, bu kadar soru sorabilir mi diyorsunuz. Aslında çocuğun belki düzeyi o soruyu kendisinin düşünüp de bulabilecek düzeyde veya arkadaş ortamından çalabileceği bir soru olmayabilir ama işte takip ettiği bir forum sitesinin iddialarını alıyor ve size taşıyor..." (Ö25, E, L, 16, AL).

Yine bu hususta sosyal medyada ateizm ve deizm yanlısı sitelerde Hristiyanlıktaki kader anlayışının öne çıkarılmasının öğrencileri üzerindeki olumsuz etkisine vurgu yapan başka bir katılımcı şunları söylemiştir:

“...bu ateist deist propagandası yapan siteleri takip ediyorlar, Hristiyanlık propagandası, misyonerlik faaliyeti yapan siteleri takip ediyorlar...Onların mesela Hristiyanlıktaki kader anlayışı çok farklı, deist bir tavır var. Yani tanrı bir yerde duruyor bizim işimize karışmıyor biz her şeyimizi kendimiz hallediyoruz. Ya mutlak bir özgürlük havası var, popüler kültür dediğimiz şey bu zaten. Onların egemen olduğu bir çevre var, o çevrenin oluşturduğu siteler var. O siteleri bizim çocuklar takip ediyorlar.” (Ö11, E, YL, 26, FL).

Katılımcılardan biri ise sosyal medyada dindar görünümlü kişilerin de gençlerin kaza ve kader inancı üzerinde olumsuz tesiri olduğuna şu sözleriyle dikkat çekmiştir:

“Twitter kullanıyorum arada. Son dönemlerde şunu farkına vardım. Maalesef görüntü itibariyle muhafazakâr, başörtülü ya da sakallı, kendisini İslami tanıtmış ama altyapısında verdiği mesajlar yine kadere, inanç noktasında çok ciddi anlamda çocukların algılarını olumsuz anlamda yani kaderi bırakın, imanı reddeden boyutlarda olduğunu farkına vardım. Bu bir provokasyon mudur, yanlış yönlendirme midir, bunu bilemiyorum. Ama bilhassa ‘z kuşağı’ dediğimiz kuşak sosyal medyadan çok besleniyor...” (Ö12, E, L, 11, SBL).

Bir diğer katılımcı ise aksine sosyal medyanın geleneksel kader inancını bozma yönüyle öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerinde olumlu etkisi olduğunu düşünmektedir. Bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir: *“...sosyal medya olumlu etkiler. Çünkü başka bir cereyan mecra orası mevcut ezberi bozmaya yarıyor. Muhafazakâr kişiler sosyal medyada açılım yapmak istemiyorlar. Neden ya bu zaten tuttu, bu böyledir, öbürü hayır diyor, bu da var. Bu sefer sapık diyorlar, dur bir dinle demiyorlar...Burada akli kullanmamakla ilgili bir durum var.” (Ö8, E, L, 26, AL).*

Birkaç katılımcı (4) öğrencilerin sosyal medyada etkilendiğini düşündükleri site ve şahısların bilgisini paylaşmıştır. Bu katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Hocam aslında bu konuyla ilgili sürekli görüş alışverişinde olduğum öğrenciler de var, deist olan ateist olan...Özellikle ‘Evrin ağacı’ gibi siteleri gündeme getiriyorlar ya da instagram olsun, facebook olsun, bunlar gibi platformlarda sürekli gündeme getiriyorlar.” (Ö10, E, L, 7, AL).

“Bizatihi deist ateist sitelerini takip edenler var. Etkilendikleri You Tubber’lar var, ‘Efe Aydal’ gibi hatta isim de verebilirim. Bunları izleyip de soranlar var. Ya da bizatihi böyle sosyal medyada gezerken o kancaya takılanlar, o tarafa kendini daha yakın hissetmeye başlayan, oradan etkilenenler oluyor.” (Ö18, E, L, 5, AL).

“Açıkçası sosyal medya birinci sırada geliyor. Twittter ve ‘Ekşi Sözlüğü’ takip ediyorlar. Mesela ben bir konu işlerken gündemde bir konu, problem varsa direkt söylemeseler de o konuya ilişkin sorular sorabiliyorlar.” (Ö20, K, YL, 8, SBL).

“Sosyal medyayı düşündüğümüzde Twitter bu yönlendirmeler arasında. Bunun dışında farklı ateizm, deizm sitelerine 10. sınıfta bir merak oluyor. O yaşlardayken şöyle bir geziyorlar bu siteleri...Örneğin ‘Ekşi Sözlük’ galiba. Bu konular orada tartışılıyor ben de gördüm...” (Ö21, E, YL, 8, FL).

Öğrencilerin okudukları kitapların (5), izledikleri dizi ve filmlerin (4) kaza ve kader inancı üzerindeki etkisine işaret eden katılımcılardan birisinin okudukları ve izlediklerinin etkisiyle öğrencilerin rasyonel düşünme becerisinin geliştiğine ve kaza ve kader konusundaki sorgulamanın da arttığına dair ifadeleri şöyledir:

“Uzun yıllar Anadolu öğretmen liselerinde idarecilik yaptım. Orada daha çok milliyetçi muhafazakâr dindar ailelerin çocukları gelirken fen liselerinde daha liberal, sosyal demokrat kesimlerden ailelerin çocukları da geliyor. Bu çocuklarda genellikle esaslı okumalar yapmış olarak geliyor...Dünya klasikleri olsun bizim klasiklerimiz olsun...Gündeme ait demokrasi, insan hakları, siyasal kavramlar, adalet kavramı, bunlar hakkında da ciddi olarak okuyorlar; sosyoloji felsefe psikoloji...örf olarak, kültür olarak öğrendikleri kaza kader inancı anlayışını merak edip, rasyonel mantık süzgeci geliştikçe sorgulayıp yardım almak için soran öğrenciler yoğunlukta...” (Ö23, E, YL, 23, FL).

Diğer bir katılımcı günümüz medyasındaki kurguların öğrenciler üzerinde ailelerden daha çok etkili olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir:

“Özellikle son birkaç yıldır daha böyle bir dijital mecra, sanal alem, televizyon ve özellikle dijital mecradaki daha kontrolsüz diziler, oradaki birtakım kurgular, fantastik kurgusal diziler, zombiler, uçan cadılar, büyücüler vesaireler var. Bu ciddi bir zihin karmaşası yaratıyor...Gerçekten biz onları yakalamakta zorlanıyoruz. Bugün aileden daha fazla medyanın, iletişim araçlarının, özellikle yayın linklerinin, oradaki dizilerin çocukları çok fazla etkilediğini söyleyebiliriz. Bu kader inancıyla da ilgili böyle...” (Ö28, E, YL, 27, AL).

Başka bir katılımcı özellikle kız öğrencilerin Kore yapımı dizilerdeki kader motiflerinden etkilendiğini belirtmiş ve bu konuda şöyle demiştir:

“Kore dizileri merakları var. Kore dizilerinde bildiğim kadarıyla kaderci motifler işleniyor. Her şey bir kadere bağlı oluyor, insanlar çocuklukta aslında bir yerde karşılaşıyorlar, romantik şeyler izleyip kader algısına inanıyorlar. ‘Benim kaderimde olan kişi şu an bir yerlerde yaşıyor’ diyor çocuk. ‘Acaba o da beni düşünüyor mudur?’ diye soruyor mesela. Kader deyince akıllarına bu geliyor, bu kızlarda daha çok oluyor sanırım...” (Ö30, K, L, 11, AL).

“Sosyal medyanın etkisi daha fazladır ama tabi bize göre en çok da içsel olanıdır. Bir düşmanı var doğuştan itibaren çocuğun, devamlı Allah ve peygamberi hakkında olumsuz düşündürüyor, bu çok önemli bir etken. Sadece kader konusu değil bütün imani problemlerde Allah’a peygamberine hak veremiyor, içindeki baskı biliyorsunuz çok fazla.” (Ö22, E, YL, 30, FL) ifadeleriyle inanç sürecinde etkili olan içsel faktörleri hatırlatan katılımcılar da olmuştur.

Katılımcıların verdiği cevaplar değerlendirildiğinde günümüz ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader algılarını etkileyen faktörlerin başında sosyal medya ve ailenin geldiği görülmektedir. Bunun yanında, öğrencilerin bu konudaki fikirlerini etkileyen unsurların; toplum, sosyal ve siyasal çevre, akran etkisi gibi faktörlerden gittikleri kurs, cami veya cemaatler, okudukları kitaplar, izledikleri filmlere kadar uzanan geniş bir yelpazeden oluştuğu da anlaşılmaktadır. Bazı öğretmenler özellikle aile ve toplumdaki geleneksel kader inancının etkisiyle öğrencilerin yanlış kader algısı taşıdığına işaret ederken, bazıları sosyal medyadaki belli site ve şahısların öğrencilerin kafasını karıştırdığına ve gençlerin kader konusunda ciddi sorgulamalar yaşadığına dikkat çekmiştir. Bazı katılımcılara göre ise DKAB öğretmenlerinin kaza ve kader konusundaki yetersizlikleri de öğrencileri olumsuz etkilemektedir.

3.1.2.2. DKAB Derslerinin Öğrencilerin Kaza ve Kader Algıları Üzerindeki Etkisine Yönelik Bulgular

DKAB derslerinin ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancı üzerindeki etkisi hakkındaki fikirlerini öğrenmek için katılımcılara *“DKAB derslerinin öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerindeki etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?”* sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısı genel anlamda DKAB

derslerinin öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerinde yeterince etkili olmadığını (15) düşündüklerini belirtirken, bazı katılımcılar DKAB derslerinin bu noktada gayet etkili (10) olduğunu ifade etmişlerdir. Birkaç katılımcı ise dersin etkililiğinin çeşitli faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterdiğini (5) belirtmiştir. Bu noktada tüm katılımcıların görüşlerini çeşitli faktörlerin olumlu veya olumsuz etkisine vurgu yaparak açıkladığı görülmektedir. Katılımcılar bu noktada öğretmen yeterlikleri, öğrenci hazır bulunuşluğu ve ilgisi, DKAB ders kitapları ve müfredatının yeterliliği faktörlerine işaret etmişlerdir. Öğretmen yeterlikleri kapsamında özellikle öğretmenlerin alan bilgisi yeterlikleri (19) önemli bir etken olarak görülürken, öğretmenlerin iletişim becerisi (3) ve kendilerinin kader problemini anlamlandırma (2) durumu da bu yeterliklerle irtibatlı olarak gündeme getirilmiştir. Öğrenci hazır bulunuşluğu ve ilgisi bağlamında ise öğrencilerin konuya dair sorgulama düzeyi (4) ile yeni bilgilere açıklık ve ilgi (2) üzerinde durulmuştur. DKAB program ve ders kitaplarının yeterliliği ile ilgili olarak da kaderle ilgili müstakil bir ünite olmaması (4), ders kitaplarının yeterliliği (7), program geliştirme sürecinden kaynaklanan sorunlar (1) vurgulanmıştır.

Öğretmen yeterlikleri bağlamında özellikle DKAB öğretmenlerinin alan bilgisi yeterliklerinin (19) süreçte olumlu ya da olumsuz etkisinden söz edilmiştir. Öğretmenlerin bu noktadaki yetersizlik durumuna değinerek klasik din eğitimi yaklaşımına sahip DKAB öğretmenlerinin öğrenciyi kaza ve kader konusunda da ikna edemediğini (8) düşünen katılımcılardan biri fikirlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Açıkçası kendimi de işin içerisine katarak söylüyorum. DKAB öğretmenlerinin bu konuda çok yeterli olduklarını düşünmüyorum. Gençler artık çok farklı bir yerdeler...Konulara bizim yaklaştığımız gibi de yaklaşmıyorlar, her şeyi mantık çerçevesinde kafalarında bir yere oturtmak istiyorlar. Öyle olunca bizdeki klasik DKAB öğretmeni ya da din eğitimi yaklaşımı bu sorulara çok cevap verebilir nitelikte değil. Onun için ben sosyal bilimler lisesine geldikten sonra...çok daha fazla işin peşini bırakmayan gençler de olunca ister istemez kendimi ilahiyattan uzun yıllar sonra kendimi felsefenin içinde buldum diyebilirim. Bunu önemsiyorum...” (Ö2, E, L, 18, SBL).

Yeterli alan bilgisine sahip olan öğretmenlerin sorumluluklarına ve başarılı olma durumlarına vurgu yapan bir diğer katılımcı bu konudaki düşüncesini şöyle temellendirmiştir:

“Burada faktör öğretmen kendisi. Öğretmenin inanç konularına düşünce, hikmet, felsefe mantığıyla ne kadar vakıf olduğu ve bu düşünce iklimini sınıfta ne kadar oturtabildiği. Öğretmene orada çok büyük bir iş düşüyor... söyleyelim kitap araba, direksiyonun başında olan hoca arabayı istediği gibi kullanabilir. Engebeli araziye geçecek olan hocanın maharetidir...Bir saatken ikiye çıkarıldı, ünite sayısı da yediden beşe indirildi...son 4 yıl için söylüyorum DKAB dersi şu an altın çağını yaşıyor.” (Ö19, E, YL, 16, AL).

Başka bir katılımcı ise derslerin öğretmenin donanımına bağlı olarak etkili olduğuna dair,

“...Bir de ben şey yapıyorum, dersimi işlerken az çok bir tecrübe olduğu için, o konuyu işlediğimde nasıl soru geleceğini de bildiğim için, daha onlar soruyu bile sormadan, ben o yönden zaten bir konu açıp o yönden bir cevap zaten veriyorum...Soruları genelde hani böyle cami imamlarının cevapları tarzında değil de biraz daha bilimsel cevaplandırmaya çalışıyorum. Niye diyeceksiniz, çünkü biz Fen Lisesiyiz...DKAB dersleri dediğim gibi öğretmen donanımlı bir şekilde cevap verirse kesinlikle etkili.” (Ö4, K, L, 15, FL),

diyerek özellikle akademik başarısı yüksek öğrenciler üzerinde etkili olabilmenin ancak bu şekilde mümkün olduğunun altını çizmiştir.

Öğretmenlerin iletişimin becerisi (3) ile ilgili olarak öğrenciler üzerine etkili olabilmenin onlarla sağlıklı bir iletişim kurmaktan geçtiğine ancak DKAB öğretmenlerinin bu noktada çok yeterli olamadıklarına işaret eden bir katılımcı buna dair düşüncesini; *“İletişimde Din Kültürü öğretmeni olarak yaklaşımdan önce tabiri caizse arkadaş gibi biraz daha rahat sanki bir papaza günahlarını anlatıyormuş gibi değil de...Bu klişeyi aşıp ‘Ben Din Kültürü öğretmeniyim ama benimle bilginim dahilinde ya da bilmediğim alanlar da olabilir, birlikte de araştırabiliriz’ rahatlığını öğrenciye verebilirsek eminim ki sosyal medyadan daha etkili oluruz.” (Ö29, K, L, 8, AL)* şeklinde dile getirirken, bir başka katılımcı öğretmenlerin kendilerinin kader problemini anlamlandırmada (2) sorunlar yaşaması nedeniyle konunun öğretiminde zorluk oluştuğunu *“...fakat biz DKAB öğretmenleri ile yaptığımız toplantılarda, ‘Ben kaderi algılayamadım ki çocuklara vereyim, bir kere okuyun diyorum.’ şeklinde maalesef diyen arkadaşlarımız da var üzülerek söylüyorum, biz bizyiz diye söylüyorum. Bu konuda*

hatta bir arkadaşla biz münakaşa ettik, müdür muavini olmuş, Allah'tan derse girmiyor...” (Ö22, E, YL, 30, FL) sözleriyle belirtmiştir.

Derslerin öğretimi noktasında yeterince etkili olup olmamasını bazı öğretmenler öğrenci hazır bulunuşluğu ve ilgisi bağlamında değerlendirmişlerdir. Farklı öğrenci tipleri ve bu öğrencilerin sorgulama düzeyi (4) üzerinde duran katılımcılardan birisi kader konusunu sorgulamadan kabullenen öğrenciler üzerinde derslerin etkili olabileceğini, ancak sorgulayan öğrenciler üzerinde yeterince etkili olamayacağını hatta olumsuz yönde etkisinin de olabileceğini düşünen bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

“Karakterleri ve bu tür konulara yaklaşımları bakımından çeşitli öğrenci tipleri olduğu söylenebilir. Örneğin, kitapta yazılanı sorgulamayan, bununla birlikte analizler yaparak kendi hayatı ile bağ kurabilen kabullenici ve yorumlayıcı bir öğrenci tipinin algı evreni bağlamında DKAB derslerinin öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerindeki etkisi olumludur diyebiliriz. Öbür taraftan sorgulayıcı, dikte edilen bilgilerle yetinmeyen öğrenci tipi için ise bu etkinin yetersiz düzeyde hatta olumsuz denebilecek boyutlarda olduğu da bir gerçekliktir.” (Ö26, E, L, 22, AL).

DKAB dersinin kader inancı öğretiminde yeterli düzeyde etkili olamamasını öğrencilerdeki yeni bilgilere açıklık ve ilgi (2) üzerinden değerlendiren başka bir katılımcı ise lise öğrencilerinin derse odaklanmakta zorlandığını, yeni bilgilere kapalı olduğunu şu yorumuyla açıklamıştır:

“Benim 20 yıldır gözlemim de o, lisede çocuğa çok fazla şey veremiyoruz maalesef. Böyle kuruyan dal gibi oluyor artık çok fazla eğip bükülmüyor...Çocuk büyük oranda algıyı kapatıyor...önceki aileden ve çevreden aldığı bilgileri yeterli gördüğü için kendini derse vermiyor. Biliyorum algısıyla dersi dinliyor... ‘Evet tamam, anladım hocam’ diyor, derse girmeden önce geçen haftayı mutlaka tekrar ederim, ya da sınavlarda soruyoruz, bakalım kazanımı elde etmiş mi çocuk diye, fakat bakıyoruz çocuk yine o eski bildiklerini yazıyor...şeye benzetiyorum, kayanın üstüne toz toprak serpiştiriyorsun bir hafta sonra rüzgâr alıp götürmüş oluyor yine o çıplak kaya orda kalıyor...” (Ö15, E, YL, 22, AL).

DKAB derslerinin kaza ve kader öğretiminde yeterince etkili olup olmadığını bazı katılımcılar program ve ders kitapları ile ilişkilendirmişlerdir. Bu noktada programda kaderle ilgili bir ünite olmayışının (4) altını çizen bir katılımcı düşüncelerini “...bundan

önce lise müfredatındaki kader konusu şu an yok ama soruları var. Sorunların yaşanmasının en büyük nedenlerinden bir tanesi olarak ben bunu görüyorum.” (Ö11, E, YL, 26, FL) ifadeleriyle dile getirirken, program geliştirme süreçlerinden kaynaklanan sorunlar (1) nedeniyle DKAB dersinin hedeflerini gerçekleştirmesi konusunda başarısızlıklar yaşandığını belirten diğer bir katılımcı ise “...2017’den evvel senede üç kere teftiş olurdu. Artık bunlar kaldırıldı. Programların sonuçlarının ne olduğu denetlenmediği için başarısının ne olduğu bilinmiyor...2011 yılında gayet güzel bir program yapıldı. Daha teknik detayları olan kitaplar talep ettik...ancak 2018 yılında değişiklik yapıldı, 2011’in çok gerisinde kaldık...” (Ö23, E, YL, 23, FL) demiştir. Ders kitaplarının yeterliliği kapsamında değerlendirme yapan ve kitapların bu konudaki yetersizliğine işaret eden bir katılımcı şunları belirtmiştir: “...Hatta il milli eğitimle yapılan toplantılarda da bunları hep dile getirdik. Bazen proje okullarının öğretmenleriyle bir araya geldiğimizde şunu söyledik: ‘Bu kitaplar yetersiz’... ve ben maalesef bunların tamamen parasal kaygılarla yazıldığını ve genel olarak yeterli olmadığını düşünüyorum.” (Ö12, E, L, 11, SBL). Ders kitaplarının eskiye göre çok daha iyi durumda olduğunu belirten bir katılımcı ise bu konuda; “Geçmişe göre şu anda hakikaten DKAB dersleri çok çok dolu. Tabi gönül isterdi ki daha etkileyici şekilde kitaplarda işlensin, hoca arkadaşlarımıza da bu manada rehberlik ve yol gösterebilir. Yani...hakikaten güzel.” (Ö21, E, YL, 8, FL) şeklinde yorum yapmıştır.

Bütün bu bilgiler yorumlandığında günümüz ortaöğretim öğrencilerinin kader konusundaki algıları üzerinde DKAB derslerinin yeterli bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir. Katılımcıların çoğunluğu olumlu ya da olumsuz anlamda dersin etkililiğini sağlayan en önemli faktörün öğretmen yeterlikleri olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda öğretmenlerin alan bilgisinin güncel konuları işlemede yetersiz kalması, kader problemini anlamlandırmada sıkıntılar yaşamaları ve iletişim becerileri kritik faktörler olarak öne çıkmaktadır. DKAB dersinin bu konudaki etkisini öğrencilerin hazır bulunuşluğu ve ilgisi üzerinden değerlendiren bazı öğretmenler, öğrencilerin sorgulama düzeylerindeki farklılığa ve öğrencilerin ilgisizliğine atıfta bulunmuşlardır. Dersin etkili olamayışını DKAB ders kitapları ve öğretim programının yeterliliği ile ilişkilendiren bazı öğretmenler de kader ile ilgili müstakil bir ünite olmamasını eleştirirken, her ne kadar eskiye nazaran ders kitaplarında iyileşme olsa da henüz istenen düzeyde olmadığını dile getirmişlerdir.

3.1.3. Öğrencilerin Kader İnancını Anlamlandırırken Yaşadıkları Zorluklara Yönelik Bulgular

Öğrencilerin kaza ve kader inancı konusunu anlamlandırırken zorlandığı hususları tespit etmek, kaderle ilgili kavramlara yönelik düşüncelerini öğrenmek amacıyla katılımcılara yöneltilen sorular neticesinde bu başlık beş farklı açıdan değerlendirilmiştir.

3.1.3.1. Öğrencilerin Kader Konusunda En Çok Zorlandıkları Hususlara Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Öğrenciler kaza ve kader inancını anlama ve anlamlandırma hususunda güçlük çekmekte midir? Varsa en çok güçlük yaşadıkları konular nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin tamamı (30) öğrencilerin kaza ve kader inancını anlamlandırma konusunda zorluk çektiklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin zorlandıkları hususların kader inancı bağlamında Allah’ın geçmişi ve geleceği önceden biliyor olması (19), Allah’ın zaman ve mekândan münezzeh oluşu (5), Allah’ın ve insanın iradesi (6), kötülük problemi (18), hak, özgürlük, adalet meselesi (8) gibi konuların etrafında toplandığı belirtilmiştir.

Öğrencilerin kader konusunda en çok Allah’ın, insanın eylemlerini önceden biliyor oluşunu anlamakta zorlandığını ifade eden bir katılımcı bu fikrini “... ‘*Eğer Allah bizim yapacaklarımızı önceden biliyorsa bizim yaşamımızın, irademizin anlamı nedir veya Allah bizi niçin yarattı o zaman?*’ Ya da ‘*O halde Allah bizi neden yaratma ihtiyacı duydu? Zaten bizim cennete veya cehenneme gideceğimizi biliyor.*’ En çok takıldığımız yer burası. Bütün öğrencilerin takıldığı konu Allah’ın önceden bilmesi konusu...” (Ö21, E, YL, 8, FL) cümleleriyle ifade ederken bir diğer katılımcı önceden bilinme sebebiyle öğrencilerin kaderi yazılmış bir senaryo gibi algıladıklarını şu şekilde dile getirmiştir: “... ‘*Allah madem önceden her şeyi biliyor, o zaman benim çalışıp çabalamamın ne anlamı var. Ben Allah’ın kaderini değiştiremem ki*’ diyorlar. Kaderin yazılmış bir senaryo, insanın ise o senaryoyu oynayan bir aktör olduğunu düşünüyorlar...” (Ö27, E, L, 26, FL).

Allah’ın ilminde zaman ve mekân sınırlamasının olmayışı sebebiyle öğrencilerin Allah’ın sonsuz ilim sahibi oluşunu kavramakta zorlandıklarını düşünen bir diğer katılımcı ise “...*Zaman ve mekân kavramı en çok güçlük yaşadıkları konular. Allah’ı*

tam olarak tanımamaktan, işte onun zamansızlığı ve mekânsızlığı, insandan farklı olduğunu kavrayamadıklarından dolayı, Allah'ın ilmi konusu..." (Ö4, K, L, 15, FL) demiştir.

Kader konusunda insan ve Allah'ın iradesini tam olarak konumlandıramadıkları için öğrencilerin irade meselesinde çok zorlandığına dair bir katılımcı şunları söylemiştir: *"kaderi insanın çaresiz bir şekilde hiçbir irade ve tercihin olmaksızın Allah-u Teala'nın yazdığı anlamında, külli irade ve cüzi irade konuları tabi ki anlaşılması daha zor oluyor."* (Ö13, E, L, 25, AL). Öğrencilerin DKAB derslerinde anlatılan kader inancını, özgürlük ve adalet meseleleri bağlamında anlamlandırmakta zorlandığını belirten bir katılımcı da şunları dile getirmiştir: *"Gençler dediğim gibi seviyeleri itibariyle özgürlük, hak, hukuk, adalet gibi soyut kavramları gerçekten çok ciddi bir şekilde sorguluyorlar. Sorgularken de gençlerin anladığı özgürlük, adalet ya da hak-hukuk meselesiyle bizim klasik tabirde DKAB derslerinde vermeye çalıştığımız o kaza kader anlayışı çok bağdaşmıyor..."* (Ö2, E, L, 18, SBL).

Katılımcıların çoğunluğu (19) öğrencilerin kader inancına bağlı olarak kötülük problemlerine dair sorgulamalar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bir katılımcı buna dair düşüncelerini *"...şunu soruyorlar en çok, 'kötülük yaptığımızı görüyor da bize niye mâni olmuyor?' Kötülük problemi de kaderle alakalı olan bir hadisedir. Ondan sonra 'Allah'ın bizi test etmeye ne ihtiyacı var ne gerek var?' sonra Allah birini sağlam birini sakat yaratmış, o insanların ne günahı var?'..."* (Ö8, E, L, 26, AL) diyerek ifade ederken bir diğeri *"Kötülük problemlerine takılıyorlar. Güzelliklerine çok önem verdikleri bir dönem...çoğunun o yönde isyanı var. Anne babayla çatışma başladığı için, fakirlik sebebiyle ailesinin durumu..."* (Ö22, E, YL, 30, FL) demiştir.

Bu bilgiler sonucunda öğrencilerin kader konusunda Allah'ın sonsuz ilmi, her şeyi önceden bilmesi, zaman ve mekândan münezzeh oluşu, Allah'ın ilim ve irade sıfatı ve insan iradesinin kaderdeki rolü, kader inancının insana tanıdığı özgürlük alanı, adalet meselesi ve dünyada yaşanan kötülüklerle Allah'ın bunlara niçin müsaade ettiği gibi noktalarda yoğun sorgulamalar yaşadığı söylenebilir.

3.1.3.2. Öğrencilerin İrade ve Sorumluluk Konusundaki Algılarına Yönelik

Bulgular

Öğrencilerin irade ve sorumluluk konusuna bakışlarına dair daha ayrıntılı bilgi almak amacıyla katılımcı öğretmenlere “Öğrencilerin kaza ve kader inancı kapsamında irade ve sorumlulukları konusundaki düşünceleri nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar irdelendiğinde bulguların, irade ve sorumluluklarının farkında olma (10), başlarına gelen olumsuzluklar karşısında kaderi suçlama (9), sorumluluktan kaçma eğilimi (12) ve külli irade ve cüzi iradeyi anlamlandırma problemi (6) başlıkları altında toplandığı görülmektedir.

Öğrencilerin irade ve sorumluluklarının farkında olduğunu belirten bir katılımcı bu konuda “Bu konuda tüm çalıştığım okullarda kafasında çok soru olan çocuklarda bu konunun kazanıldığını ben çok gördüm slogan şeklinde de olsa söylüyorlardı. Evet sorumluyuz çünkü irademiz var. Bu konuda tereddüt yok irademize mevcut yasalar içerisinde Allah’ın iradesine haşa müdahalemiz mümkün değil, kendi sınırlarımız içerisinde bir irademiz var...kimse topu taça atma peşinde değil yani.” (Ö6, E, L, 24, AL) demişken diğer bir katılımcı düşüncelerini “Çok fazla problem çıkmıyor. Bir iradelerinin olduğunu ve kader inancının, kadere iman etmenin buna mâni olmadığını farkındalar yani.” (Ö21, E, YL, 8, FL) şeklinde ifade ederek kadere olan inancı, sorumlulukları ihmale sebebiyet vermeyen öğrencilerin varlığına işaret etmiştir.

Bazı öğrencilerin başlarına gelen olumsuzlukların sorumluluğunu kabul etmeyerek kaderi suçladığını vurgulayan katılımcılardan birisi “Sorumlulukları olduğunu farkındalar, bir başarı elde ediyorsa kendi çabasının ürünüyse bu kendi kazanımıdır... yaşananları kaderle ilişkilendirirken sorumluluğu kadere yükleme yaklaşımları var çocukların. Özellikle olumsuz şeylerde iradelerini kabul etmiyorlar. Sorumluluğu kendinde değil de kaderde görmeye başlıyorlar.” (Ö8, E, L, 26, AL) şeklinde yorum yapmışken, yaptıkları hataları kaderle özdeşleştiren öğrencilerin varlığına “Yapılan hatalar, kötülükler kader, iyilikler bizden...Bu konuda öğrenciler meydana gelen kötü şeylerden kaderi sorumlu tutarken, iyi şeylerin seçimleri olduğu yönünde yanlış bir algıya sahipler...Kaderdi böyle oldu, kader okuyamadım, kaderdi...” (Ö9, K, L, 15, FL) ifadeleriyle işaret eden bir katılımcı da olmuştur.

Bazı öğrencilerdeki sorumluluktan kaçma eğilimine işaret ederek, irade ve sorumlulukları konusunda rehavete kapılan ve hayatı akışına bırakarak yazılmış bir kaderi yaşadığını düşünen öğrencilerin varlığına dikkat çeken katılımcılar olmuştur. Böyle düşünen bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“...genele baktığımızda bunu düşünmeyen, nasılsa yazılan bir şey var veya bu benim iradem dışında, bunun benimle herhangi bir bağlantısı yok. O yüzden ben bu konuda bir şey yapamam diye düşünen öğrenciler de var maalesef.” (Ö17, K, L, 9, AL).

“Kaderde ne varsa onu görürüz yapacak bir şey yok diyerek kendisini salan, rehavete kapılan gençlerde oluyor. Toplumdaki yanlış kader anlayışından hareketle davranıyorlar yani varsa bir günahımız zaten yaşayacağız gibi bir algıya sahipler.” (Ö5, E, YL, 6, AL).

“Sorumluluktan kaçma var...yani ben sorumlu olmayayım, yani Tanrı varsa bir yerde dursun, benim işime karışmasın mantığı...Kader varsa da insan eylemleriyle alakalı bir durumu olmasın işte işler yürüsün, ben de kendi işlerimi kendi dünyamı yaşayabileyim.” (Ö11, E, YL, 26, FL).

Bazı katılımcılar öğrencilerin özellikle külli ve cüzi iradeyi ayırmakta sıkıntı yaşadığını eklemişlerdir. Bu düşüncede olan katılımcılardan biri, öğrencilerin külli iradenin karşısında kendi iradelerini ve sorumluluklarını konumlandırmakta zorlandığına dair *“...irade sahibi olduklarının farkındalar. Burada sadece şuna takılıyorlar, külli irade-cüzi irade. ‘Ben her şeyi yönetemediğim bir iradede ne kadar etkin rol oynayabilirim?’ düşüncesi de hâkim...cüzi iradenin sınırlarının dar olmasından dolayı her şeye hükmedemediğimiz bir kaderde ‘Ne kadar sorumlu olabilirim ki?’ düşüncesine sahipler.”* (Ö12, E, L, 11, SBL) şeklinde yorum yapmıştır. Diğer bir katılımcı ise öğrencilerdeki, kendi iradelerinin yine Allah’ın iradesine bağlı olduğu ve dolayısıyla da eylemlerinden sorumlu olmadıkları fikrine şöyle işaret etmiştir: *“Külli irade ile cüzi iradeyi tam ayırt edemiyor gibiler. Yani iradenin içinde bir emrivaki gibi bir cüzi irade var olduğunu düşünüyorlar. Yani Allah zaten biliyor, istiyor, biz sadece o rolü oynuyoruz gibi, yaptıklarından çok fazla sorumlu görmüyorlar kendilerini.”* (Ö4, K, L, 15, FL).

Bu veriler ışığında, bazı ortaöğretim öğrencilerinin irade ve sorumluluk olgusunu temellendirebildiği, bazılarının ise bu noktada farklı sorunlar yaşadıkları

söylenebilmektedir. Toplumdaki yanlış kader algısından hareketle hayatı akışına bırakarak sorumluluktan kaçan, başlarına gelen olumsuz durumlarda kaderi suçlayan, Allah'ın iradesi karşısında kendi iradesini konumlandırmada zorlanan öğrencilerin varlığı da bulgular arasındadır.

3.1.3.3. Öğrencilerin Hürriyet Konusundaki Algılarına Yönelik Bulgular

Öğrencilerin kendi eylemlerini seçme konusundaki hürriyetleri ile alakalı algıları hakkında ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla katılımcı öğretmenlere “*Öğrencilerin eylemlerini seçme konusunda kişisel hürriyetleri ile ilgili algıları nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruyu öğrencilerin eylemlerini seçme hürriyetlerinin farkında olduklarına işaret ederek cevaplandıran bazı katılımcıların öğrencilerdeki eyleme geçmede tembellik (8), kadere yaslanma (10), sınırlarına dair bilinç ve farkındalık (4) gibi boyutlara dikkat çektikleri görülmektedir. Bazı katılımcıların ifadeleri ise öğrencilerdeki dinin insan hürriyetini sınırlandırdığı anlayışına vurgu yapmakta (6), eylemlerindeki hürriyetleri bağlamında, dünyaya gelme konusunda tercih haklarının bulunmayışları gibi farklı hususları da sorguladıkları dile getirilen öğrencilerin (10) varlığı da görülmektedir.

Öğrencilerin seçimlerinde hür olduklarının farkında olmasına rağmen harekete geçmede tembel davrandığını düşünen katılımcılardan biri bu fikrini şöyle ifade etmiştir: “*Sonuçta lise çağı, herkesin de en çok akli başında olmayan bir dönem, dilediklerini yapma konusunda kendilerinin de güçlü olduklarının farkındalar. Çok harekete geçme konusunda iyi değiller sanıyorum.*” (Ö1, K, L, 8, FL). Diğer bir katılımcı ise öğrencilerin bu konudaki gayret eksikliğine şu şekilde dikkat çekmiştir: “*...seçme hürriyetlerinin varlığını kabul ediyorlar ama kendisine engel olmadığı için bazı konularda yeterli gayret içinde olamadığını vesaire söylüyorlar...*” (Ö13, E, L, 25, AL).

Hürriyetinin farkında olduğu halde kadere yaslanarak kaderde olanı yaşadığını düşünerek cebir fikrine yakınlaşan öğrencilerin varlığını belirten katılımcılardan biri bu konuya dair şöyle bir yorum yapmıştır: “*Biraz daha modern bir cebri anlayış var gibi yani...Kendi hür iradelerinin olduğuna inanıyorlar ama levh-i mahfuzda yazılı olması hususunu tam olarak anlamakta zorluk çektiklerinden dolayı biraz daha böyle bir cebriyeye yakın diyebiliriz.*” (Ö5, E, YL, 6, AL).

Öğrencilerin hürriyet algıları konusunda bilinç ve farkındalığa sahip olduğunu düşünen katılımcılardan biri ise bu hususta şunları ifade etmiştir: “...*Hiçbir varlıkta sonsuz bir özgürlük mümkün değil...Çünkü sınırsız bir durumda kaos, bir kötülük ortaya çıkıyor. Bunun da farkında oluyorlar. Yani eylemlerini seçme konusunda hür olduklarını...onun da bir sınırı olduğunun farkındalar. Bu konuda fazla problem yaşamıyoruz.*” (Ö21, E, YL, 8, FL).

Dinin insan hürriyetini sınırlandırdığı anlayışına dikkat çeken bazı katılımcılar dindeki yasaklamalar nedeniyle öğrencilerin hürriyet meselesine çok da olumlu bakmadıklarını düşünmektedir. Bu konuda bir katılımcı “...*özgürlük konusuna takılıyorlar, ‘Hocam öyle diyorsunuz ama bin tane yasak var, bu nasıl özgürlük?’ diyorlar. İzah etsen de biraz sıkıntı yaşıyorsun mesela hürriyet konusunda çok da olumlu düşündüklerini sanmıyorum.*” (Ö7, E, L, 13, FL) demişken bir diğer katılımcı “*Dinin bu konuda insana fazla hürriyet tanımadığını düşünüyorlar.*” (Ö27, E, L, 26, FL) sözleriyle öğrencilerin dinle hürriyeti bağdaştıramadığına dikkat çekmiştir. Eylemlerini seçmedeki hürriyetleri konusunda sınırlılıkları olduğunu düşünen, farklı sorgulamalar içerisinde olan öğrencilerin varlığına işaret eden bir katılımcı şunları dile getirmiştir: “... ‘*Gerçekten seçimlerimizi kendimiz mi yapıyoruz yoksa...robot gibi mi gönderildik dünyaya sadece programlandırılmış?’ sorusu veya ‘Dünyaya gönderilmemiz adaletle çok bağdaşıyor mu? Çünkü neticede sorumluluk var... bizim tercihimiz değil, sonuçta biz seçmedik. Burada bir adaletle bağdaşmayan taraf yok mu?’ gibi sorular çok fazla...*” (Ö2, E, L, 18, SBL).

Bu bilgilere bakarak bazı öğrencilerin, insana eyleminde seçim hakkı verdiği halde seçiminde mecbur addeden Eş’ariyye’nin görüşüne uygun olarak, eylemlerini seçme konusunda hür olduklarının farkında olsalar bile önceden bilinmiş ve yazılmış bir kader algısı nedeniyle tam olarak özgür olmadıkları, eylemlerini seçerken yönlendirildikleri düşüncesini taşıdıkları görülmektedir. Bazılarının ise cebir düşüncesine yakın bir kader algısı taşıdıkları ve kadere yaslanarak, harekete geçme konusunda gayretsiz kaldıkları söylenebilir. Dinin özgürlük alanlarına müdahale ettiğini düşünen, bu konudaki sorgulamalarını temellendirmekte zorlanan öğrencilerin varlığından bahsedilebilir. Maturidiyye’nin kader konusundaki “kesb ve halk” görüşü yönünde seçimlerinde hür olduğunu ve belli sınırlara uymaları gerektiğini düşünen öğrencilerin azınlıkta olduğu da bulgular arasındadır.

3.1.3.4. Kötülük Probleminin Öğrencilerin Kader Algısı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bulgular

Kader konusunu anlamlandırmada en çok zorluk yaşanan meselelerden olan kötülük problemini öğrencilerin ne şekilde algıladığına dair ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla katılımcı öğretmenlere “*Öğrencilerin kainattaki kötülük problemini (hastalık, savaş, musibet, doğal afetler, vb..) anlamlandırma noktasında yaşadıkları zorluklar, kader inancı konusundaki algılarını ne şekilde etkilemektedir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin büyük bölümü (28) kötülüklerin öğrencilerin kader algısı üzerindeki olumsuz etkisine işaret etmişken bazı katılımcılar (2) öğrencilerin kötülüklerin, insan kaynaklı olduğunu bildiğini ve bu meseleyi anlamakta zorluk çekmediklerini ifade etmişlerdir. Kötülük probleminin olumsuz etkisine vurgu yapan katılımcıların hepsi; öğrencilerin kötülüğü doğrudan Allah’ın varlığı ve adaleti ile ilişkilendirdiğinin altını çizmiş ve bunca kötülük karşısında Allah’ın sessiz kalması (28) boyutunun öne çıktığını belirtmiştir. Katılımcıların buna dair ifadeleri incelendiğinde bulguların genel anlamda, yeryüzünde yaşanan üzücü ve travmatik hadiseler (21) ve dünyadaki adaletsizlik ve haksızlıklar (16) başlıkları altında toplandığı görülmektedir.

Kötülük probleminin kader inancı üzerinde olumsuz bir tesiri olmadığı (2) fikrini taşıyan bir katılımcı bununla ilgili olarak “...*genelde çocuklar kötülüklerin temel kaynağının ilahi olmadığını anlıyorlar... çok büyük bir oranda kötülüğün temel kaynağının insan olduğunu düşünüyorlar...*” (Ö12, E, L, 11, SBL) demişken öğrencilerin bu konuya çok da fazla kafa yormadığını ve bu sebeple de konunun öğrencilerin kader inançları üzerinde herhangi bir açmaza neden olmadığını düşünen bir diğer katılımcı ise düşüncelerini “*Bu konuda fazla düşünmediklerini sanıyorum. Bazen kışkırtıcı sorular da soruyorum ama dediğim gibi yani. Açıklaması kolay da bir konu...Kaderle bağlantısı konusunda bir terslik göremedim çocuklarda.*” (Ö21, E, YL, 8, FL) ifadeleriyle dile getirmiştir.

Allah’ın kötülükler karşısında sessiz kalması ile ilişkili olarak, yeryüzünde yaşanan doğal afetler ve savaşlar (5), yakınların kayıpları (3), kadın cinayetleri (3) gibi üzücü ve travmatik hadiseler dikkat çeken, öğrencilerin yeryüzünde yaşanan kötülüklere engel olmadığı için Allah’ın varlığını ve dolayısıyla da kader konusunu sorguladığını belirten katılımcılardan biri bu konuya “*Madem Allah var, bu acılar, hastalıklar, zulümler*

neden var, neden yaşıyor? Allah bunlara neden müdahale etmiyor? Ben bir insanım, bir kötülük gördüğümde müdahale etme gereği duyuyorum, peki Allah benden daha fazla merhametli olmasına rağmen neden müdahale etmiyor?’ gibi sorular soruyor çocuklar.” (Ö5, E, YL, 6, AL) şeklinde örnek verirken diğer bir katılımcı aynı hususta “Bana direkt net gelen sorular şöyle; ‘Neden müdahale edilmiyor? Allah sadist mi, yeryüzünde bu kadar kötülük varken, her şeyi Allah yarattığına göre o zaman Allah’tan mı kaynaklanıyor?’ ...” (Ö10, E, L, 7, AL) diyerek öğrencilerin kötülüklerle ilgili algılarına dikkat çekmiştir. Masum çocukların iradeleri olmayan hususlarda mağdur edilmesini anlamlandıramayan (15) öğrencilerin varlığından bahseden bir katılımcının bu konu hakkındaki yorumu ise şöyledir:

“Çok olumsuz etkiliyor. Çok soru aldım... ‘Diyorsunuz ki irade ve seçimleriyle yaptıklarından insan sorumludur. Ancak savaş mağduru olan çocukların, tecavüze uğrayan çocuğun orada seçimi mi var? Niye orada hiçbir irade söz konusu değil, neden kader, nasıl kader yani bu? Özgürce yaptıklarımızdan sorumlu olalım, ama burada seçim var mı?’...” (Ö9, K, L, 15, FL).

Bazı katılımcılar da öğrencilerin konuyu engellilik, doğuştan gelen hastalıklar (6), dünyadaki haksızlık ve adaletsizliklerle (10) ilişkilendirdiğini belirtmiş ve bazı öğrencilerin ideolojik gerekçelerle kötülük problemi kapsamında daha da sorgulayıcı davrandıklarının altını çizmiştir:

“Engelli insanlar, telef olan hayvanlar, hastalıklar, yaratılıştan gelen eşitsizlikler... Bütün bunlara karşı ‘Madem Allah var, yarattı, niye böyle yarattı? Daha iyisini yaratmaya gücü mü yetmiyor veya haşa rahmet sahibi mi değil...’ tarzında duygusal itirazlar, ama bu itirazların %90’ı ideolojik bir çevreden gelen çocukların söylemleri...” (Ö6, E, L, 24, AL).

Katılımcıların ifadeleri değerlendirildiğinde kötülük probleminin Allah ve kader inancı konularının doğru anlaşılmasının önünde problem oluşturan önemli bir husus olduğu söylenebilir. Katılımcılar öğrencilerin özellikle Allah’ın kötülükler karşısında sessiz kalmasına itiraz ettiklerini belirtmişler, bu bağlamda dünyada yaşanan üzücü hadiseler ve adaletsizliklerle ilişkili olan pek çok meseleyi anlamlandırmakta zorlandıklarının altını çizmişlerdir. Ayrıca konunun kader inancı bağlamında bir problem teşkil etmediğini ifade eden az sayıda katılımcı da bulunmaktadır.

3.1.3.5. Öğrencilerin Kader ile İlgili Diğer Kavramlara Bakışlarına Yönelik

Bulgular

Öğrencilerin kaderle ilgili kavramlar hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla katılımcı öğretmenlere “*Öğrencilerin kaza ve kader inancına dair diğer meselelere (kaderin değişme durumu, ömür, ecel, rızık, tevekkül, vb..) ait düşünceleri nelerdir?*” sorusu iletilmiştir. Katılımcılardan bir kısmı öğrencilerin kavramların bazıları konusundaki düşünceleri ile ilgili herhangi bir fikir dile getirmemişken; bazı katılımcılar yalnızca kaderin değişme durumu (15), ömür (17) ve ecel (18), rızık (14), tevekkül (26) kavramlarına dair tespitlerini ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin kaderin değişme durumuna yönelik düşüncelerine değinen katılımcılar (15), bazı öğrencilerin kaderlerini kesinlikle değiştiremeyeceklerini düşünmelerinin yanında, bazı öğrencilerin kaderlerini değiştirip değiştiremeyeceklerini, özellikle de dua etmenin kader üzerindeki etkisini merak ettiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin bir katılımcı “...*çocuklarda genel olarak hani Allah’ın geleceği, gelecekte insanların yapacağını bilmiş olduğundan dolayı kaderin değişmeyeceği algısı hâkim...*” (Ö12, E, L, 11, SBL) sözleriyle öğrencilerdeki kaderin değişmezliği fikrine işaret etmişken bir diğer katılımcı “... *‘kaderimiz hep ne yazıldıysa o mudur? Hiç değişmez mi, illa onu mu yaşayacağız?’ şeklinde soruldu...*” (Ö16, K, L, 14, AL) diyerek öğrencilerin bu konuyu merak ettiklerini dile getirmiştir. Aynı hususta bir katılımcı da “... *‘Kaderimiz değişir mi?’ diye soruyorlar. İlahi irade ile insanın kendi eylemleri üzerindeki kader anlayışının insanların iradesi üzerindeki etkisini tam olarak anlayamadıkları için... ‘Madem kaderimiz değişebiliyorsa, Allah bunu nasıl biliyor? Allah’ın bilgisi mi değişecek?’ şeklinde olayı tam olarak anlamlandıramıyorlar.*” (Ö5, E, YL, 6, AL) diyerek öğrencilerin kaderin değişmesinin ne anlama geldiğini anlamakta zorlandıklarını belirtmiştir. Diğer bir katılımcı ise kaderi değiştirmenin neye bağlı olduğuna ve duanın bu husustaki etkisine dair ciddi sorgulamalar içerisinde olan öğrencilerin varlığına şu sözleriyle dikkat çekmiştir: “... *‘Gayret edersek mesela kader değişir mi, değişecekse nasıl yazıldı?’ mesela. ‘Ya da değişmeyecekse gayret etmenin anlamı ne?’ Ya da dua bağlamında ‘Allah zaten verecekse dua etmemizin anlamı ne?’ ya da ‘Dua etmiş olduğumuzda kader değişiyor mu?’...*” (Ö18, E, L, 5, AL). Öğrencilerin iradeleri dahilindeki konularda kaderin değişmeyeceğine inandıklarına ancak iradeleri dışında olan cinsiyet gibi bir konuda kaderlerini değiştirmenin imkanını

sorguladıklarına vurgu yapan bir katılımcı ise bu tespitine dair şu yorumu yapmıştır: “...kaderin değişmeyeceğine inanıyorlar. İnsanın kocası değişmez, eğitimi değişmez... Ama değiştiremeyecek şey de değiştirilebilir. Örneğin cinsiyet gibi. İradelerinin olduğu hususta değişmeye ihtimal vermezken, iradelerinin olamayacağı bir hususta ihtimal veriyorlar... Eşcinsel konusu çok tartışılıyor, bir insan cinsiyetini değiştirebilir mi?” (Ö30, K, L, 11, AL).

Öğrencilerin ömür kavramına dair düşüncelerini değerlendiren katılımcıların (17) tespitleri genel olarak sadaka vermenin ömür üzerindeki etkisi (10), farklı coğrafyalarda yaşayan insanların ortalama yaşam süresi (2) ve sigara içerek ya da farklı sebeplerle hastalananların durumu (4) ile ömür ilişkisi konularında birleşmektedir.

Sadaka vermenin ömrü uzatacağına dair hadisleri öğrencilerin günlük hayatta gördükleri olaylar üzerinden yorumlayarak anlamlandırmakta güçlük çektiklerini ifade eden bir katılımcı bunu şöyle ifade etmiştir: “... ‘Hocam ama ben sürekli versem, benim ömrüm uzamış mı oluyor?’ mesela... ‘Ömrü hayatı boyunca hayır, hasenatı çok olan bir insan, işte orta yaşlarda vefat ediyor. Ya hocam ömrü hep vermekle geçmiş bu insanın, nasıl oluyor da ömrü uzamamış? Hani sadaka uzatıyordu?’ gibi...” (Ö25, E, L, 16, AL).

Diğer bir katılımcı öğrencilerin “Neden bazı ülkelerde yaş ortalaması 40-50 iken, bazı ülkelerde 70-80 olabiliyor bu Allah’ın takdiri midir? Tamamen insanın kendi ortaya koyduğu bir sonuç mudur?” (Ö27, E, L, 26, FL) şeklindeki sorularla farklı coğrafyalarda yaşayan insanların ortalama yaşam sürelerini kıyaslayarak bunun kaderle bağlantısını sorguladıklarını belirtmiştir. Çoğunlukla sigara kullanan öğrencilerin, ömür süresinin kaderde belli olduğu bilgisiyle sigara içmenin ömrü kısalttığı söyleminin doğurduğu ikilemde sorgulamalar yaşadığını gözlemleyen bir katılımcı da “...en çok sorulan ‘Hocam, ‘sigara ömrü kısaltır’ diyorlar. E, ömür belli, nefes sayılı ise, nasıl kısaltıyor hocam?’ Özellikle sigara içen öğrenciler bunu soruyor. Madem Allah’ın verdiği ömür belli, içsek de içmesek de aynı diyorlar.” (Ö18, E, L, 5, AL) demiştir.

Öğrencilerin ecel kavramına ilişkin algıları konusunda görüş beyan eden katılımcılar (18) bazı öğrencilerin ecelin belirli olduğunu düşündüklerini (3), bazılarının intihar eden (9), farklı yollarla öldürülen veya kazalarda can veren (8) insanların ecelinin değişip değişmediğini merak ettiklerini bildirmişlerdir. Bir katılımcı farklı ölüm çeşitlerine dair öğrenci sorgulamalarına “Mesela intihar da var. Birisi öldürüyor kendisini, hayatına

son veriyor veya trafik kazaları var. İşte bin bir türlü ecel şekilleri var. Ecel konusunda özellikle ciddi bir merakları var.” (Ö2, E, L, 18, SBL) diyerek yer vermişken bir diğeri “... ‘Ecel değişmez, intihar eden bir insanın kaderinde varmış. Dolayısıyla intihar etmezse de ölecek miydi, ölmeyecek miydi?’ gibi sorular bana soruluyor.” (Ö5, E, YL, 6, AL) sözleriyle bazı öğrencilerin ecelin değişmeyeceğine dair algısına işaret etmiş ve kendi canına kıyan birinin belirlenmiş ecelini değiştirmiş olup olmadığını merak ettiklerini dile getirmiştir. “Öldürülen birisi, öldürülmeseydi eğer yaşar mıydı? ‘Yaşamazdı.’ diyorlar, işte eceli gelmiş. Peki ‘Eceli gelmiş ve ölen birisi, öldüren neden cezalandırılıyor?’ onu düşünüyorlar. Madem zaten eceli gelmiş, ölecek, katil niye cezalandırılıyor, suçlanıyor, bunu çok anlayamıyorlar...” (Ö3, E, L, 25, SBL) diyen başka bir katılımcı ise öğrencilerin katliama uğrayan birinin eceli hakkında yaptıkları sorgulamalara yer vermiş, ecelin önceden belirli olması durumunda bu tarz vakalarda katilin neden cezalandırıldığına anlam veremediklerini de eklemiştir. Ecel konusunda anlatılanları kabullenemeyen öğrencilerin varlığına işaret eden bir katılımcı bunu şöyle ifade etmiştir: “Anlatılanları söylenmesi gereken sözler olarak görüp pratikte bunların değişebileceğine...evinde yatağında ölen birisi ile trafik kazasında veya vurularak ölen kişinin eceliyle ölmüş olabileceğini kabullenemiyorlar.” (Ö27, E, L, 26, FL).

Öğrencilerin rızık kavramına dair düşünceleri hakkında bilgi veren katılımcılar (14), öğrencilerin rızka ulaşma yolunda iradenin etkililiği (8), dünya üzerinde açlıktan ölen insanların (2) ve şans oyunlarından kazanılan paraların ve hak edilmeyen gelirlerin durumu (3) gibi konuları rızık kavramı çerçevesinde sorguladıklarını ve bazı öğrencilerde kolay yoldan kazanma arzusu olduğunu bildirmişlerdir.

Bir katılımcı öğrencilerin rızka ulaşma yolunda kendi iradelerinin ne derece etkili olduğunu merak ettiklerine dair şu sözleri sarf etmiştir: “Rızıkla ilgili takdir edilmiş, belirlenmiş, biz ne yaparsak boş yahut bizim gayretimize bağlı ikilemi içerisinde sorular oluyor. ‘Biz tırmanarak mı çıkacağız yahut uçacak mıyız zirveye?’” (Ö6, E, L, 24, AL). Diğer bir katılımcı ise “Birinin çalışmayıp kazanabilmesi, zengin bir hayat sürmesi, diğerinin ise çok çalışıp fakir kalması durumunda ‘Rızık belli mi, yani neden çalışıp kazanamıyor?’ gibi...” (Ö20, K, YL, 8, SBL) diyerek öğrencilerin çalıştığı halde kazanamayan insanları örnek vererek rızkın belirlenmiş olduğunu düşündüklerini dile getirmiştir. Bazı öğrencilerin ise rızık temini noktasında kendi iradelerini etkin kılmalarının daha önemli olduğu algısını taşıdığı belirtilmiştir: “...yani doğrudan ‘Rızık

veren Allah'tır.' yaklaşımıyla düşünmüyorlar. Zenginlik-fakirlik mevzusunu daha çok insanın çabası, çalışması, gayreti, önüne çıkan fırsatları değerlendirmesi biçiminde yorumluyorlar. Özellikle kız çocukları, 'Eşime muhtaç olmayayım, benim de gelirim olsun.' yaklaşımındalar...' (Ö3, E, L, 25, SBL).

Bunların dışında bir katılımcı da öğrencilerin “...madem rızkı veren Allah'tı, neden mesela bazı insanlar açlıktan ölebiliyor ya da annesi öldürülen, avlanan bir hayvanın yavruları açlıktan nasıl ölebiliyor? Allah onun rızkını niye vermiyor? ...” (Ö5, E, YL, 6, AL) şeklindeki sorularla açlıktan ölen insan ve hayvanların neden rızıklandırılmadığını irdelediklerine dikkat çekmiştir.

Şans oyunlarından kazanılan paralar gibi hak edilmeyen paraların durumunu sorgulayan öğrencilerin varlığından bahsederek, bazı öğrencilerdeki kolay yoldan kazanma arzusuna da işaret eden katılımcılar bu düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Rızık ve kazanma konusunu biz çocuklara kopya üzerinden anlatmaya çalışıyoruz... 'Doğru, çalışmak gerek.' diyenler var ya da bazen 'Hocam birisi çalışmıyor ama işte özellikle de şans oyunları üzerinden para kazanarak servet sahibi olma...' noktasında bazen böyle sorular geldiği oluyor...Toplumda kısa yoldan köşe olma fikri olduğundan dolayı çocuklar söylenene bakmıyor, gördüklerini örnek almaya çalışıyorlar.” (Ö17, K, L, 9, AL).

“Erkeklerde kolay para kazanma derdi, bir oyunla (şu an dijital oyunlar çok fazla). Diyor ki 'Ben şu oyuna şu kadar para yatıracağım'...bitcoini soruyorlar, caiz mi diye... Kız öğrenci için konuşayım, diyor ki, 'Ben zengin biriyle evlenirim.' Diğeri diyor, 'Hocam, saatlerce okuyoruz da ne oluyor atanamıyoruz...şöyle yapacağım şunu kullanıp şuraya gideceğim...' İşte yine kolaycılığa kaçmak kısa yoldan kazanmak amaçlı, sanki insanın çalışıp çabalamasına bağlı değil de hazır konma olayı da var.” (Ö29, K, L, 8, AL).

“Rızık zenginlik konusu gündeme daha çok spor toto, piyango, kazı kazan gibi öğlen tatiline çıkınca küçük paralarla oynadıkları oyunlarla geliyor. Sınıfa gelip 'Hocam, oradan şu kadar kazandım, arkadaşşıma yemek ısmarladım. Bu haram mı oldu?' gibilerinden gündeme geliyor.” (Ö15, E, YL, 22, AL).

Tevekkül kavramı konusunda öğrencilerin algılarına değinen katılımcı öğretmenlerden (26) bazıları tevekkülün, öğrencilerin kader konusunda tanımını en iyi bildikleri ve anlayabildikleri kavram olduğunu (20) ifade etmiş, bazıları (10) tanımını iyi bilmelerine

rağmen uygulama noktasında iyi olmadıklarını, ellerinden geldiği kadar çalışmalarına rağmen sonuç konusunda Allah’a güvenmekte zorlanan başarı odaklı öğrenciler (7) olduğu gibi tevekkülü tembellikle özdeşleştiren öğrencilerin de olduğunu (4) belirtmişlerdir.

Öğrencilerin tevekkül kavramını anlama noktasında sıkıntı çekmediklerini düşünen bir katılımcı düşüncelerini *“Tevekkül konusunda da sıkıntı yaşamıyorlar, kaderin en kolay anlaşılabilen, artık öğrenciler tarafından kabul görmüş konuları. Çalışacaksın elinden geleni yapacaksın sonra gerisini Allah’a bırakacaksın.”* (Ö7, E, L, 13, FL) sözleriyle ifade etmişken bir diğer katılımcı öğrencilerin tevekkül konusundaki kazanımlarının kader konusundaki diğer kavramları algılamalarını da kolaylaştırdığına ilişkin *“Çocuklar duymuşlar, ‘Önce tedbir, sonra tevekkül.’ Bunu biliyorlar bu güzel bir şey... Sonra siz bu bilincin üzerinden deprem konusunu, afet konusu, ecel, rızık, hastalık, sağlık konusunu, yani bize düşeni yapacağız...rahat anlatabiliyorsunuz. Anahtar kelimelerden birisi. Mutlaka kader inancını anlatırken tevekkül imdada yetişiyor. Daha çok bilinen bir kavram...”* (Ö28, E, YL, 27, AL) yorumunu yapmıştır.

Öğrencilerin tevekkülü günlük hayatlarına aktarma noktasındaki eksikliklerine dikkat çeken bir katılımcı bu konuda *“Tevekkül konusunda sınavda sorduğumuzda yazıyorlar çocuklar ama hayatta pratik bilincinde değiller...Papağan gibiler, tevekkülün ne olduğunu sadece ezberlemişler. Sınav öncesi kopya hazırlıyorlar...kendimce elimden geleni yapayım tevekkül edeyim bilinci yok.”* (Ö15, E, YL, 22, AL) demiştir. Diğer bir katılımcı ise özellikle başarıya odaklı öğrencilerin elinden geleni yaptıktan sonra tevekkül edebilme konusunda zorlandıklarına dair düşüncelerini *“...tevekkülü iyi biliyorlar gerçekten, en azından tanımını iyi biliyorlar. Hayatlarında ne kadar kullanabiliyorlar...orası tartışılır, kullanamadıkları belli...9. Sınıfta öğrencim, sınavlar konusunda o kadar çok endişe etti ki...Dedim ki ‘Hani tevekkül hani sorduğumuz zaman ne güzel söylüyordunuz?’ ...Psikiyatriste filan götürmek zorunda kaldılar.”* (Ö9, K, L, 15, FL) sözleriyle ifade etmiştir.

Bir katılımcı öğrencilerin tevekkül kavramını iyi bildiklerini ancak buna ilişkin bilgilerinin kader konusundaki diğer kavramlar anlaşıldığında daha uygulanabilir olacağına dair değerlendirmesini şu şekilde dile getirmiştir: *“Tevekkülü bir kere çok iyi biliyorlar...Ama tevekkülün oturabilmesi için kader kavramlarının oturabilmesi lazım*

tabi. Kader oturmadan tevekkül olunca çocuk okunmuş suyla sınava girip başarılı olacağını zannedebiliyor.” (Ö19, E, YL, 16, AL).

Öğretmenlerden gelen bu bilgiler değerlendirildiğinde öğrencilerin kaderle ilgili kavramlar konusunda ciddi kafa karışıklıkları yaşadıkları söylenebilir. Öğrencilerin bahsedilen kavramlara ilişkin algılarının, genel olarak kader ile ilgili algılarıyla paralellik gösterdiği de ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden, öğrencilerin en iyi bildikleri tevekkül kavramını hayata taşıma konusunda dahi sıkıntı çektikleri, kavramları içselleştiremedikleri, diğer kavramları anlamakta daha da fazla problem yaşadıkları da anlaşılmaktadır.

3.1.4. Öğrencilerin Kader İnancıyla İlgili Önceden Edindikleri Bilgilere Yönelik Bulgular

Ortaöğretim öğrencilerinin kader konusunda daha önceden edindiği bilgiler konusundaki tespitlerini öğrenmek amacıyla katılımcı öğretmenlere *“Öğrencilerin kaza ve kader inancı ile ilgili önceden edindiği bilgiler konusunda tespitleriniz nelerdir? Bu bilgilerinde problemleri gördüğünüz kısımlar bulunmakta mıdır, varsa hangi konulara ait bilgilerde problem bulunmaktadır?”* sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı öğretmenler öğrencilerin kaderle ilgili ön bilgilerinde aile (21), sosyal medya (20), sosyal çevre (10) ve ortaokul DKAB derslerinin (6) etkisinden bahsetmişlerdir. Öğrencilerin kaderle ilgili bilgilerinde en fazla problemleri görülen konular şu şekilde tespit edilmiştir: Kaderi alinyazısı ile özdeşleştirme (21), insanın sorumluluğu ve irade hürriyeti (6), ortaokulda kader konusunda verilen eğitim (4), ders kitaplarındaki kader tanımı (3), Allah’ın sıfatları (2) ve sünnetullah kavramı (1), kader inancının inanç esaslarından biri olma durumu (1).

Kaderi alinyazısı ile özdeşleştirme ve geleneksel kader anlayışına işaret eden bir katılımcı bu anlayışa sahip ailelerden gelen çocukların kader inancına dair sorgulamalar yapmaktan kaçındığına dair şunları aktarmıştır: *“Kaza-kader konularında nasıl, neden, niçin gibi soruları sormayı günah olarak gören bir öğrenci grubu...özellikle belirli muhafazakâr...Geleneksel İslami eğitim almış çevrelerden geliyor. Çocuk şöyle diyor: ‘Kadere iman edersin. Nasıl, neden diye sormazsın. Ya inanırsın ya inanmazsın, neyini tartışacağız?’ deyip, silip atan bir grup var.” (Ö23, E, YL, 23, FL).* Öğrencilerin, ailelerinin ve toplumun yanlış kader anlayışından etkilendiğini düşünen diğer bir

katılımcı ise “*Bulundukları aile yapısı ve sosyo-kültürel ortam kader anlayışında etkili...En problemli gördüğüm insanların yanlış kader inancı algısı, yani kaderlerini değiştiremeyecekleri...İnsanların kader inançları nasılsa hayatları da öyle oluyor. Dünyadaki koyu Katolik toplumlar da mesela kader inançları biraz bize benzer geri kalmışlardır...*” (Ö24, K, L, 16, AL) demiş ve yanlış kader algısına sahip toplum ve insanların gelişemediklerini de eklemiştir. Aynı hususa dikkat çeken bir diğer katılımcı da “*...anne-baba klasik hep şunu der, eğer eğitilmiş değilse dini açıdan: ‘Kaderimizde bu varmış, razı olacağız’, boyun eğmeyi kadermiş gibi... alın yazısı, kader yani yapacak bir şey yok. Bir de sanki hep Müslüman idare etmeli, mütevazı olmalı, dünyayı eliyle itmeli...Burada da kader noktasında yanlış öğretiler var.*” (Ö29, K, L, 8, AL) sözleriyle ailelerin kader konusundaki yanlış öğretilerine vurgu yapmıştır.

Öğrencilerin kader konusunda en yanlış bildiği kısmın irade ve sorumluluklar meselesi olduğunu ve bunda da ailenin olumsuz etkisi bulunduğunu düşünen bir katılımcı bu düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “*...en büyük problem insanın sorumluluğu konusu, irade hürriyeti...hayatın bir tercih olduğu noktasında yeterli bilgiye sahip değiller bence...inanç noktasında onu verememişiz, aileler de öyle...çok çalışalım iyi bir liseye, iyi üniversiteye gitsin, çabalamak, tercih çok önemli. Peki ya dini konularda?* ...” (Ö9, K, L, 15, FL).

Bazı öğrencilerin kader inancının inanç esaslarından biri olma durumunu irdelediğine dikkat çeken ve ailelerinde, sosyal medyada ya da toplumda şahit oldukları tartışmalardan etkilenecek kadar konusuna itiraz eden öğrencilerin varlığına işaret eden bir diğer katılımcı ise bu fikrini “*...inanç konusunda zaafı olan, zayıflık yaşayan aile ve çevreden, arkadaş grubundan ya da sanal alemde...kader inancının açıktan sorgulanması...öğrenci ama kader konusu kendisini de etkilediğini düşündüğü için doğrudan varlığı, yokluğu konusu üzerinden konuşmalarla, akıl yürütmelerle, itirazlarla karşılaşılıyor.*” (Ö13, E, L, 25, AL) sözleriyle dile getirmiştir. Katılımcılar arasında öğrencilerde kader konusunda en problemli gördükleri noktanın Allah’ın sıfatları (Ö6, E, L, 24, AL) ve sünnetullah (Ö12, E, L, 11, SBL) konusu olduğunu belirtenler de olmuştur.

Öğrencilerin kader konusundaki yanlış öğrenmelerinin en önemli sebebinin ders kitaplarındaki kader tanımı olduğunu düşünen katılımcılardan biri “*...en başta*

müfredatın tanımı problemin kaynağı...verdiğimiz Maturidi tanım da tam Maturidi görüşünü yansıtmayan bir tanım. Sıkıntı buradan...Öğrenci de mevcut tanımı kendi dünyasına göre yorumlayamıyor. Dünyada bir özgürlük anlayışı var, aynı zamanda yönlendirildiğini de görüyor...” (Ö26, E, L, 22, AL) sözleriyle öğrencilerin kader tanımını yorumlamakta zorlandıklarına, bu durumun da özgürlükleri konusunda yanlış düşünmelerine neden olduğuna dikkat çekmiştir.

Kader konusunda öğrencilerde gördükleri problemlerin ortaokulda verilen eğitimden de kaynaklandığına inanan katılımcılardan biri bu konuda “...çok zeki bildiğim, sayısalcı öğrencilerin bir tanesine bir performans ödevi vermiştim. ‘Kâinatın işleyişi ve kader konusunda bildiklerinizi örnekler vererek yazınız.’ dedim. Şöyle bir cevap yazmış, ‘Ben kâinatın işleyişi ile kaderin alakasını çözemedim.’ Ortaokulda ya da ailede bu konuyu çocuklara kim öğretiyorsa, yanlış öğreniyorlar.” (Ö30, K, L, 11, AL) demişken bir diğeri öğrencilerin kadere dair yanlış algılarının liseden önceki eğitim hayatlarında düzeltilmemiş olmasına şaşırdığını “...o çocuk liseye kadar bu düşünceyle nasıl gelmiş bilmiyorum ama sanki bu konu hiç konuşulmamış, o alinyazısı konusunda kalmış gibi.” (Ö21, E, YL, 8, FL) şeklinde ifade etmiştir. Bütün bunların yanında öğrencilerin kader inancı konusunda ortaokulda edindiği bilgiler sayesinde kaderle ilgili bazı problemlerini halletmiş olarak liseye geldiğini düşünen bir katılımcı da bu düşüncesini şu şekilde açıklamıştır: “Daha çok ortaokulda kader konusunda ailedeki yanlış kader algısı varsa da düzeltilmiş olarak geliyor. Çok yanlış bir öğrenmeyle karşılaşmadım...” (Ö16, K, L, 14, AL).

Katılımcıların verdiği bu bilgiler değerlendirildiğinde, öğrencilerin lise hayatlarından önceki dönemlerde bulundukları aile, sosyal çevre, sosyal medya ve ortaokul DKAB dersleri gibi kanallarda kader konusunda yanlış bilgiler edindiği ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlerin tespitlerine göre, öğrencilerin kader konusundaki bilgilerindeki en problemliler hususlar kadere alinyazısı ile özdeşleştirmeleri, yanlış bir hürriyet algısına sahip olmaları ve Allah’ın sıfatlarını gerektiği gibi kavrayamamış olmalarının yanında ortaokulda verilen eğitimin yetersizliği ve ders kitaplarındaki kader tanımından kaynaklanmaktadır. Kaderin varlığı konusunda tereddütler yaşayan öğrencilerin bulunduğunu belirten katılımcılar da olmuştur.

3.1.5. Öğrencilerin İnanca Dair İlgi ve Merak Duydukları Diğer Konulara Yönelik Bulgular

Ortaöğretim öğrencilerinin kader inancı dışındaki inanç konularına dair algıları hakkında genel bilgi edinebilmek amacıyla katılımcı öğretmenlere “*Öğrencilerin kaza ve kader inancı dışında, inanca dair başka hangi konulara ilgi ve merakları bulunmaktadır?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar bu soruya öğrencilerin cinler (23), ahiret (23), Allah’ın varlığı (15), melekler (7), kutsal kitaplar (6) ve peygamberler (4) konularına meraklı olduklarını ifade ederek cevaplandırmışlardır. Ayrıca öğrencilerin Allah’ın isim ve sıfatları (9) ve ahiret konusunu (3) anlamakta zorlandıkları da tespit edilmiştir.

Öğrencilerin cinler konusunda fazlaca meraklı olduğunu belirten bir katılımcı bunu “*...Cinlerin nasıl varlıklar olduklarını, ne yaptıklarını, insanlarla temasları oluyor mu, olmuyor mu gibi, bu konuları çok fazla merak ediyorlar. Heyecanlanıyorlar bu konular açıldığında...*” (Ö15, E, YL, 22, AL) şeklinde açıklamışken bir diğer katılımcı “*Cinleri daha çok merak ediyorlar, nasıl varlıklar olduğu konusunda, biraz hayatın içinde olduğu için, birtakım hikayeler çok fazla anlatıldığı için onları daha çok anlamaya çalışıyorlar.*” (Ö3, E, L, 25, SBL) demiş, cinlerin özelliklerini ve insan hayatına etki edebilme durumlarını öğrencilerin merak ettiklerini ifade etmiştir. Öğrencilerin izledikleri bazı dizi, film vb. den etkilendikleri için cinlerden korktuğunu, bu tarz yapımlarda cinlerle ilgili kötü bir izlenim bırakıldığını düşünen başka bir katılımcı düşüncelerini “*...cinlerle ilgili insan bilinçaltını korku filmleri çok kirlettiği için ruh da cin de denince ortada bir korku var, cin hep kötü işleniyor... cinlerle ilgili soru çok soruluyor...*” (Ö19, E, YL, 16, AL) cümleleriyle açıklamışken özellikle kız öğrencilerin cinler konusundaki bilgi kirliliği nedeniyle korktuklarına dikkat çeken bir katılımcı şunları söylemiştir: “*...Cin konularında özellikle kız öğrencilerinin inanılmaz bir korkuları var. Çünkü anlatılanlar çok uçuk, ütöpik şeyler. Bilhassa somut olmayan şeyler anlatılırken bire bin katılıyor. İster istemez çocukların zihninde olumsuz bir algı oluşuyor. Cin girmesi, cin çarpması...*” (Ö12, E, L, 11, SBL).

Öğrencilerin ahiret inancı konusundaki meraklarına dair bilgi veren öğretmenler kendilerine kıyamet ve alametleri (6) ve mehdi (1) ve yeniden diriliş (2), kabir hayatı

(5), cennet ve cehennem (12), ruyetullah (1) gibi konularda sorular yöneltildiğini ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin kıyamet alametleri konusundaki meraklarından bahseden katılımcılardan biri bunu *“En çok merak ettikleri kıyamet alametleri. En çok soru bu konulardan geliyor. Kıyamet alametleriyle alakalı hadisler de biliyorsunuz tartışma konusu olabiliyor. Bu yüzden çocuklarla konuşsanız sabahdan akşama kadar kıyamet alametleriyle ilgili konuşabilirler yani.”* (Ö21, E, YL, 8, FL) sözleriyle açıklamışken bir diğer katılımcı konuya dair *“Kıyamet, kıyamet alametleri bunlar ciddi olarak ahiret konusu içerisinde karşımıza çıkıyor... en tipik örneği mehdi, kıyamet alametleri. Birtakım yerlerden, farklı dinlerden İslam’a sızan aslında İslami olmayan, kurtarıcı bekleyen, mehdi bekleyen bu tür şeyler artık safsataya dönüşmüş...”* (Ö28, E, YL, 27, AL) yorumunu yaparak mehdi konusunun kıyamet alametleri çerçevesinde gündeme geldiğinden bahsetmiş ve öğrencilerin bu noktadaki merakı hakkında kendi bakış açısını dile getirmiştir. Bir katılımcı öğrencilerin kıyamet anı ve ahiretin başlangıcı ile ilgili meraklarına dikkat çekerek, *“Kıyametle ilgili konular çok ilgilerini çekiyor. Ahiretin başlangıcı olarak kıyamet nasıl olacak, o konuları ilgiyle takip ediyorlar, pür dikkat dinliyorlar hatta... ‘Kıyamette şu nasıl olacak? İşte, kıyamet günü neler olacak?’...”* (Ö12, E, L, 11, SBL) demişken bir başka katılımcı öğrencilerin ahirette yeniden dirilişin nasıl olacağını da merak ettiklerini (Ö14, E, L, 25, AL) eklemiştir.

Öğrencilerin kabir hayatına dair merakları hakkında bilgi veren katılımcılardan biri söylemiştir: *“Ahiret inancı hakkındaysa kabir hayatı, insanın kabirdeki durumu, kabirde eziyet var mı, en çok işte deniliyor ya gerçekten insan kabirde iken kafasına bir tahta vuruyor da öldüğünü mü anlıyor? O tür sorular. ‘Kabir hayatında durum nasıl, eziyet hem bedenem hem ruhen mi?’ ...”* (Ö9, K, L, 15, FL).

Öğrencilerin cennet ve cehennem hayatının ebediliğini anlamakta zorlandıklarına ve oradaki cezalandırma ve ödüllendirmenin nasıl olacağını merak ettiklerine dair bir katılımcı *“...’cehennem azabı edebi midir, değil midir? Yani bir insan 60-70 yıllık ömründe inançsız yaşadıysa, öbür tarafta ebedi bir cezaya müstahak olması adaletsizlik olmuyor mu? ...orada her insanın, her istediğini Allah bilecek, yani dünyada mesela haram olan şeylerden zevk alma var, ahirette onlar helal olacak mı?’ şeklinde soruyorlar...”* (Ö11, E, YL, 26, FL) şeklinde açıklama yapmıştır. Diğer bir katılımcı ise

öğrencilerin inanç alanında merak ettikleri konulardan bahsederken “*Kötü bir yaşantıya sahip olan Müslümanların sonunda cennete gidecek ama çok ahlaklı, iyiliksever ateistlerin veya başka din mensuplarının cehenneme gidecek olmaları...*” (Ö27, E, L, 26, FL) ifadelerini zikretmiş ve öğrencilerin imanı olmayan, güzel ahlaklı birinin cennete gidemeyecek olmasını anlamakta zorlandıklarını belirtmiştir. Bunların dışında cennette Allah’ın görülüp görülemeyeceğinin de öğrenciler açısından merak konusu olduğunu (Ö13, E, L, 25, AL) belirten bir katılımcı olmuştur.

Öğrencilerin Allah’ın varlığı konusuna dair meraklarına işaret eden katılımcılardan biri “*...her şeyin bir başlangıcı olması gerektiği hareketiyle, ‘Allah için bir başlangıç nasıl olmuyor?’ diye düşünüyorlar. ‘Her şey yaratılmışsa, sonradan olmuşsa, o zaman Allah’ı kim yarattı?’ sorusu sorulabiliyor.*” (Ö3, E, L, 25, SBL) diyerek öğrencilerin özellikle Allah’ın yaratılmamış olmasını anlayamadıklarını vurgulamıştır. Son dönemlerde öğrencilerin Allah tasavvurlarında izledikleri bazı diziler nedeniyle gerçekleşen farklılaşmaya dikkat çeken bir katılımcı ise şunları söylemiştir: “*...dizileri izleyince...çocuklar dünya hayatının bir simülasyon olup bunun ucunda gerçekten üst düzeyde, bizim Tanrı diye bildiğimiz, işte kavramın aslında üst düzey bir insan...olabilir mi tarzında, bize öğretilen şekilde değil de daha farklı bir formatta Allah olduğu şeklinde değişik görüşler gelmeye başladı.*” (Ö4, K, L, 15, FL).

Öğrencilerin melekler konusundaki sorgulamalarına örnekler vererek melek inancı konusundaki meraklarına işaret eden katılımcılardan birisi bunu “*... ‘Hocam’ diyor, ‘Siz melekler insanı korur, diyorsunuz. Peki hocam, nasıl bu adamın başına bir musibet geliyor o zaman? Allah koruyorsa, melekler koruyorsa, bu adamın hiç koruyucusu yok muydu? Veya kötü bir adam düşünün, nasıl bu adama bir şey olmuyor?’...gibi böyle daha somutlaştırarak, daha somut bir düzlem içerisinde arayışlarla karşılaşıyoruz. Bunları anlatmak ve aktarmak hakikaten biraz zor oluyor yani.*” (Ö25, E, L, 16, AL) sözleriyle açıklamışken bir diğer katılımcı öğrencilerin melek inancı konusunu mantıksal olarak algılayamadıklarından bahsederek şu yorumu yapmıştır: “*Bir de meleklerin aynı anda birden çok yerde olmasını aklın kabul edemiyorlar. Çünkü hayatı tamamen somut bir algılar bütünü olarak yaşıyorlar. Rasyonel mantık kurallarına uygun bir hayatları var. Azrail’in aynı anda binlerce kişinin canını almasını mantıklı bulmuyorlar.*” (Ö23, E, YL, 23, FL).

Kitap inancı konusunda diğer dinlere ve kutsal kitaplara ilgi duyan öğrencilerin varlığından bahseden katılımcılar da olmuştur. Bu katılımcılar kutsal kitaplardan bahsederken öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'in bozulmaktan korunmuş oluşu konusunda da sorular sorduklarını, bu konuya ilgi duyduklarını bildirmişlerdir. Bazı katılımcıların buna dair ifadeleri şöyledir:

"...Kuran-ı Kerim'in indirildiği gibi aslını koruyup korumadığı sorusu...o metnin bağlayıcılığı neye göre kime göre bize göre mi? ...Sübjektif bir şeyden mi bahsediyoruz? Kuran-ı Kerim'den hareketle oluşmuş bir boşluk sorusu diğer dinler, hepsini Allah göndermemiş mi? ..." (Ö6, E, L, 24, AL).

"Kutsal kitapları konuştuk ve bunu çocuklar mukayese ederek görme imkânı elde etmiş oldular...İncil, Tevrat ve Zebur üzerinden anlattığım zaman aslında Kuran'ı Kerim'in korunmuşluğunu çok daha iyi anlattığımı da düşünüyorum. Acayip derecede ilgililer bu konuda." (Ö25, E, L, 16, AL).

Öğrencilerin peygamberlik konusuna da ilgi duyduklarını belirten katılımcılar, peygamberlerin sıfatları (Ö7, E, L, 13, FL), kadın peygamber olmaması (Ö8, E, L, 26, AL), peygamberlerin hep Ortadoğu'dan çıkmış olması (Ö25, E, L, 16, AL) ve mucize (Ö26, E, L, 22, AL) konularında meraklı olduklarını dile getirmiş ancak bunlara dair ayrıntılı bilgi vermemişlerdir.

Ayrıca bazı katılımcıların ifadelerinden öğrencilerin ahiret ve Allah'ın isim ve sıfatları konularını anlamakta zorluk çektikleri anlaşılmıştır. Bazı öğrencilerin soyutluğu nedeniyle ahiret konusunu anlamakta zorlandığını ve varlığına inanmak da istemediğini ifade eden bir katılımcı *"Ahiret konusunda en çok sordukları sorulardan, 'Ya yoksa, hocam biz görmedik?' diyor... 'Nasıl istediğimiz her şeyi elde edebileceğiz, dünya gibi bir yer mi, nasıl bir yer?' diyorlar...çok somut örnekler istiyorlar ve siz onların seviyelerine inmedikçe de...çocuk soyuta inanmak da istemiyor."* (Ö10, E, L, 7, AL) şeklinde yorum yapmıştır. Aynı hususu *"Ahiret inancını kabul edemiyorlar. Ahiret konusunu konuşmak istemeyen öğrenciler var. Rahatsız oluyorlar. Çünkü hesap, ölüm, berzah, cennet, cehennem onlara çok ağır geliyor. Bun alıyorlar."* (Ö23, E, YL, 23, FL) sözleriyle yorumlayan diğer bir katılımcı da ahiret konusunun öğrencilere ağır geldiğine ve bu konuyu konuşmaktan dahi çekindiklerine vurgu yapmıştır. Bazı katılımcılar da öğrencilerin Allah'ın sıfatlarını bilmediklerini ve anlamakta zorlandıklarını dile getirmiştir. Bir katılımcı bunu *"İnanç konusunda, Allah'ın sıfatlarını"*

bilmiyorlar... 'Sübutî-zatî sıfat nedir?' diye soruyorum bilmiyor, ezberlemiş değil ve zor da geliyor..." (Ö9, K, L, 15, FL) şeklinde açıklamışken bir diğeri "Allah'ın sıfatlarını zatî-sübutî şeklinde ayırdık, hepsi biliyorlar. Tek seferde saydırabildiğim bir sürü öğrenci var, sınava kadar sayıyor. Ondan sonra unutuyor, hayatında yer etmesi lazım..." (Ö18, E, L, 5, AL) demiş ve öğrencilerin Allah'ın sıfatlarını sadece sınav odaklı öğrendiğini ve sonraki hayatında bu bilgilere yer vermediğine dikkat çekmiştir.

Katılımcıların, ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader dışında inanca dair ilgi ve merak duydukları konular hakkında verdikleri bu bilgiler ışığında, öğrencilerin kader konusundan sonra en çok merak duydukları inanç konusunun ahiret inancı olduğu söylenebilir. Öğrencilerin kıyamet anından, cennet veya cehennem hayatına kadar ahiret hayatının tüm süreçleri ile ilgili pek çok soruya cevap aradığı da bulgular arasındadır. Ayrıca cinler konusunda da yoğun merak içinde oldukları belirtilmiştir. Bazı öğrencilerin bu konuya olan merakının yanında cinlerden korktuklarını dile getiren katılımcılar bu durumu özellikle izledikleri film ve dizilerle, cinler konusunda anlatılan abartılı hadiselerle bağlamaktadırlar. Cin ve ahiret konularının yanında Allah'ın varlığı ve sıfatları konusunda ciddi sorgulamaları olan, bu konuları hem merak eden hem de anlamakta zorlanan öğrenciler de bulunmaktadır. Bunların dışında melekler, kutsal kitaplar ve peygamberler konusuna ilgi duyan öğrencilerin varlığından bahsedilebilir. Öğrencilerin özellikle Kur'an-ı Kerim'in değişmeden günümüze kadar gelmiş olması hususuna merak duyduğu, diğer dinler ve kutsal kitapları konularına da yoğun ilgi gösterdiği ifade edilmiştir.

3.2. Öğretmenlerin Kaza ve Kader İnancı Öğretimi Bağlamında DKAB

Ortaöğretim Programı ve DKAB Ders Kitaplarına Dair Değerlendirmeleriyle İlgili Bulgular

Bu bölümde DKAB öğretmenlerinin kader inancı öğretimi bağlamında DKAB ders kitapları ve DKAB Ortaöğretim Programına dair değerlendirmelerine yönelik elde edilen bulgular şu altı farklı alt tema çerçevesinde değerlendirilmiştir:

1. DKAB Ortaöğretim Programının içerik olarak öğrencilerin inanç alanındaki problemlerini karşılamadaki yeterliliği
2. DKAB Ortaöğretim Programında 2018 yılında yapılan güncelleme

3. DKAB ders kitaplarında tercih edilen kader anlayışı
4. DKAB ders kitaplarının kader inancı konusunda içerik, anlatım ve üslup açısından yeterliliği
5. Kader konusundaki farklı yorumlara bir arada yer verilmesi
6. Kader konusundaki problemleri gidermeye yönelik öneriler

3.2.1. DKAB Ortaöğretim Programının İçerik Olarak Öğrencilerin İnanç Alanındaki Problemlerini Karşılamadaki Yeterliliğine Yönelik Bulgular

Katılımcılara, DKAB Ortaöğretim programının inanç alanındaki yeterliliği hakkındaki görüşlerini öğrenmek amacıyla *“Yürürlükte olan DKAB Ortaöğretim Programının içerik olarak öğrencilerin inanç alanındaki problemlerine cevap verme konusundaki yeterliliği hakkında neler düşünüyorsunuz?”* sorusu iletilmiştir. Bazı katılımcılar (8) bu soruya güncel programın bu noktada yeterli olduğunu ifade ederek cevap vermişken, bazıları (22) programı yetersiz bulduklarını dile getirmiş ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Programın yeterli olduğunu düşünen katılımcıların bazıları bu fikirlerini programın öncekine kıyasla öğrenciye daha iyi hitap etmesi (4), öğretmenlere esnek bir alan bırakması (3) ifade ederek desteklemişken bir katılımcı DKAB dersinin böyle bir görevi olmadığını belirtmiştir. Programın yetersiz olduğu yönünde değerlendirme yapan katılımcıların programın içeriğinin iyi yapılandırılmaması (20) ve öğretmenlerin yeterliklerine dair sorunlar karşısında programın yol gösterici olmayışı (11) hususlarına işaret ettikleri görülmektedir. Programın içeriğinin iyi yapılandırılmayışına dair katılımcı ifadeleri incelendiğinde ise programda yeterli içerik sunulmaması (7), tekrar içeren konuların varlığı (7), inanç konularının azaltılmış olması (6), kader inancı konulu bir ünitenin bulunmayışı (4) ve konu sıralamalarında sorunlar bulunması (3) gibi hususların üzerinde durulduğu belirlenmiştir.

Güncel müfredatın inanç alanındaki yeterliliğine dikkat çeken katılımcılardan biri, *“Öğretim programıyla ilgili bir sıkıntı yok. Kazanımlar, ünite dağılımları vs. bunlarda bir sıkıntı yok. Hatta ben son zamanlardaki ünite dağılımlarını daha başarılı buluyorum. Öğrencilerin merak ettikleri konulara daha önem verilmiş...”* (Ö20, K, YL, 8, SBL) sözleriyle programın içerikçe öğrencilere hitap edebildiğine işaret etmiştir. Diğer bir katılımcı ise programın yeterli olduğuna ancak öğrenci ihtiyaçlarına cevap

verme noktasında öğretmenlere esnek davranabilecekleri bir alan bıraktığına dair şu yorumu yapmıştır:

“...olumlu buluyorum öğretim programımızı, daha sadeleştiğini, kavramların daha iyi anlaşıldığını söyleyebilirim ama olay şu öğretmenin bunu çok iyi anlatması...örneklendirmesi gerekiyor. Soyut alan örneklik ve benzetme ile anlatılır... Hatta DÖGM müdürümüz de dedi. ‘...ders iki saat, bir saatini de öğrencinin gündemine göre hatta okulun kültürüne göre işle.’ Fen lisesinde isen pozitivist konuları daha çok işle...Güzel Sanatlar da isen tamamen yaratılışa in...Allah’ın es-Sani ismini daha çok anlat. Çalıştığın yer çok muhafazakâr yerse...” (Ö19, E, YL, 16, AL).

Diğer bir katılımcı ise programın öğrencilerin inanca dair problemlerine cevap verme gibi bir amacı olmadığını sadece öğretim yaptıklarını şu şekilde ifade etmiştir: *“Müfredattaki genel ve özel amaçlar, yıllık plana yerleştirilen amaçlara vb. baktığımız zaman bir kere DKAB dersi resmi noktada bir telkin dersi değildir. Öğreti dersidir... Bilgi olarak didaktik anlattık, çocuk bildi, budur. Bizden bunu istiyor, inanç da öyle.”* (Ö8, E, L, 26, AL).

Müfredatın inanç alanındaki yetersizliğine dikkat çeken katılımcıların en fazla üzerinde durdukları boyutun programın iyi yapılandırılmaması (20) olduğu görülmektedir. Katılımcılar bu fikirlerini desteklerken programda yeterli içerik sunulmaması (7), tekrar içeren konuların varlığı (7), inanç konularının azaltılmış olması (6), kader inancı konulu bir ünitenin bulunmaması (4) ve konu sıralamalarında sorunlar bulunması (3) gibi hususların üzerinde durmaktadırlar. Programda yeterli içerik sunulmadığı, gerekli konulardan ziyade gereksiz konulara yer verildiğini düşünen bir katılımcı buna şu cümlelerle değinmiştir:

“...özellikle günümüz dünyasındaki ‘Ben neye, niçin inanıyorum, bu inancın benim hayatımdaki yeri ve değeri nedir, bu inancın sorumluluklarını nasıl yerine getirebilirim, bu inancım bana nasıl bir ahlak kazandıracak?’ sorularına cevap bulmamız gerekiyor...Bu konuda programın yetersiz olduğunu...Gereksiz birçok konunun olduğunu...Çok ihtiyaç olan konuların da konulmadığını görüyorum.” (Ö23, E, YL, 23, FL).

Programın temel bilgilere yer verdiğini ifade eden ancak içerik konusundaki eksikliklerine dikkat çeken bir diğer katılımcının bu konuya dair yorumu şöyledir:

“Öğretim programı genel anlamıyla herkese hitap ettiği için, temel giriş düzeyindeki bilgileri içerisine alıyor. O genellik ve yaygınlık çerçevesinde tekdüze...içerikler vb. açısından bir ilgiyi oluşturacak düzeyde değil tabi ki. Programın özü, takip edilen yaklaşım itibarıyla, beceri temelli olarak karşımıza çıkıyor...bu açılardan zenginleştirilmesi lazım kanaatim bu yönde...örneğin kaza ve kader konusuyla ilgili hangi beceriyi kazanmış olacak, Allah'ın varlığı ile ilgili hangi beceriyi kazanacak? ...” (Ö25, E, L, 16, AL).

Bir katılımcı müfredatın çok fazla tekrar içerdiğine, bu tekrarların yerine inanç alanındaki ünitelerin çoğaltılması gerektiğine ilişkin *“Programda aynı şeylerin tekrarları olan kısımlar kaldırılıp, biraz daha farklılaştırılmalıdır... İnanca dair üniteler artırılmalı bence.” (Ö4, K, L, 15, FL)* demiştir.

Mevcut programda kültürel konulara ve değerler eğitimine daha fazla yer verildiği, inanç konularının azaltıldığını ve geri plana atıldığını düşünen katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Programdaki içerik çocukların problemlerine cevap vermede yeterli değil...öğrenciye aktarılması gereken en önemli konular inanç konularıdır...daha çok değerler eğitimi ve genel kültür konuları ön plana çıkıyor...öğrencilerin İslam inancı, İslam tasavvuru konusunda ihtiyaç duydukları hususlar maalesef yetersiz kalıyor.” (Ö5, E, YL, 6, AL).

“İnanç ve ibadet konuları azaltılmış görünüyor ve içi de sanki istediğimiz derinlikte değil de herkesin istediği şekilde doldurulmuş gibi bir hal alıyor. Bu sebeple bana göre ekstra şeyler yapmamız gerekli çünkü mevcut program mevcut problemleri karşılayabilecek durumda değil.” (Ö10, E, L, 7, AL).

Bazı katılımcılar ise programın inanca dair ihtiyaçlara cevap verme noktasındaki yetersizliğinin nedenlerinden biri olarak da kader inancı konusunda müstakil bir ünite bulunmamasına işaret etmişlerdir. Bir katılımcı bu düşüncesini şöyle dile getirmiştir:

“Ben kesinlikle yeterli olduğunu düşünmüyorum...en öncelikli konunun bir şekilde program kapsamı dışına alındığını görüyorum...programdaki problemleri gizleyerek çözüm üreteceğimize bir şekilde üstüne giderek çözüm üretmeye çalışsaydık...çocuk kader konusunu kafasında oturtmuş olursa diğer konularda sorun yaşamaz ki zaten...sayıları öğretmeden kare kökü anlatmaya çalışıyorsun gibi...” (Ö7, E, L, 13, FL).

Programdaki inanca dair ünite dağılımları ve sıralamalarının da içerik gibi hatalı olduğunu düşünen katılımcılardan biri *“11. Sınıfta çocuk daha İslam’ı öğrenmeden, ben ona deizmi, ateizmi öğretmeye uğraşıyorum... ‘bu da İslam’ın görüşüdür’ diye onu çürütebilecek bir, iki madde bile söylememiş. Çok kısır...ya bu işe hiç girmeyelim ya da eğer giriyorsak da yani öğrenciyi tatmin edecek...Bununla alakalı bir zehir atıyorsun ama bir tane panzehir atmıyorsun.”* (Ö18, E, L, 5, AL) diyerek yorum yapmış ve bazı ünitelerin inanç alanındaki problemleri arttırabileceğine dikkat çekmiştir. Aynı konuda programın kafa karıştırıcı olduğuna dair diğer bir katılımcı ise *“11.sınıf, 4. Ünite fikir akımları ile alakalı. Burada cevap verilmiyor...Anlatım bölümü çok güzel özetlenmiş, karşı taraf, ama cevap bölümünde...çocuklar için doyurucu değil gibi çok aksaklıklar var...nerede çuvalladıkları söylenmiyor...”* (Ö22, E, YL, 30, FL) demiştir.

Katılımcılardan bazıları ise öğretmen yeterliklerine dair sorunlara işaret ederek programın bu noktada da öğretmenlere yol gösterici bir perspektifi olmadığı (11) ile ilgili düşüncelerini paylaşmışlardır. Müfredattaki boşlukları doldurmanın öğretmene bırakıldığı ancak bunun da birtakım problemler barındırdığı düşüncesini taşıyan bu katılımcılardan biri düşüncelerini *“...çok boş, tamamen öğretmene bırakılmış...ama binlerce farklı bir anlatım sunuyorsunuz...İnanç konuları ile alakalı da öyle düşünüyorum...klasik yöntemlerle anlatılmamalı bence. Gençleri sürekli eleştirirken işte Z kuşağı böyle demeyi herkes biliyor...ama o Z kuşağına kendi inancı ve değerini nasıl anlatmamız gerektiği ile alakalı bunu çok dert edinen insanlar olduğunu düşünmüyorum.”* (Ö2, E, L, 18, SBL) diyerek dile getirmişken bir diğeri öğretmenlerin çok farklı anlayışlarda olabildiğine ve programa hakimiyetleri konusundaki gözlemlerine *“...ama öğretmen ne kadar hâkim programa? Biliyorsunuz, bir sürü ilahiyat fakültesi var ve farklı farklı anlayışlar var hepsinde de.”* (Ö24, K, L, 16, AL) sözleriyle dikkat çekmiştir.

Bu bilgiler değerlendirildiğinde DKAB Ortaöğretim Programının içerik olarak öğrencilerin inanç konusundaki ihtiyaçlarını karşılama noktasında yeterli olduğunu düşünen bazı katılımcıların bulunduğu ancak programın bu noktada yeterli olmadığı fikrinin ağırlıkta olduğu söylenebilir. Programın yeterli olduğu görüşündeki öğretmenler, güncel programın öğrencilerin ilgi ve meraklarına cevap verme konusunda önceki programa göre daha başarılı olduğunu dile getirmiş, ünite yoğunluğunun azaltılmasının da programın kendilerine esneklik sağlaması bakımından yerinde olduğu

görüşlerini ifade etmişlerdir. Programın yetersiz olduğunu ifade eden katılımcılar ise en fazla içeriğin yapılandırılması noktasındaki eksikliklere vurgu yapmışlar, içeriğin yetersizliği, inanç konularına yeterince yer ayrılmayışı, çok fazla tekrara yer verilmesi ve ünite sıralamalarındaki sorunlara işaret etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise öğretmen yeterlikleri ile ilgili problemlere dikkat çekerek, programın bu noktada yol gösterici olmadığından bahsetmişlerdir.

3.2.2. DKAB Ortaöğretim Programında 2018 Yılında Yapılan Güncellemeye Dair Bulgular

2018 yılında DKAB Ortaöğretim Programında yapılan güncelleme ve bu güncelleme sırasında kader inancı konulu ünitenin programdan kaldırılmış olmasına dair düşüncelerini öğrenmek, kader inancı öğretimine en uygun dönem hakkındaki değerlendirmelerini almak amacıyla katılımcılara iletilen sorular çerçevesinde bu başlık dört farklı açıdan değerlendirilmiştir.

3.2.2.1. Öğretmenlerin 2018 Yılı Güncellemesiyle İlgili Genel Düşünceleri

Katılımcılara “*DKAB Ortaöğretim Programında 2018 yılında yapılan değişiklik konusundaki düşünceleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Bazı katılımcılar (7), 2018 yılı güncellemesi sonucunda oluşan mevcut programı eskisine göre daha başarılı olarak değerlendirmişken, bazıları (12) bu güncellenmenin sonuçlarından genel olarak memnun olmadıklarını ifade etmişler, bazıları (9) ise güncellenmenin kısmen başarılı bulduklarından bahsetmişlerdir. İki katılımcı ise bu konuda herhangi bir yorum yapmak istemediklerini belirtmiştir.

Güncellemeyi yerinde bulan katılımcılar bu düşüncelerini; programın sadeleştirilmesi (1), ünite sonlarına Kur'an'la ilgili içerik eklenmesi (1), zor konuların programdan kaldırılması (1), programdaki ibadetlerle ilgili konuların azaltılması (3), diğer dinlere ayrılan yerin artması (4), 11.sınıflara eklenen ‘İnançla İlgili Felsefî Yaklaşımlar’ adlı ünitenin öğrencilerin gündeminde olan konuları ele alması bakımından işlerini kolaylaştırması (4), 9. Sınıflardaki ‘Gönül Coğrafyamız’ adlı ünitenin çok yerinde olması (3), ‘Hz. Muhammed ve Gençlik’ adlı üniteyi çok beğenmeleri (2), yeni müfredatın dil ve görsellik (kavram haritaları, kılçıklar) bakımından eskisinden çok daha iyi olması (1) hususlarına dikkat çekerek açıklamışlardır.

Güncelleme sonuçlarından memnun olduklarını belirten katılımcılardan biri “...seyreltilmiş bir program. Öğrencilere daha iyi geldiğini düşünüyorum. Daha iyi oldu çünkü az ve öz bir bilgi durumuna dönüştü. Temel konuların anlatılması iyi oldu. Bilhassa bu dua ezberlemeler konusunda çok sıkıntı yaşıyorduk...en çok hoşuma giden kısım şu oldu; her ünitenin sonunda genel anlamda bir özeti mahiyetinde, Kur'an'dan mesajlar konusunun eklenmesi.” (Ö12, E, L, 11, SBL) diyerek önceki programdaki yoğun içeriğin azaltılmasını ve ünite sonlarına eklenen bölümleri faydalı bulduğunu ifade etmiştir. Diğer bir katılımcı ise zorlanılan konuların çıkartılmış olması bakımından güncellemeyi başarılı bulduğunu “Genel olarak olumlu görüyorum. Bazı sorunlu alanlar vardı, o sorunlu alanları düzeltme haline getirildi. Yedi üniteyken beş üniteye düşürüldü yıllık programlar. Özellikle bizim zorlandığımız bazı konu başlıkları vardı, onların alınması yerinde oldu.” (Ö13, E, L, 25, AL) sözleriyle dile getirmiştir.

2018 güncellemesinden genel olarak memnun olmadıklarını ifade eden katılımcılar programın eski halinin içerik olarak daha yeterli oluşu (2), inanç ve ibadet konularının azaltılması (8), yeni eklenen konuların içerik olarak yetersizliği (2), program geliştirme kriterlerine yeterince dikkat edilmeyişi (5), ünitelerin yapılandırılmasına ilişkin problemler (10) ve programın eğitimsel yaklaşımı ile ilgili sıkıntılar (1) gibi hususlara dikkat çekmişleridir. Bir katılımcı eski programın içerikçe daha yeterli oluşuna dair “İbadet konuları biraz daha tabi yine eksikti ama en azından İslam inanç esasları ile alakalı güzel konular vardı. Bunlar kaldırıldı. Bunların yerine daha çok yaşayan değerler eğitime yönelik konular, yaşayan dünya dinleri ile ilgili, farklı inanç sistemleri ile ilgili konular eklenmeye başlandı. Bu konularda maalesef eksik kaldı. Hem eskisi tam yeterli değildi, şimdi gelen de eskisini aratıyor.” (Ö5, E, YL, 6, AL) diyerek güncelleme esnasında ibadet ve inanç konularının azaltılması ile oluşan eksikliğe de vurgu yapmıştır. Yeni müfredatta değerler eğitime ağırlık verilerek inanç ve ibadete ilgili konulara daha az yer verilmesini doğru bulmayan (8) katılımcılardan bir diğeri ise “...öğrencilerin çıkartılan kısımlara ihtiyacının olduğunu düşünüyorum. Aslında günümüzde evrensel ahlaki davranışları yitirdiğimiz için programa değerler ekleyerek bunları gündeme getirebileceğimizi zannediyoruz ancak bu konuda en büyük eksiklik inanç eksikliği. ...inanç eksikliğini yerine getirmediklerimiz takdirde çocuktaki bu değerleri hiç yerine koyamayız.” (Ö10, E, L, 7, AL) demiş ve programa yeni eklenen konuların içerik olarak yetersizliğine de vurgu yapmıştır.

Güncelleme esnasında program geliştirme kriterlerine yeterince dikkat edilmeyerek verimli bir değişiklik yapılmadığını sadece ünite başlıklarının değiştirildiğini ve programın genel olarak boş olduğunu düşünen (5) katılımcılardan birinin konuya dair ifadeleri şöyledir: *“Yapılan değişikliği, ben okul adını değiştirmek gibi düşünüyorum. ‘Meslek lisesi’ değil de ‘Anadolu lisesi’ gibi. Tabelası değiştirmiş gibi düşünebiliriz...ekleme çıkarma yüzeysel bir değişiklik sadece o kadar.”* (Ö15, E, YL, 22, AL).

Güncellemeden memnun kalmayan bazı katılımcılar da ünitelerin yapılandırılmasına ilişkin problemlerden bahsetmişlerdir. Bu noktada programın yaş seviyesi için ağır konular içerdiğini belirterek 9. Sınıftaki ‘Bilgi ve İnanç’ adlı üniteyi anlatırken problem yaşadıklarını bildirenler (3) olmuştur. Bu katılımcılardan birisi *“...güncel programda, 9.sınıfta mesela öyle bir konu var ki ne anlatacağımı bilmiyorum. ‘Bilgi ve inanç’ ünitesi, içerik şöyle, bilgi çeşitleri, tamamen spesifik...içini doldurmak istediğimde 9. Sınıfa ağır geliyor, öylesine anlattığımda da hemen bitiveriyor, anlatacak şey bulamıyorum orada...”* (Ö18, E, L, 5, AL) diyerek konuyu ne şekilde ele alacağını bilemediğini ifade etmişken bir diğeri *“...kısa ve net geçilebilir. Özellikle İslam’da bilgi kaynakları çok uzatılıyor...”* (Ö29, K, L, 8, AL) diyerek konunun çok uzatıldığını belirtmiştir. Ayrıca 2018 yılında yapılan güncellemeden, kader konusundaki ünitenin (8) ve Hz. Peygamber’in kronolojik hayatının (4) programdan çıkarılması bakımından memnun kalmadıklarını ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır.

Bir katılımcı da programın eğitimsel yaklaşımını problemli bulduğuna dair şu ifadeleri kullanmış ve yeni müfredatı öğrencilere araştırma fırsatı sunmaması yönüyle eleştirmiştir:

“Öncesinin de sonrasının da sıkıntıları var, artıları da var ikisinin... ikinci müfredatta en büyük eksikliğimiz; Milli Eğitimin temel amaçlarındandır öğrenciyi düşünmeye, sorgulamaya, araştırmaya sevk etmek. Bu araştırma mevzusunu bu yeni müfredatta bitirdik. Her şey hazır çocuğa veriyoruz, ezberleyecek...her şey belli, şimdi neyini araştıracak çocuk?” (Ö26, E, L, 22, AL).

Güncellemeyi kısmen başarılı olarak değerlendiren katılımcılar (9), programın sadeleştirilmesi ve ünite düzenlemeleri bakımından başarılı ancak kader konulu ünitenin kaldırılması bakımından başarısız olduğuna ilişkin düşüncelerini paylaşmışlardır. Bir katılımcı, *“Ünite sayısının azaltılması, bir üniteye ayrılan sürenin artması ve ünitelerin*

daha uzun sürede incelenip anlaşılması açısından güzel. Ama İnsan ve kaderi konusu 11. Sınıflardan çıkartıldı...” (Ö17, K, L, 9, AL) sözleriyle bu düşüncesini ifade etmiştir.

Sonuç olarak katılımcıların 2018 yılında DKAB Ortaöğretim Programında yapılan güncellemeye farklı açılardan yaklaşarak, birbirinden farklı yorumlarda bulundukları, yapılan değişikliklerden memnun kalanların, sayıca memnun kalmayanlardan az olduğu söylenebilir. Güncelleme sonuçlarından memnun kalan katılımcıların bu düşüncelerini genel olarak, önceki programdaki zor konuların programdan çıkartılmasıyla programın sadeleşmiş olması ve ünite sonlarına Kur'an'dan mesajların eklenmesi gibi sebeplerle açıkladığı görülmektedir. Memnun olmayan katılımcılar ise en çok güncel programdaki ünite içeriklerinin yetersiz oluşu, inanç ve ibadet konularına dair ünitelerin azaltılması ve güncellemeler esnasında dikkat edilmesi gereken program geliştirme süreçlerine yeterince dikkat edilmeyişi nedeniyle verimli bir değişiklik yapılamayışına dikkat çekmişlerdir. Programa eklenen ve programdan çıkartılan üniteler bazında değerlendirildiğinde, katılımcıların en çok Bilgi ve İnanç, İnançla İlgili Felsefi Yaklaşımlar, Hz. Muhammed'in Hayatı, Gönül Coğrafyamız, Hz. Muhammed ve Gençlik, Yahudilik ve Hristiyanlık, Hint ve Çin Dinleri ünitelerin eklenmesi ve İnsan ve Kaderi ünitesinin çıkartılması ile ilgili değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Kültür ve değerlerin ön planda olduğu ünitelerin programa eklenmesini olumlu bulanlar olduğu gibi bu konulara uzun uzadıya yer ayırmanın çok da gerekli olmadığını, onların yerine inanca dair ünitelere öncelik verilmesinin daha uygun olduğunu düşünen katılımcılar da bulunmaktadır.

3.2.2.2. 11.Sınıftaki “İnsan ve Kaderi” Ünitesinin DKAB Ortaöğretim Programından Çıkarılmasına Yönelik Bulgular

2018 yılında yapılan güncellemede kader inancı konusundaki ünitenin programdan kaldırılması hakkındaki düşüncelerini daha iyi irdelemek üzere katılımcılara “*11. Sınıftaki ‘İnsan ve Kaderi’ konusunun öğretim programından kaldırılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?*” sorusu iletilmiştir. Katılımcılar bu konuda ünitenin kaldırılmasını olumsuz görenler (22) ve ünitenin kaldırılmasını olumlu görenler (8) şeklinde ikiye ayrılmıştır. Ünitenin programdan kaldırılması kararını doğru bulmayan ve bunu eleştiren katılımcılar bu konudaki fikirlerini öğrencinin ilgisini çeken bir konu olması (16), diğer inanç konularının işlenmesini olumsuz etkilemesi (3), kaderle ilgili

yanlış algı ve düşüncelerin düzeltilmesine imkân sağlaması (4), öğrenci seviyesi için ağır bir konu olması (1) ve ünitenin kaldırılmasına anlam verememe (1) hususları ile açıklamışlardır. Ünitenin kaldırılmasını olumlu görenler ise bu düşüncelerini kader konusunun diğer ünitelerde dolaylı olarak işlenmesi (3), öğrencilerin kafasını karıştıran bir konu olması (2) ve konunun varlığından ziyade sunuluş tarzının önemli olması (3) gerekçeleriyle açıklamışlardır.

‘İnsan ve Kaderi’ ünitesinin programdan çıkarılmasını doğru bulmayan katılımcılardan birçoğunun (16), konunun dört yıllık lise eğitiminde öğrenciyi cezbeden en önemli konulardan olduğu, programda olmayışının büyük eksiklik doğurduğu, mutlaka ayrı bir ünite olması gerektiği gibi hususlarda ortak kanaat taşıdığı görülmektedir. Bir katılımcı bu duruma *“Çok yanlış görüyorum yani bu zamanın gençlerine en çok lazım olan konular inanç konularıdır. Gençler en çok bu konularda meraklıdır, sosyal paylaşım mecralarında en çok bu konularda saldırıya uğruyorlar. Derslerde en çok bu konularda sorunlarla karşılaşırız. Bu konunun kaldırılmasına hiçbir anlam veremiyorum.”* (Ö5, E, YL, 6, AL) sözleriyle dikkat çekerken bir diğer katılımcı *“Çok olumlu bulmuyorum. Kader konusu mutlaka lise programında olması lazım...Çünkü kaderci yaklaşımın sıkıntıları yaşıyoruz zaten bunu bir şekilde bertaraf etmek için bunu mutlaka lise programındaki öğrencilerin görmesi lazım...”* (Ö3, E, L, 25, SBL) demiştir.

Bazı katılımcılar (3) müfredatta kader inancına dair bir ünite olmayışı nedeniyle diğer inanç konularının da eksik kaldığını belirtmiştir. Bir katılımcının buna dair ifadeleri şöyledir: *“Kötü oldu, o konu olmalıydı, kalmalıydı...Zaten çocukların en çok soru geldiği alanlar, kafasının tam oturmadığı alanlar bu alanda ilgiliydi...Biz Allah inancını anlatırken, kader ve kaza demeden bu konuyu Allah inancının içerisine ilave edip anlatarak bu açığı kapatmaya çalışıyoruz. Açık ve yarım kaldı, bu sebepten eksik oldu.”* (Ö4, K, L, 15, FL).

Kaderle ilgili yanlış algı ve düşüncelerin düzeltilmesine imkân sağlaması (4) hususunu gündeme getiren bazı katılımcılar, öğrencilerin aile ya da çevrelerinden edindiği yanlış bilgiler üzerine derslerde daha detaylı ve doğru bilgiler ile konuşma fırsatı bulamayacakları endişesini dile getirmişlerdir. Bu katılımcılardan biri bu hususu *“...konunun daha detaylı olarak üstünde durulmasının etkili olduğunu da görüyordum. Çocuğun yanlış edindiği bilgiler olsun, soru işaretleri olsun, anne-baba, hacı-hocadan*

edindiği bilgiler olsun, bu konu üzerinde çok farklı örneklerle duruyorduk. Ve üzerinde durulmasının da gerekli olduğunu düşünüyorum.” (Ö10, E, L, 7, AL) diyerek açıklamıştır. Kaza ve kader inancını inanç esası olarak görmeyenlerin varlığı nedeniyle konunun programdan kaldırılışının da kafa karıştırıcı olduğuna dair ise bir diğer katılımcı *“Doğru bulmuyorum. En azından konunun gündeme gelmesi ve yanlış anlayış ya da şüphelerin giderilmesi açısından önemlidir. Zaten kader inancının inanç esaslarından olmadığını iddia edenler de olduğu için açıklanmaya muhtaç bir konudur.”* (Ö27, E, L, 26, FL) demiştir.

Kader inancının öğrenciler için ağır bir konu olması (1) nedeniyle programdan kaldırılmış olabileceği tahmininde bulunan ancak bu kararı eleştiren bir katılımcı düşüncelerini, *“...o konu neden kalktı? 11. sınıflara bu konu tekrar gelmeli. Mutlaka ulaştırın, biz de söyledik ama o konuyu kaldırdılar. Çocuklara ağır geliyor diye. Bizde vurun deyince öldürün mantığı var...”* (Ö18, E, L, 5, AL) şeklinde yorumlamıştır. Ünitenin kaldırılmasına anlam veremeyen (1) başka bir katılımcı ise *“...2018’den önce 5 yıl, 25’er kişi, DKAB öğretmenleri ayrı ayrı okullarda, 7’şer iş günü hizmet içi eğitim yaptık. Hangi üniteler faydalı, hangi üniteler faydasız, nasıl düzeltilir? ...6-7 sene değişik gruplarla bu toplantılara katıldık, birinde bile ‘Kader kaldırılсын’ denilmedi...Kaderi kaldırmak kimin aklına geldi, nasıl bu karara vardılar bilmiyoruz.”* (Ö22, E, YL, 30, FL) sözleriyle yapılan bu değişikliğe anlam veremediğini hayretle ifade etmiştir.

Kader konulu ünitenin müfredattan kaldırılmış olmasını olumlu gören katılımcılardan, ilgili ünitenin kaldırılmasının bir probleme yol açmadığı fikrini taşıyan (3) bir katılımcı ise bu konuda *“Ben yokluğunu hissetmedim bile. Zaten tüm konular oraya geliyor. Belki şöyle de düşünmüş olabilirler: Zaten sürekli iman esaslarında, yorum farklılıklarında...bir şekilde konu geliyor. Belki de bunu düşünmüşlerdir... dönüp dolaşıp konudan konuşuyoruz.”* (Ö20, K, YL, 8, SBL) demiş, kader konusunun diğer ünitelerde dolaylı olarak konuşulabilmesi nedeniyle de kaldırılmış olabileceği yorumunu yapmıştır. Aynı hususu vurgulayan başka bir katılımcı da *“Çok sıkıntılı görmüyorum, çünkü kaza ve kader diğer ünitelerle bağdaştırılarak anlatılabilir... çocuğun zihninde soru var...öğretmenin bu sorulara karşı bir hazırlığı varsa, bir yaklaşımı varsa zaten bunlar kendini dersin neresinde olursa olsun ortaya*

çıkartacaktır.” (Ö25, E, L, 16, AL) ifadeleriyle kader konusunun derslerde zaten ele alındığını, kaldırılmış olmasının problem teşkil etmediğini belirtmiştir.

Önceki müfredattaki kader tanımının problemli olduğunu, ünitenin öğrencilerin kafasını karıştıran bir konu olması sebebiyle kaldırılmış olabileceğini ve bunun doğru bir karar olduğunu düşünen (2) katılımcılar da bulunmaktadır. Bu hususu bir katılımcı şöyle açıklamıştır:

“Kaldırılmasını olumlu buluyorum. Bu konunun direkt anlatılmasındansa pekiştirici konularla anlatılmasını daha doğru bir yaklaşım olarak değerlendiriyorum...Öbür tarafta tanım yaparken işte ‘Allah’ın önceden her şeyi bilmesi’, ‘önceden’ kelimesinin altını çizdiğin zaman daha ne anlatacaksın? ‘Zaten önceden biliyormuş’ diyor... ‘Onun bilmiş olması seçimlerimizi etkilemiyor.’ desek de kaza kader tanımlarında takılıyorduk...” (Ö9, K, L, 15, FL).

Kader konusunun önceki müfredatta var olan şekliyle de çok yeterli olmadığı düşüncesiyle konunun varlığından ziyade sunuluş şeklinin önemli olduğu (3) üzerinde duran katılımcıların konu ile ilgili ifadeleri şöyledir:

“... ‘Önceki daha yeterliydi, şimdiki yetersiz.’ diyeceğim bir durum yok, ben daha çok olayın sunuş tarzına takılıyorum. Sonuç on ikiyi vurmadıktan sonra veya isabet ettiremedikten sonra vitrinde olmasının çok da anlamı yok...” (Ö15, E, YL, 22, AL).

“Eski müfredattaki gibi olacaktıysa kaldırılması çok da sakıncalı değil...o anlamda eksiklik ve ihtiyacımız devam ediyor, öğrenci bu konuda sorularıyla bir ihtiyaç duyuyor fakat bu ihtiyacı eski müfredattaki bu yaklaşım da karşılayamaz...” (Ö26, E, L, 22, AL).

“Kaldırılması çocuklar için de bizim için de hiçbir şeyi değiştirmedir. Bir gen resmi olmalıydı, kader konusunda çocuğun aklına bu gelmeliydi. Bir insan var, havaya bakıyor...” (Ö30, K, L, 11, AL).

Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde kader konulu ünitenin 2018 yılında yapılan güncellemede DKAB Ortaöğretim Programından çıkartılmasından memnun olmayan katılımcıların çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Bu katılımcılar, kader konusunun öğrencilerin gündeminde olan ve cevap aradıkları bir konu olduğunun üzerinde durarak programda bu konuda ayrı bir ünite olmasını önemli görmekte ve kaldırılmasını eleştirmektedirler. Ayrıca bazı katılımcılar diğer inanç konularının işlenmesinde

bütünlüğün bozulmaması, yanlış algı ve düşüncelerin düzeltilmesine imkân sağlaması gibi gerekçeleri ileri sürerek konunun müstakil bir ünite olmasını önemsediklerini dile getirmişlerdir. Bunun yanında bazı katılımcıların, kader konusuna güncel müfredattaki diğer ünitelerle ilişkilendirerek yer verilmesinin yeterli olacağı görüşüne katılmayan katılımcılar bulunmaktadır. Onlar, kader gibi karmaşık bir konuya ayrı bir ünite ve ayrı ders saatleri ayrılması gerektiğini ancak müfredattaki eksiklik nedeniyle bunun çok da mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Konunun öğrencilere ağır gelmesi, öğretmenlerin konuyu açıklamakta zorlanması, kader tanımının kafa karışıklığına neden olması gibi farklı nedenlerle kaldırılmış olabileceği de gelen bilgiler arasındadır. Tüm bunların dışında, kaderle ilgili ünitenin sunumunda bazı düzenlemeler yapılmadıkça programda olmasının bir anlamı olmadığını vurgulayan katılımcılar da mevcuttur.

3.2.2.3. DKAB Ortaöğretim Programında Yapılması Önerilen Genel Değişikliklerle Yönelik Bulgular

Katılımcılara ek olarak *“Programda tekrar bir düzenleme yapılacak olsa sizce yapılması gereken ekleme ve çıkarmalar neler olmalıdır?”* sorusu iletilmiştir. Katılımcıların büyük kısmı (20) yeniden bir düzenleme yapılacak olsa programa kader konulu bir ünitenin eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Katılımcıların bu şekilde düşünmelerinde, ünitenin kaldırılmasına yönelik görüşlerinin alınmasının hemen ardından bu sorunun sorulmasının etkili olma ihtimali bulunmaktadır. Bu husus dışında, ünitelerde sınıf-sıralama bazında değişiklikler yapılması (15), inanç ve ibadet alanında ünitelerin eklenmesi (7), inanç konularındaki sunumun güncellenmesi (6), diğer dinler konusunda verilen detayların çıkartılması (6), Hz. Peygamber’in kronolojik hayatı (3) ile İslam sanatları (1) konusunda birer ünitenin eklenmesi, 12. Sınıf müfredatının gözden geçirilmesi (3) gibi düzenlemeler yapılmasını teklif eden katılımcılar da olmuştur.

Programda tekrar bir düzenleme yapılması halinde kader konulu bir ünitenin eklenmesi gerektiğini düşünen katılımcılardan biri bu konuya *“Kaza ve kader konusunun tekrar girmesini isterdim ama...biraz daha bütünsel bir şekilde ele alınıp, doyurucu örneklerle, somut bilgilerle, biraz daha güncel bilgilerle dolu olmasını isterdim.”* (Ö4, K, L, 15, FL) diyerek değinmiştir.

Programda var olan ünitelerde sınıf-sıralama bazında çeşitli değişiklikler yapılmasının uygun olacağı kanaatini taşıyan (15) katılımcıların ifadeleri incelendiğinde istenen değişikliklerin; 10.sınıfa alınan ‘İslam Düşüncesinde İtikadî, Siyasi ve Fıkhi Yorumlar’ ünitesinin çocuklara ağır gelmesi nedeniyle tekrar 11. sınıfa alınması (6), ‘Yahudilik ve Hristiyanlık’ ünitesinin başlara çekilmesi (2), 9. sınıftaki ‘Gönül Coğrafyamız’ adlı ünitenin öğrencilere sıkıcı gelmesi nedeniyle kısaltılarak 10. Veya 11. sınıfa alınması (2), inanca dair tüm ünitelerin 9. sınıfa toplanması (1), diğer dinlere ayrılan ünitelerin (1) ve tüm kültürel konuların (1) 12. sınıfa alınması, 11. sınıfa hafif kaldığı gerekçesiyle ‘Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. Muhammed’ ünitesinin kaldırılması ve yerine tekrar kader konusunun eklenmesi olarak özetlenebilir.

Programdaki aile, kültür ve değerler ile ilgili konulara verilen yerin azaltılıp inanç ve ibadete dair ünitelerin eklenmesi gerektiğini düşünen katılımcılardan birisi bu konuda “...aile ve toplum, bu tarz konuların kaldırılmasının değil de kısaltılmasını ve ağırlığının azaltılmasını, onların yerine inanç konularının konulmasını isterdim. Önce inanç konusunu liseden mezun olmuş bir öğrencinin halletmesi gerektiğini düşünüyorum.” (Ö7, E, L, 13, FL) demişken bir diğer katılımcı bu tarz konulara başka derslerde yer verilebileceği, DKAB derslerinde daha çok inanç, ibadet, ahlak konularına yer ayrılması gerektiğine dair “10. Sınıflarda...aile ve ekonomi, din ve ekonomi, din ve sosyal ağ, din ve aile işte filan...sadece adım atmış. Konunun içeriği yok...kültürden bahsetmiş, sanattan...bunlara hiç gerek yok hocam. Varsa İslam sanatları dersi orada verilsin...ahlak konularını, ibadet konularını, inanç konularını bol bol yerleştirebilirsiniz.” (Ö11, E, YL, 26, FL) şeklinde yorum yapmıştır. Ayrıca değerler eğitiminin farklı bir derste verilmesinden taraf olan katılımcılardan (3) biri şunları dile getirmiştir: “İnanç konusunda hala...birçok konuda eksikler maalesef var. İnanç ve ibadet konuları programda artırılsın, değerler eğitime, genel kültüre yönelik konular farklı bir ders altında çocuklara verilmelidir.” (Ö5, E, YL, 6, AL).

İnanç konularının öğrenciye daha güncel ve bilimsel bir şekilde sunulması gerektiği fikrini taşıyan katılımcılardan biri şu yorumu yapmıştır: “...müthiş tekrarlar var ilk üç ünite. Bir an önce bunların ele alınıp düzeltilmesi ve inanç konularının ehil, çocukların dilinden anlayacak, teknolojiyle de bazı şeyleri anlatabilecek hocalarımıza bırakılması lazım.” (Ö22, E, YL, 30, FL).

Diğer dinlerle ilgili ünitelerde fazla ayrıntıya yer verildiğini düşünerek bunların çıkartılmasını uygun gören katılımcılardan biri şunları ifade etmiştir: “...dinlerin bayramlarına kadar girilmiş. O kadarına gerek yoktu. Hatta...Yom Kippur bilmem neler, Türkiye’de yaşayan çoğu Yahudi’nin bile bildiğini düşünmüyorum...” (Ö20, K, YL, 8, SBL).

Hiz. Peygamber’in hayatı ile ilgili ünitenin çıkarılmasını uygun görmeyen katılımcılardan biri “9.sınıflarda Peygamberimiz’ in hayatı bir ünite şeklinde kalmalıydı. Herkes seçmeli derste peygamberimizin hayatı dersini almıyor çünkü seçmeli ders olduğunu düşünerek belki kaldırıldı ama seçmeyen öğrenci de var...” (Ö28, E, YL, 27, AL) demişken İslam sanatları ile ilgili bir ünitenin de programda olmasına ilişkin bir katılımcı “İslam Sanatları konusu, İslam’ın sanat ile ilgili kısmı daha nitelikli daha güzel bir şekilde verilmeli, bu çok önemli bir eksiklik. Daha eklenmeli, genişletilmeli...” (Ö6, E, L, 24, AL) yorumunu yapmıştır. İslam’da temizlikle ilgili ünitenin tekrar eklenmesini isteyen (Ö16, K, L, 14, AL) ve batıl inanışlar konulu bir üniteye de ihtiyaç duyulduğunu belirten (Ö11, E, YL, 26, FL) katılımcılar da olmuştur.

Ayrıca 12. Sınıf müfredatının tekrar gözden geçirilmesi gerektiğine değinerek programdaki tarih ve tasavvufa dair konuların ağırlığından şikayetçi olan (3) katılımcılardan biri “...12’lerde biraz fazla tekrar var kültür ağırlıklı, tarih ağırlıklı, tasavvuf tarihi...3 ünite boyunca ben bile şişiyorum...tasavvufun anlatılması bakımından güzel ama öncesindeki iki konu özellikle bilim tarihi...sonra tasavvuf tarihi, biraz fazla tarih konusu artarda gelmiş sonra dinler tarihi geliyor.” (Ö28, E, YL, 27, AL) demişken bir diğeri aynı hususa vurgu yaparak, çocukların merak etmediği ve ihtiyaçları da olmayan bir hususu uzun uzadıya anlatmanın lüzumsuz olduğuna dair şöyle bir açıklama yapmıştır:

“12. sınıflarda tasavvuf konusu tamam verilsin, ama bu çocukların inanç sorunu var, imanla ilgili sorunları varken, kalkıp bu çocuğa tasavvuftaki Rûfâilîği anlatmanın ne gereği var? Çok fazla ayrıntı vermiş yani tasavvuf konusunda Mevlevîliği anlatıyoruz...Nakşilik var...Çocuğun hiç merakını çekmediği, zoraki bizim gündemine sokmaya çalıştığımız bir şekilde, tasavvuf konusunu bu kadar böyle vermeyi çok fazla buluyorum.” (Ö2, E, L, 18, SBL).

Tüm bu veriler neticesinde, DKAB Ortaöğretim Programına kaza ve kader konulu bir ünite eklenmesinin dışında katılımcıların önerileri incelendiğinde, bazı ünitelerin sıralamalarında değişiklik yapılması, inanç ve ibadete dair ünitelere güncel programda ayrılan yerin arttırılması, inanç ünitelerinin sunumlarında güncellemeye gidilmesi, aile, kültür, değerler ve diğer dinlerle ilgili ünitelere daha kısaca yer verilmesi gibi hususların talep edildiği de görülmüştür. 9. Sınıf müfredatına yeniden Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili bir ünitenin eklenmesinin uygun olacağı kanaatini taşıyan aza sayıda katılımcının varlığı da bulgular arasındadır.

3.2.2.4. Kader İnancı Öğretiminde En Uygun Kademe ve Sınıfa Yönelik Bulgular

Katılımcılara “*Kaza ve kader inancı konusu sizce hangi düzeyde ve kaçınıcı sınıfta verilmelidir?*” sorusu iletilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (19) konunun lisede verilmesini uygun bulmuşken, bazı katılımcılar (8) hem ortaokulda hem lisede verilmesi gerektiğini belirtmiş, bazıları (2) ise ilkokuldan başlayarak her kademede verilebileceğinin altını çizmiştir. Bir katılımcı ise kader gibi zor bir konunun nasıl anlatılacağına üzerinde durmayı daha gerekli gördüğünden bu soruya dair bir yorum yapmamıştır. Katılımcılar arasında kader konusunun 9. sınıfta (6), 10. sınıfta (8), 11. sınıfta (14) ve 12. sınıfta (4), verilmesinin uygun olduğunu ifade edenler bulunduğu gibi, lisede her sınıfta (2) kademeli olarak verilmesi gerektiğini söyleyenler de olmuştur.

Kader konusunun ilkokuldan başlayarak her kademede, o dönemin özelliklerine uygun şekilde verilmesini uygun gören katılımcılardan biri bunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Bizde böyle bir sıkıntı var, kaza ve kader konusunu 11’e koyduk olmadı, haydi 10’a alalım, 10’da ağır geldi, haydi 12’ye...böyle domino taşı gibi yer değiştirmeye çalışıyoruz...Kaza ve kader inancı, 8’de 8.sınıf öğrencisinin anlayacağı şekilde, ... pedagogumuz yok mu bizim? ...lise ya da orta okul ya da ilkokul her safhasında ihtiyacımız var...” (Ö18, E, L, 5, AL).

Ortaokulda kader konusunun temellerinin atılması gerektiğini belirten katılımcılardan biri bu konuda “*Bence ortaokuldan itibaren verilmeli...çocuklar hayata daha erken başlamış olabiliyor. Mesela başlarına gelen çoğu şeyi kadere bağlayabiliyor. Kader değil de din diyor işte...Çocuk direkt oraya yönlendirebiliyor. Dolayısıyla bu bilinci çocuğa küçük yaştan itibaren basit şekilde vermeli, anlatmalı...*” (Ö20, K, YL, 8, SBL)

diyerek öğrencilerde erken yaşlarda yanlış kader algısının oluşmasını önlemek gerektiğine değinmiştir.

Kaderle ilgili ünitenin, sorgulama döneminin başlaması açısından 9. sınıfta olması gerektiğine dair bir katılımcı “...kader konusu ama 11’deydi, 9’a almak lazım. 9. sınıf çocukları anlarlar, bilirler artık onu çünkü o dönemde sorgulama evresinin başında onu vermek lazım.” (Ö11, E, YL, 26, FL) demişken başka bir katılımcı felsefe derslerinin başladığı 10. sınıfta kader konusunun da verilmesi gerektiğini “...mümkünse 10. Sınıfta olsun. Felsefe onda başlıyor ne kadar erken olursa iyi olur.” (Ö26, E, L, 22, AL) sözleriyle ifade etmiştir. 11. sınıfın kader inancı konusunu vermek için daha uygun olduğunu düşünen diğer bir katılımcı ise “...Çocuk daha 9. sınıfta ortaokul kafasıyla geldiği için veremiyorsunuz bu bilgileri. 10. sınıfta biraz oturuyor ama ben 11. sınıflarda verilmesinden yanayım. Çünkü 12. sınıf...çocuğun üniversite hazırlık ağırlıklı geçen bir zaman dilimi oluyor genelde. 11 ideal sınıf.” (Ö10, E, L, 7, AL) yorumunu yaparak 9. sınıf öğrencisinin konuyu irdelemek için yaşça küçük olduğunu, 12. sınıfın sınav telaşı sebebiyle uygun olmayacağını, en uygun dönemin 11. sınıf olduğunu belirtmiştir. Bir katılımcı ise öğrencinin 12. Sınıfta zihnen olgunlaştığını göz önünde bulundurarak liseden çıkmadan önce kader konusunu irdelemesinin daha uygun olduğuna ilişkin fikrini “...12.sınıf, 18 yaşında bir zihin, öğrendiği bilgiyi harmanlıyor...sorgulayıp oturtturuyor, o heves, ispatlama olayları da geçiyor...tıpkı 8’de verdiğimiz gibi 12’de de versek çok daha güzel olur gitmeden önce bütün her şeyi oturttururuz.” (Ö29, K, L, 8, AL) cümleleriyle açıklamıştır.

Katılımcılara ek olarak iletilen, “Hangi kavramların derinlemesine incelenmesi sağlanmalıdır?” sorusuna cevaben kader konusu ele alınırken üzerinde durulması gereken kavramlar hususunda katılımcılar birbirinden farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bu çerçevede kaderle ilgili külli-cüzi irade (13), tevekkül (6), özgürlük ve sorumluluk (6), Allah’ın sıfatları (5), ecel (4), rızık (4), kötülük problemi (3), ömür (2), kaderin tanımı (2), sünnetullah (2), sağlık ve hastalık (2), evrendeki yasalar (2), Hızır-Musa(as) kıssası (2), mutlak-muallak kader (1), Allah’ın ve insanın bilgisinin sınırları (1), çalışmak-kazanmak (1), alınyazısı-kısmet (1), başarı-başarısızlık (1) gibi konuların üzerinde durulmasını gerekli gören katılımcılar olmuş, bazıları (8) ise kaderle ilgili tüm kavramların irdelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bazı katılımcıların buna dair düşünceleri şu şekildedir:

“İrade konusu, Allah’ın sıfatları konusu çok daha detaylı incelenmeli bence. Eskisi gibi eski kitaplardaki gibi olacaksa hiç olmasın...” (Ö7, E, L, 13, FL).

“...külli irade ve cüzi iradenin güzel bir şekilde anlatılması gerektiğini...eceldir, rızıktır...mutlak kaderle, muallak kader ile muayyen kader arasındaki farkı, insanın kendisine düşen rolleri, görevleri...” (Ö29, K, L, 8, AL).

“...insanın sorumluluğu ve sünnetullah dediğimiz kavram da olmalı, özgürlük ve ne yazık ki hayır ve şer... kültürel dağarcığımızda yer alan kelimeler işte alinyazısı, mukadderat, nasip kismet gibi bu tür kavramları da iyi irdelemek gerekiyor...” (Ö8, E, L, 26, AL).

“...hayata uygulama biçimi olarak doğru tevekkül konusu, bizim seçim ve sorumluluğumuzun ne kadar ciddi olduğu o konuda altını çizerek anlatılabilir...” (Ö9, K, L, 15, FL).

“Mesela Hızır ile Musa (as) hikayesini eklenmesini talep ettim. Kur’an-ı Kerim’de bunu kaza-kadere en güzel örnek olarak vermiş, olayların arka perdesini bilmek istemesi, her şerde bir hayır vardır, her hayırda bir şer olabilir anlayışı da var...” (Ö14, E, L, 25, AL).

“...kötülük problemi vb. var ya, işte o konular hep bizi bulan meseleler, bence o konular üzerinde durmakta fayda var...” (Ö25, E, L, 16, AL).

Kaza ve kader inancının verildiği ünite de kaderle ilgili tüm kavramların yer alması gerektiğine dair bir katılımcı şunları söylemiştir: *“Kaderle alakalı bütün kavramlar incelenmeli. Birini eksik edemeyiz...birbirini bütünleyen şeyler. Sonuçta ‘Vücudumuzda ayaklarımız mı daha önemli, yoksa ellerimiz mi?’ deme lüksümüz yok...hepsi bütünlük içinde değerlendirilmeli...” (Ö15, E, YL, 22, AL).* Başka bir katılımcı ise öncelikle kaderin bütüncül tanımına yer verilip sonrasında tüm kavramların bu çerçevede incelenmesine dair *“Bütüncül tanım yapıldıktan sonra tüm kavramlar ona göre yer alabilir, kaderle ilgili konuşulan ne kadar kavram varsa tabii hidayet, rızık, ecel...” (Ö26, E, L, 22, AL)* demiştir.

Kaderle ilgili kavramların bilimsel, mantıksal deliller ve güncel örneklerle açıklanması ve böylece dini kavramların öğrencilerin hayatlarında yer edebilmesi gerektiğinin altını çizen katılımcılar olmuştur. Bu katılımcılardan biri bunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

“...kavramlarımızın sağlıklı bir şekilde verilmesi gerekiyor. Bilimsel esaslara, rasyonel mantık kurallarına, medeni dünyanın diline uygun...temel insan hak ve

hürriyetlerine...uygun olarak verilmesi gerekiyor aksi taktirde anlattığınız şeyler boşlukta...olsa da olur olmasa da olur şeyler olarak kalıyor çocuğun hayatında. Halbuki dinin kendisine yük olmadığını, hayatta karşılaştığı zorlukları yükleri omzundan alan çok önemli bir değer olduğunu ifade edebilmek dine bakışımız çok değişir...” (Ö23, E, YL, 23, FL).

Sonuç olarak; kaza ve kader inancı öğretimi için en uygun sınıf konusunda katılımcıların net bir fikre sahip olmadığı söylenebilir. Bununla beraber katılımcılar arasında, kaza ve kader inancının öğrencilere lise düzeyinde, 11. sınıfta verilmesi gerektiği düşüncesinin ağırlıkta olduğu da görülmektedir. Bazı katılımcılar ortaokulda konuya giriş mahiyetinde temel bilgilerin verilmesinin faydalı olacağını düşünmektedirler. Kader konusunun sadece belli bir düzey ve sınıfta verilmesini doğru bulmayıp, sarmal eğitim sistemine uygun olarak kademeli bir şekilde yıllara yayılmasının daha uygun olduğunu belirtenler de olmuştur. Katılımcılar, bu bağlamda üzerinde durulmasını gerekli gördükleri kavramlar hakkında çeşitli fikirler beyan etmişler, kavramlar irdelenirken öğrencilere hitap edebilecek bir anlatım tarzının kullanılması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Kavramların öğrencilerin hayatlarında anlam kazanabilmesi açısından, bilimsel deliller ve güncel örnekler üzerinden açıklanmasının lüzumuna işaret eden katılımcıların varlığı da bulgular arasındadır.

3.2.3. DKAB Ders Kitaplarında Tercih Edilen Kaza ve Kader Anlayışına Yönelik Bulgular

DKAB ders kitaplarındaki kader anlayışı hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için katılımcılara “2018 yılı öncesi DKAB ders kitaplarında tercih edilen kaza kader inancı anlayışını nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların yarısından fazlası (19) ders kitaplarındaki kader anlayışında herhangi bir problem olmadığını ve kitapların bu konudaki yaklaşımını uygun bulduklarını dile getirmişken bazı katılımcılar (11) ise kitaplardaki kader anlayışının bazı tutarsızlıklar barındırdığına işaret ederek bu noktada DKAB ders kitaplarını problemli gördüklerini ifade etmişlerdir. Kitaplardaki kader inancı anlayışını uygun bulan katılımcıların (19) ders kitaplarında konunun geleneğe uygun ve makul olarak Ehl-i Sünnet yaklaşımı ile ele alındığının altını çizdikleri görülmüştür. Bunun yanında bu katılımcıların bazıları (6), öğretmenin yine de kitabı bazı noktalarda tamamlaması gerektiğine işaret ederken bazıları (3) ise kitabın

konuya yaklaşımını uygun bulduklarını ifade etmelerinin yanında öğrenci açısından çok da tutarlı ve açıklayıcı olmadığını eklemişlerdir. Ders kitaplarını, kader inancı konusundaki yaklaşımlarının tutarsız olduğu yönünde eleştiren katılımcıların büyük kısmı (9) kitaplardaki kader tanımı ile yapılan açıklamaların çeliştiğini, konunun insanın eylemleri ile ilgili kısmının açıklanmaya muhtaç olduğunu belirtmişken, konunun çok sık çerçevede ele alındığını, farklı bakış açılarına da yer verilebileceğini belirten katılımcılar (3) da olmuştur.

Ders kitabında tercih edilen kader anlayışını uygun bulan bir katılımcı kitapların çoğunluğa hitap etmesi bakımından gelenekteki Maturidi anlayışa uygun olmasına dair “...Türkiye’nin büyük bir çoğunluğunun Maturidi olduğunu düşünürsek bu noktada kesinlikle böyle anlatılmasının daha doğru olduğunu düşünüyorum.” (Ö12, E, L, 11, SBL) demişken bir başka katılımcı aynı hususa “Kitap bütün liselere...her düzeydeki öğrenciye hitap ediyor... Bu diğer konularda da olduğu gibi daha çok Maturidi’nin görüşleri üzerinden gerçekleşiyor... çok temel olması anlamında bir problem görmüyorum...” (Ö25, E, L, 16, AL) sözleriyle vurgu yapmıştır. Diğer bir katılımcı ise insanın akıl ve sorumluluğuna dikkat çekmesi açısından bu yaklaşımın tercih edilmesinin uygunluğuna dair şu yorumu yapmıştır: ““Anlayışta bir çarpıklık yoktu, güzeldi. Kavram olarak güzel ele almıştı...Maturidi kelimini baz almıştı...İnsanın aklı, insanın sorumluluğuna dikkat çekiyordu.” (Ö24, K, L, 16, AL). Maturidi anlayışın günümüz gençlerine kader konusunu aktarmada en uygun yaklaşım olduğunu düşünerek, kitapların bu hususta başarılı olduğuna vurgu yapan bir katılımcı ise “Ehl-i Sünnet anlayışı kader konusu için uygundu. Günümüzde de bütün itikat konuları Maturidi kelamı ile anlatılmalı...Gençlik gerçekten yani aklının doyurulmasını istiyor...Akıl çağına en iyi hitap eden de Maturidi kelimidir...” (Ö11, E, YL, 26, FL) demiştir.

Kitaplardaki kader inancı yaklaşımının yerinde olduğu ancak öğretmenin farklı yönlerde kitabı tamamlaması gerektiği fikrinde olan katılımcılardan biri “Kitaplarımızda kaza-kader konusu eskiye oranla...kaderi mübrem-kaderi muallak ayrımı gerçekten güzel...Ata kanunu dediğimiz kaderin değişmesi konusu güzel işleniyor...burada öğretmenin çok iyi aktarması lazım.” (Ö19, E, YL, 16, AL) demiştir. Kitaplardaki yaklaşımın akla hitap etmesi bakımından da uygun olduğunu ancak öğrenciye hitap edebilmesinin öğretmene bağlı olduğunu düşünen bir katılımcı ise bunu şu şekilde

yorumlamıştır: “İyi buluyorum kitapları. Kaderin Kuran perspektifinden yola çıkarak bir ölçü anlamına geldiğini anlatılıyor...çocukların akıllarına da tatmin edecek düzeyde ama bütün bunlar neticede bir metin...hayatileştirmek...bir kültür oluşturmak öğretmene bağlı.” (Ö8, E, L, 26, AL).

Kendileri kitaptaki kader inancı yaklaşımını uygun buldukları halde öğrenci açısından bazı problemler barındırdığını ekleyen katılımcılardan biri “...tabi ki şöyle bir yaklaşımı görmemiz lazım, hangi öğrenci grubuna, hangi dille bunun anlatılması lazım? ...Bu önemli bilgiyi çok açık, net vermek istiyor ama tabi bu öğrenci grubuna...çok böyle köşeli olması konuyu anlatmak açısından, anlamak açısından çok faydalı olmuyor...” (Ö13, E, L, 25, AL) diyerek öğrenci gruplarının ve anlayışlarının birbirinden farklı olması bakımından kitabın kader konusundaki yaklaşımının da farklı şekillerde yorumlanmaya müsait olduğu yorumunu yapmıştır.

DKAB ders kitaplarında tercih edilen kader inancı yaklaşımının tutarsız olduğunu belirten katılımcılardan biri “...çok tutarsız bir şey ortaya çıkıyordu...kader kavramının tanımını yaparken klasik bir tanım yapmışlar ama bunu izah etmek isterlerken daha farklı bir yaklaşımla yaklaşmışlar...kaderin insan fiilleriyle ilgili ilişkisi...üstü kapalı bir şekilde bırakılıyor...Çocuk konuyu tam olarak anlayamıyor. Kaderi sadece Allah’ın bilgisi...evrende var ettiği düzen, sistem olarak çocuğa sunuyor.” (Ö5, E, YL, 6, AL) diyerek kitapta yapılan kader tanımıyla izahların farklı izlenimler uyandırdığını ayrıca kaderin insanla ilgili olan yönüne dair net bir yaklaşım ortaya konulmadığını belirtmiştir. Kitapların bu noktadaki tutarsızlığına dair diğer katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“...kader tanımı problemlidir. Maturidîliğe ait bu tanım Maturidîliğin açıklamalarını da yansıtmıyor. Eş’arîliğin ve Maturidîliğe bazı özel kavramları kullanılmakla birlikte açıklama ve alt bazı kavramların izahında Muteziliğe yakın özgürlükçü ifadeler yer veriliyor...Maturidi gibi tanımlayıp, Eşari gibi yaşıyıp, Mutezile gibi inanmak istiyoruz...” (Ö26, E, L, 22, AL).

“...değişemezmiş gibi bir algı vardı...Hele o ecel meselesi...şu mesajı veriyordu. Biz boşuna yaşıyoruz, boşuna uğraşıyoruz. Her şey zaten hazır yazılmış, çizilmiş. Çocuğa orada şu ayrım verilmemiş...” (Ö30, K, L, 11, AL).

Kader inancının nasıl bir yaklaşımla anlatılması gerektiği konusunda kendisinin de kafa karışıklığı yaşadığını ifade eden bir katılımcı “...açıklarken akıldan gidiyoruz. İşte

tabiri caizse tahtaya bir formül çiziyoruz...böyle akla çok vurguluyorum, Mutezile gibi bir bakıyorum. Teslim olmamız lazım, Maturidi gibi...net bir şeyimiz olmayabiliyor...” (Ö29, K, L, 8, AL) diyerek akılcı açıklamalar yapmakla teslim olmak arasındaki ikileme işaret etmiştir.

Kitaplarda kader konusuna çok sığ yaklaşıldığını belirterek öğrenciye karşılaştırma yapma imkânı verilmemesini eleştiren bir katılımcı bu fikrini şu cümlelerle açıklamıştır: *“Orada da bir bilgi aktarımı şeklindeydi... tek düze Ehli Sünnet anlayışını yansıtmaya çalışıyor, dolayısıyla kalıcı olmuyor. Çocukta bir muhakeme, bir kıyaslama mukayese edebilme imkânı oluşmuyor dolayısıyla sanki iyi bir şey yapılıyor...”* (Ö15, E, YL, 22, AL). Aynı hususa dikkat çeken başka bir katılımcı da *“Neticede bizim için Maturidilik, Eşarîlik önemli ama...aşırıya kaçmamak kaydıyla, Mutezilenin, Şia’nın görüşlerine yer verilebilirdi. Artık günümüzde Şia sayısı...Caferiler artık çoğalmaya başladı...”* (Ö7, E, L, 13, FL) diyerek kitapların belli bir ekolün anlayışına bağlı kalmasını uygun bulmadığı dile getirmiştir.

Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde katılımcıların DKAB ders kitaplarında tercih edilen kader inancı yaklaşımını çoğunlukla uygun gördüğü, konunun Ehli Sünnet’in Maturidi anlayışı ile ele alınmasında herhangi bir problem olmadığını düşündükleri ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısının öğrencileri sınırlandırarak, onlara hitap edemediği, ders kitaplarında belli bir görüşe bağlı kalınmaması gerektiği fikrini taşıyan az sayıda katılımcı da mevcuttur. Ders kitaplarında kader konusunun Maturidi anlayışa uygun ele alındığına yönelik genel kanaatin aksine bazı katılımcılar kitapların birtakım tutarsızlıklar barındırdığına işaret etmişlerdir. Bu katılımcılar kader tanımının Maturidi anlayışa uygun yapılmasının yanında kitaplardaki izahların bu tanımla pek de uyuşmadığını, bu durumun ayrıca açıklanmaya muhtaç olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların bu tespitleri ışığında, inanç esaslarından biri olan kader konusunda ders kitaplarında net bir tavır ortaya koyulmaya çalışıldığı ancak konuyu günümüzün gençlerine geleneğe bağlı kalarak açıklamanın kendine özgü bazı sıkıntılar barındırdığı ortaya çıkmaktadır. Bazı katılımcılar öğretmenlerin bu sıkıntıları gidermeleri gerektiğinin üzerinde dururlarken, bazıları kitapların kader konusunu ele alışımda yaşanan bu uyuşmazlıklar nedeniyle öğretmenlerin daha fazla zorlandığına vurgu yapmışlardır.

3.2.4. DKAB Ders Kitaplarının İçerik, Anlatım ve Üslup Açısından Kader Konusundaki Yeterliliğine Yönelik Bulgular

Müfredatta kader inancı konulu ünitenin bulunduğu dönemde okutulan kitapların yeterliliği ile ilgili daha detaylı düşüncelerini öğrenmek amacıyla katılımcılara “2018 yılı öncesi DKAB ortaöğretim ders kitaplarını içerik, anlatım ve üslup açısından değerlendirdiğinizde, ders kitaplarının öğrencilerin kaza ve kader inancı konusundaki sorgulamalarına cevap verebilme durumu ile ilgili neler düşünüyorsunuz?” sorusu iletilmiştir. Katılımcıların tamamına yakını bu soruya, ders kitaplarının öğrencilerin sorgulamalarına cevap verme konusunda yetersiz kaldığını (25) belirterek cevap vermişken, birkaç katılımcı (5) bu hususta ders kitaplarının yeterli olduğunu düşündüklerini dile getirmiştir. Kitapların yeterli olduğunu düşünen katılımcılar arasında ders kitabından ziyade öğretmenin kritik fonksiyonunun önemli olduğuna (2), öğrencilerin derse ve konuya ilgisizliğine (1) işaret ederek, öğrencilerin (1) ve öğretmenlerin (1) ders kitabı okuma gibi bir alışkanlığı olmadığını ifade eden, kitabın içerik ve üslup olarak iyi olduğunu dile getirenler (3) olmuştur. Ders kitaplarının öğrencilerin kaza ve kader inancı konusundaki sorgulamalarına cevap vermede yetersiz kaldığını belirten katılımcılar bu düşüncelerini; içeriğin iyi yapılandırılmaması (18), dil, üslup ve görsellik noktasındaki yetersizlik (17), konunun yüzeysel işlenmesi (7), öğrencinin ilgisini çekememe (18) gibi hususlara vurgu yaparak açıklamışlardır. Ayrıca kitapların ekonomik ve benzeri kaygılarla yazıldığını düşünen katılımcılar (3) da bulunmaktadır. Öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama konusunda kitaptan çok öğretmenin etkili oluşuna vurgu yapan, derslerde kitap kullanmadıklarını belirten katılımcıların aksine bazı katılımcılar (7) ders kitaplarını, öğretmenleri yönlendiren ortak bir kaynak oluşu bakımından önemli gördüklerini ifade ederek, kitaplardaki yetersizliklerin geçiştirilmemesi gerektiğinin üzerinde durmuşlardır.

Ders kitaplarının genel anlamda yeterli olduğunu ifade eden bazı katılımcılar öğretmenin kritik fonksiyonuna dikkat çekmiştir. Öğretmenlerin ve öğrencilerin kitap kullanmadıklarını belirten ve öğretmenlerin, dersleri öğrencilerin ihtiyaçlarını dikkate alarak işleminin gerekliliği üzerinde duran, ders kitabından fazla bu durumun irdelenmesi gerektiğini düşünen bir katılımcı bu düşüncesini şu şekilde açıklamıştır:

“...ders kitapları hiçbir zaman yüzde yüz öğretmenlerin memnuniyetini karşılayamaz...burada çok takılmaya gerek yok, hatta kendi adıma son yedi yıldır ders kitabı ile derse girmiyorum. Çünkü ders kitabı kullanma alışkanlığı hocalarda da yok öğrencilerde de...hocalarımızın bu dinamizmi...gençlerin inanç psikolojilerini yakalamaları lazım. O yüzden kitap bana...kullandığım güzergaha uymayabilir...örneklendiremezseniz, o gün siz sadece kitaba göre konuşan dinlenilmeyen, bir hoca olursunuz...” (Ö19, E, YL, 16, AL).

Ders kitaplarının içerik olarak yeterli olduğunu ancak kitapların tek başına öğrencilerin sorularına cevap vermesinin mümkün olmadığını düşünerek öğretmen faktörüne dikkat çeken başka bir katılımcı ise *“Bilgi ve içerik anlamında yeterliydi...bilhassa kaza kader konularında çocukların zihinlerindeki sorunlar çok daha farklı...işte burada öğretmen kendisi bir şeyler eklemese kitapların doğrudan bir şey vermesi çok da mümkün değil bence.” (Ö12, E, L, 11, SBL)* demiştir.

Ders kitaplarının kaza ve kader inancı konusunda yeterli olduğuna ancak öğrencilerin derse olan ilgisizlikleri nedeniyle kader konusundaki problemlerini çözemediklerini belirten bir katılımcı şunları dile getirmiştir: *“Bana göre yeterli. Çocukların derse dinleme ve algılama açısından problemleri var, dinlemeyen çocuklar kendi anlayışlarını devam ettirebiliyorlar.” (Ö14, E, L, 25, AL).*

Birbirinden farklı anlayışlara sahip öğretmenlerin varlığına dikkat çekerek, kader inancı konusunda ortak bir anlayış sunması ve bir inanç meselesi noktasında öğrencileri kontrolsüz müdahaleye bırakmamak bakımından ders kitaplarının konuyu sunumunu önemseyen ancak bu noktada içeriğin iyi yapılandırılmaması nedeniyle kitapların oldukça yetersiz kaldığını belirten bir katılımcı bunu şu şekilde yorumlamıştır:

“...maalesef cevap vermede yetersiz kalıyor. Ders kitaplarından çocuklar kader ve kaza ile ilgili hiçbir şey öğrenemezler...yani çocukların o sorduğu sorularının karşısında...bırakılan boşlukları öğretmenler dolduruyor...açıkçası çok farklı farklı ideolojik düşüncelere sahip olan öğretmen arkadaşlarımız da var...kitapların içinin düzgün doldurulması, düzgün bir şekilde bizim elimizin altında bir kaynak olmasını bu açıdan çok önemsiyorum. Çünkü en azından ortak bir paydada...” (Ö2, E, L, 18, SBL).

Öğrencilerin ders kitaplarını okuduğunu ancak kitapların gençliğin sorularına cevap vermede içerik ve üslup olarak yetersiz olduğunu belirterek konuların geçirildiğini

düşünen bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: “...kes-kopyala yapılmış gibi, yani bize kitaplar geliyor...Keşke biz seçsek, bazıları gerçekten içerik olarak, görsel olarak kötü oluyor...Kitabı okuyor öğrenciler tabi ki kitap için de öncelikle gençlik iyi anlaşılmalı, problemler ortada... Akademik ve kavramsal bir üslubu vardı. Dostlar alışverişte görsün mantığı var, boş...” (Ö24, K, L, 16, AL). Ders kitaplarının öğretmeni yönlendirmede önemli bir materyal olduğu fikrini taşıyan diğer bir katılımcı ise kitaplardaki kader konusunun sunum ve içerikçe öğrencilerin sorgulamalarına cevap veremediğine, hatta daha fazla kafa karışıklığına neden olduğuna dair “...elimizdeki materyal çok önemli sonuçta onu takip ediyorsun...çocukların sorabileceği o kadar çok değişik sorular geliyor ki onlarla ilgili mesela kitaplar çok yetersiz. Konu anlatımı çözümden çok daha büyük fikir karmaşıklıklarına yol açıyordu ve bu da bizleri sıkıntıya düşürüyordu. İçerik sunumu oldukça yetersizdi. İlgi çekmekten çok, göz korkutan cinsten bir sunum sahibi olduğunu düşünüyorum.” (Ö9, K, L, 15, FL) demiştir. Aynı düşünceyi paylaşan diğer bir katılımcı öğrencilerin daha bilimsel açıklamalar beklediğini ekleyerek ders kitaplarının bu noktada yönlendirici olmadığından yakınmış ve şöyle demiştir: “Kitap başka bir şey anlatıyor, biz başka bir şey konuşuyoruz çocuklarla. Bence yetersizdi. Daha akla hitap eden, daha bilimsel olabilirdi...Kitabın bu konularda bizi yönlendirebiliyor olması çok önemlidir. Belli bir çerçevede olduğu için biz kendi inisiyatifimizi de kullanamıyoruz...” (Ö7, E, L, 13, FL). Bunların yanında, kitaplarda kader konusunun geçirtilildiğini, olması gerektiği gibi sunulmadığını, öğrencilere dinin akılla açıklanamayacak kısmının da bulunduğunu anlatmak gerektiğini dile getiren (4) katılımcılar da olmuştur. Bununla ilgili bir katılımcı şunları aktarmıştır: “Cevap veremiyor...İslam tasavvurunda var olan kader anlayışı öğrenciye sunulmuyor...Bunun üstünün örtülmesi yerine, yuvarlak ifadelerle geçirilmesi yerine açıklanması lazım...bir dinden bahsettiğimizde insan idrakinin fevkinde olan birtakım şeyler vardır...illa tam olarak salt akılla ortaya konulacak delillerle ispatlanması gerekmiyor...” (Ö5, E, YL, 6, AL).

Öğrencilerin merak ve ilgileri karşısında ders kitaplarının çok boş ve yetersiz olduğu, sınava hazırlık dışında öğrenciye bir katkısı olmadığı fikrindeki bazı katılımcıların ise özellikle ders kitaplarında kullanılan görsellerin fazla ve ilgi çekici olmayışına vurgu yaptıkları görülmüştür. Bu katılımcılardan biri şu yorumu yapmıştır:

“...yeterli değildi...çocuk o kitabı ele aldığında resmede bakıyor ama çok doyurucu, çok ilginç resimler değiller...Bilgiler çok güncel ve öğrencilerimi doyuracak bilgiler değiller. Çok geleneksel, çok sığ bilgiler olarak kalıyor. Benim öğrencilerim çok daha farklı şeyler arıyor...Üslup olarak da yeterli gelmiyor. Kitaplara sadece ‘yazılıda neresi çıkabilir?’ tarzında bakıyorlar...bilgilerine yeni bilgi katma anlamında katkıları olmuyor.” (Ö4, K, L, 15, FL).

Başka bir katılımcı da *“...her sayfasında ilkokul kitabı gibi fotoğraflarla dolu... Bu kadar fazla görsel, bu çocuklar lisede artık...ne gerek var...boş kalmasında fotoğrafla doldurulum maksadıyla...” (Ö2, E, L, 18, SBL)* diyerek kitaplardaki görsellerin fazlalığına işaret etmiştir. Kullanılan görsellerin ve verilen örneklerin öğrencilere hitap edemediğine dikkat çeken diğer bir katılımcı bu düşüncesini *“...görselleri çok gereksiz, ilgi çekmiyor, hatta dalga geçiyorlar...kader konusuna da sürekli uzayı koyarlar...kesinlikle kader ve kazayı alanındaki bir insanın, gençlerin ne soracağını bilerek...bir genetikten örnek vermeli, DNA’yı, RNA’yı anlatmalı kader örgüsüne vuracaksa...hala tarla, insanların dilleri, ırkları...nitelikli örnek eksiklerimiz var.” (Ö29, K, L, 8, AL)* ifadeleriyle dile getirmişken, bir katılımcı kitabın dil ve üslupça yetersiz olduğunu belirttikten sonra benzer örneklerin tekrar edilmesinin öğrencileri sıkıldığını şöyle dile getirmiştir: *“Dil ve üslup konusunda çocuklara cevap veremediğini düşünüyorum...Bazı ünitelerde aynı örnekler tekrar ediliyor, bu mesela sıkıcı oluyor.... Kaza ve kader konusunda da böyle tekrarlar vardı... Paragrafın birinde bir örnek veriyor, iki-üç paragraf sonra o örneğe benzer bir örnek daha veriyor...” (Ö3, E, L, 25, SBL).* Bu noktada kitaplarda öğrencilerin hayatlarıyla irtibatlı örnekler verilmeyişine ve konuların irdelenmeden geçilmesine tepki gösteren bir katılımcının yorumu ise şöyledir: *“Deyin ki hocam şu kitapta kaderin bir zorlama olmadığı çok güzel örneklerle anlatılıyor, ...Mümkün değil, biz hayatın içinden örneklerle çocuğun aklına sokuyoruz ama biliyorsunuz, kitaplarımızda ‘nasıl yuvarlarım, aman bir yerlere değmesin, halledeyim geçeyim.’...bu sefer cümlede meramımızı anlatmamış oluyoruz...” (Ö22, E, YL, 30, FL).*

Ders kitaplarındaki okuma parçalarının yetersiz olduğunu belirterek, dil ve anlatımca da öğrencilere hitap etmekten çok uzak olduğuna dikkat çekmek isteyen bir katılımcının buna dair ifadeleri şöyledir:

“Okuma parçaları yetersiz...Kader konusunda da kitaplarda numune parçalar olması...bunların da edebi değeri olması...nitelikli insanların mutlaka yazım çalışmalarında bulunması gerekiyor...Klasik evliyalara dili var ya, bunlar hayata geçmeyecek şeyler gibi görüyor çocuk...inşallah kelimesi bugün pelesenk olmuş dillerde. Dini kavramların hepsini mahvettik. Sterilleştirmek gerekiyor...” (Ö8, E, L, 26, AL).

Aynı hususa dikkat çekerek, ders kitaplarına daha nitelikli okuma parçaları eklenebileceğinin altını çizen başka bir katılımcı *“Ders kitabının dilinin estetiği olmadığını düşünüyorum. İslam’ın çok geniş bir müktesebatı var. Çok güzel okuma parçaları konulabilir kitaba. Kitapların sıg ve basit olduğunu düşünüyorum. Konuların çocukları ikna etme düşüncesinden çok uzak olduğu düşünüyorum.”* (Ö23, E, YL, 23, FL) şeklinde yorum yapmıştır.

Kitaplarda yer alan uzun ve teorik metinlerin öğrencilerin ilgisini çekmediğini bir katılımcı şöyle açıklamıştır: *“...kaza-kader konusu ya da kavramsal konular; çok teorik olarak vermişler. Bazılarını da çok uzun anlatmışlar. O çocuğun, o koskoca paragrafları okuması mümkün değil... döndürüp dolaştırabiliyorlar...”* (Ö20, K, YL, 8, SBL).

Kullanılan akademik üslubun öğrencilere ağır geldiğini söyleyerek, gençlerin seviyesine uygun bir dil kullanılmasının daha uygun olacağını düşünen bir katılımcı *“...bir öğretmen olarak okurken sıkılıyoruz yani baktığımız zaman bir akademik makale tarzında yazılmış kitaplardan bahsediyoruz ve gençlere bazen işte uzak gelebiliyor. Bunun yerine daha gençlerin diline inip, onları kuşatan bir kitap yazılabilir miydi?”* (Ö12, E, L, 11, SBL) şeklinde yorum yapmıştır.

Ders kitaplarının öğrencilerin kader konusundaki sorgulamalarına cevap verme durumu ile ilgili olumsuz görüş bildiren katılımcıların bazıları, kitapların farklı kaygılarla yazıldığına dair düşüncelerini de paylaşmışlardır. Bu husustaki bazı ifadeler şu şekildedir:

“Biraz ticarî, biraz da ilgili tarihe yetiştirip komisyondan geçirebilme korku ve gayesi, onun ekonomik getirisi, götürüsü, korkusu aralığında oluşmuş kitaplar oluyor maalesef. Biraz o dünyayla ilgili bilgim var, biraz ‘yaptım oldu, bizimkisi olsun’, böyle işin arkasında başka endişeler oluyor...Rakip firmalar, rakip gruplar...” (Ö6, E, L, 24, AL).

“...kitaba gelince hazırlayanlar da çok tabiri caizse kes, kopyala, yapıştır...belki bunun arka planında maddi kaygılar olabilir ama kesinlikle alanında uzman kişiler olmadığını düşünüyorum...” (Ö29, K, L, 8, AL).

Tüm bu veriler değerlendirildiğinde ders kitaplarının kader inancı konusundaki öğrenci sorgulamalarına ve öğretmenlerin genel beklentilerine cevap vermede yetersiz kaldığı söylenebilmektedir. Öğretmenlerin çoğunluğu, ders kitaplarını ortak bir anlayış ve aktarım sağlamaları açısından önemli bir materyal olarak görmekte, güncellemeler yapılırken de bildirdikleri hususların göz önünde bulundurulmasını talep etmektedirler. Bu noktada bazı katılımcılar, 2018 yılı öncesindeki ders kitaplarının da içerik olarak yetersiz olduğunu, öğrencilerin kader konusunda merak ettiği çoğu hususta bilgi vermediğini ve konuların irdelenmeden geçildiğini, kullanılan dil ve üslubun öğrenciye hitap etmediğini ve güncel örneklerle yer verilmediğini ifade etmişlerdir. Son yıllarda ders kitaplarının öncesine göre daha iyi durumda olduğunu, içerik ve üslupça öğrencilere hitap edebildiğini dile getiren birkaç katılımcı da olmuştur. Bu katılımcılar ders kitaplarından daha fazlasını beklemenin gereksiz olduğunun ve öğrencilerin beklentilerine öğretmenlerin cevap vermesi gerektiğinin üzerinde durmuşlardır. Ancak katılımcılarda ders kitapları konusunda genel bir memnuniyetsizliğin izlendiğini söylemek de mümkündür.

3.2.5. Kader Konusundaki Farklı Yorumlara Bir Arada Yer Verilmesine Yönelik Bulgular

Katılımcılara *“Öğretim programları ve ders kitaplarında, kader inancı ile ilgili konuların farklı yorumlarına bir arada yer verilmesi konusunda düşünceleriniz nelerdir?”* sorusu iletilmiştir. Bazı katılımcılar (13) bu hususta olumlu görüş bildirmiş, farklı yorumlara yer verilebileceğini ifade etmişken, bazıları (11) böyle bir şeye gerek olmadığını ifade ederek, farklı görüşlere bir arada yer verilmesini uygun bulmadıklarını belirtmişlerdir. Kader inancı konusunda farklı yorumların, ancak konuyu öncelikle Ehl-i Sünnet itikadına göre temellendirdikten sonra verilebileceğinin altını çizen, aksi takdirde farklı yorumlara yer verilmesinin uygun olmayacağını bildiren bazı katılımcılar da (6) olmuştur. Farklı yorumlara bir arada yer verilmesini olumlu bulan bazı katılımcılar öğrencilerin kıyaslama yaparak tereddütlerini giderebilmesi (10) ve farklı yorumları başka yerlerden öğrenmemeleri (3) açısından bunun gerekli olduğunu

belirtmişler, kitabın bu noktada objektif olması (3) ve farklı yorumların Kur'an-ı Kerim'den değil, kişilerin görüşlerinden kaynaklandığının belirtilmesi gerektiğinin (3) altını çizmişlerdir. Farklı görüşlerin bir arada yer almasını uygun görmeyen katılımcılar ise, bu durumun öğrencilerin kafasını karıştıracak (10), kader konusundaki temel problemi çözmediğinden gereksiz olduğunu (1) ifade etmişlerdir. Bir katılımcı ise kader inancı konusundaki farklı yorumlara yer vermektense, diğer dinlerdeki kader anlayışı ile İslam dinindeki kader anlayışını mukayese etmenin daha uygun olacağını belirtmiştir.

Kader konusuna dair farklı yorumlara bir arada yer verilmesini uygun gören katılımcılardan (13) biri, öğrencilerin derslerde kader konusundaki farklı yorumları görmesinin ders dışında öğrenmesinden daha iyi olacağına dair, *“Bence bunda bir sakınca yok. Çocuk her şeyi görebilir artık. 11. Sınıfta...Aksine görmeli bence, yani çünkü sonra karşısına çıktığı zaman ‘bu ne?’ diye şaşırmmamalı.”* (Ö1, K, L, 8, FL) demiştir. Ders kitaplarında kaderle ilgili farklı yorumları paylaşmanın öğrencilerin tereddütlerini giderme açısından faydalı olacağını düşünen başka bir katılımcı ise şunları söylemiştir: *“...onların dediğinin ne olduğu kitapta yazmadığı, görmediği, bilmediği için, mesela tepki göstermek adına ‘onları nki ya doğruysa?’ diyebiliyor. Kitapta az çok onların görüşlerine de yer verilirse, arasında kendisi kıyaslama yapabileceği için bir fikri oluşabilir...Uygun buluyorum.”* (Ö4, K, L, 15, FL). Öğrenciye karşı objektif ve açık olmak gerektiğini belirten bir katılımcı, *“...mezhebin ismi zikredilmeden hatta bunların dini yorumlaması noktasında yorumlar olduğu ve hatta farklı düşünen insanların da olduğu...belirtilebilir...bilgi vermeyip, ‘bizim düşüncemiz bu’ dersek diğerlerini elbet başka bir yerden öğrenecek ve bizim bilgiyi ondan saklamış olduğumuz gibi bir durum ortaya çıkacak.”* (Ö21, E, YL, 8, FL) sözleriyle farklı yorumların şahısların fikirlerinden kaynaklandığını da belirtmek gerektiğinin altını çizmiştir. Farklı yorumlara yer vermenin zenginlik olduğunu ancak öncelikle bu farklılıkların çıkış noktalarını anlatmanın, anlamayı kolaylaştıracağını başka bir katılımcı şöyle dile getirmiştir: *“...Farklı görüşlerin verilmesinde fayda var. Çocuğun farklı düşünme, farklı algılama, farklı sonuçlar çıkarması açısından bir zenginlik olduğunu düşünüyorum. Bunların çıkış noktasını en azından bir paragrafla bir sayfayla hikâye etmemiz lazım. Çünkü mesela Mutezile’ ye göre diyoruz. ‘Hocam nedir bu Mutezile?’ diyor...”* (Ö23, E, YL, 23, FL).

Farklı yorumlara bir arada yer vermeyi uygun bulmayan katılımcılardan (11), bu durumun öğrencilerin kafasını karıştıracasına işaret eden bir katılımcı, *“Bence hiç yer verilmesin, kafa karıştırmaya gerek yok. Tarihi süreçte alimlerin çözemediği bir meseleyi bu günkü gençlere, hiç gerek yok. Kendi kulluk sorumluluğu, amacı, iradesi, akli, ilmi neyi gerektiriyorsa onu bilsin çocuk...demez mi ‘bunlar bile tartışmış, net bir fikri yokmuş.’?”* (Ö9, K, L, 15, FL) şeklinde yorum yaparak meselenin ihtilaflı yönünü öğrenciye göstermenin çok da doğru olmadığını vurgulamıştır. Diğer bir katılımcı ise öğrenci açısından problem oluşturacak tartışmalı konulara girmemekten yana olduğunu şu ifadelerle açıklamıştır: *“...bu yaştaki öğrenci grubuna çok böyle marjinal konulardan bahsedilmesinin faydası yok. Bilmesi gereken seviyede bilgilendirmeyle, onun dünyasında herhangi bir sorun oluşturmayacak kadar tartışmalara girmek daha yerinde bir karar.”* (Ö13, E, L, 25, AL). Kader inancı ile ilgili konuların farklı yorumlarına bir arada yer vermenin, öğrencilerin kader konusundaki meraklarını giderme ve onlara cevap verme konusunda herhangi bir katkısı olmadığına, tam tersine konuya olan ilgilerinin eksilmesine sebep olduğuna dikkat çeken bir katılımcı bunu şöyle ifade etmiştir: *“Olumsuz etki yapıyor...bence yoruyor. Daha temel meseleyi bilmeyene ‘Eş’ariyye bunu demiş, Cebriyye bunu demiş’...ilgilenmiyor ki çocuk, ‘Kader ne hocam? Benimle ilgilen, benim soruma cevap ver’ diyor, ben ona başka yerlerden örnek veriyor gibi oluyorum...”* (Ö29, K, L, 8, AL).

Kader inancı ile ilgili konuların Ehli Sünnet itikadına göre temellendirilmeden farklı yorumlarına yer verilmesini sakıncalı gören katılımcılar (6) bulunmaktadır. Bu katılımcılardan biri bu hususta ders kitaplarına yönelik şöyle bir açıklama yapmıştır: *“Öncelikle bizim yani bu milletin...benimsemiş olduğu Ehli Sünnet itikadının doğru bir şekilde sunulması, bununla beraber diğer düşüncelerin öğrenciye sunulması gerekiyor...kitabımızda Ehli Sünnet itikadının benimsendiği görüşler azınlıkta kalıyor...detaylandırılmıyor, daha fazla diğer görüşler açıklanmaya başlıyor...konuların temellendirilmesi gerekiyor.”* (Ö5, E, YL, 6, AL). Diğer bir katılımcı da Maturidi’nin konu ile ilgili görüşlerine ağırlık verilmek suretiyle farklı yorumlarına da yer verilebileceğine dair fikrini, *“Bunlar konabilir ama önemli olan...Kader konusunda İmam Maturidi’nin görüşlerinin ön plana çıkması lazım.”* (Ö14, E, L, 25, AL) sözleriyle dile getirmiştir.

Bunlardan farklı olarak bir katılımcı, tarih sürecinde ortaya çıkan farklı yorumlara yer vermektense öğrencinin diğer dinlerdeki kader anlayışıyla kendi inancını mukayese etmesini sağlayacak bir içerik oluşturmanın daha isabetli olacağını şu cümleleriyle aktarmıştır: “...tarihi birikimi oraya aktarmanın bir anlamı yok. Mesela bir Hristiyan’ın kader anlayışı nasıldır? Bir Çinlinin kader anlayışını nedir? ...Yaşadığımız dünyada benim diğerlerinden farkım ne? ...çocukların da bunu bilmesini isterim. O zaman çocuk kendi inancının farkına varacak. Farklı mezheplerin verilmesi çocukların kafasını karıştırıyor...” (Ö15, E, YL, 22, AL).

Verilen tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde, bazı katılımcıların kader inancı ile ilgili konuların farklı yorumlarına bir arada yer verilmesini uygun buldukları, bazılarının ise bu durumun öğrencilerin zihinlerinde karmaşa oluşturması bakımından doğru olmadığı görüşünü taşıdıkları ortaya çıkmaktadır. Öğrencilere bu inanç meselesi ile alakalı öncelikle Ehl-i Sünnet’in Maturidi anlayışını aktarmak gerektiğini düşünen bazı katılımcılar da bulunmaktadır. Farklı yorumlara yer verilmesini uygun bulan katılımcılar, özellikle bu yorumların şahıslara ait fikirler olduğunun altını çizmek ve ortaya çıkma nedenlerine kısaca temas etmek gerektiğine dikkat çekmişler, bunun daha objektif olacağını belirtmişlerdir.

3.2.6. Kader Konusundaki Problemleri Gidermeye Yönelik Önerilere Dair

Bulgular

DKAB Ortaöğretim Programı ve ders kitaplarında kader konusunun ele alınışı ve bu noktada tespit ettikleri problemler ile ilgili değerlendirmelerini aldıktan sonra katılımcılara, “Ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancına dair yaşadıkları problemleri gidermek için ne tür önerilerde bulunabilirsiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruyu farklı farklı boyutlara temas ederek yanıtladığı görülmüştür. Bazı katılımcılar, MEB DÖGM’nin öğretmenler için rehberlik edici ve destekleyici materyaller geliştirmesi (26), müfredatın ve ders kitaplarının iyileştirilmesi (23), DKAB öğretmenlerinin mesleki gelişimine yönelik çalışmalar (hizmetçi eğitim/seminer) düzenlenmesi (11), nitelikli öğretmen-öğrenci ilişkilerinin geliştirilmesi (5), öğretmenlerin kendilerini güncellemeleri (4), inançla ilgili konuların bütüncül din yaklaşımıyla ele alınması (4) gerektiğinin üzerinde durmuşlar, bazıları da eğitim sisteminde yaşanan genel aksaklıklara dikkat çekerek bu alanda düzenlemeler yapılması

(3) gibi tekliflerde bulunmuşlardır. Bir katılımcı da ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancına dair yaşadıkları problemleri gidermek için öncelikle toplumun bilinçlendirilmesinin üzerinde durmuştur.

Soruya dair yorum yaparken DKAB derslerindeki materyal eksikliğine değinen (26) katılımcıların, öğretmenler için rehberlik edecek internet ve sosyal medya içerikleri (16), örnek sunumlar (5) ve öğrencilerin güncel sorularından oluşan yazılı kaynaklar (5) oluşturulmasının gerekliliği üzerinde durdukları görülmüştür. Bir katılımcı MEB'den bu konudaki beklentileri ile ilgili şöyle demiştir:

“...e-kitap gerekli. En sıradan bir yayın evi bile artık bunu yapabiliyor. Ben bakanlığın, artık bu konuda kendisini geliştirmesi gerektiğini düşünüyorum...o kitabın kare kodu var, okutunca onunla ilgili videolar, testler çıkıyor karşına. Kitap tahta ile etkileşimli, ya da doğrudan bağlantısı var...Bu entegrasyon hala bizim kitaplarımızda yok...z-kitap, zenginleştirilmiş kitap diyoruz. Bu acil bir ihtiyaç.” (Ö18, E, L, 5, AL).

Bir başka katılımcı DÖGM'nün daha nitelikli materyaller üretmesi gerektiğine dair görüşünü şu sözlerle açıklamıştır: *“Din Öğretimi Genel Müdürlüğü profesyonelce görsel ders materyalleri biriktirsin. Diyorlar ki bize ‘EBA var’...EBA şu anda çöplük halinde...biri ezan okuyor, video atıyor oraya, biri Allah-u Ekber diyor, video atıyor olmaz...”* (Ö11, E, YL, 26, FL).

MEB tarafından, sosyal medyada öğrencilerin ilgisini çekecek içeriklerin hazırlanabileceği, nitelikli paylaşımlar yapılabileceğini ifade ederek bunun gençlere ulaşma konusunda etkili olacağını ifade eden bir katılımcı bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Gerek sosyal medyada gerek Twitter’da, ya da görsel sosyal medya olan, izlenen Youtube gibi yerlerde bir mahalle kurulup...MEB, öğrencilere yönelik bir site de hazırlayabilir. İçerisinde böyle eğlenceli videoları...gençlere uygun kısa belgeselleri yayınlayabilirler...çocukları artık test mantığından, bilgi mantığından çıkartıp, onların da zaten dolaştığı mecrada, uygun şeylere tutunmalıyız...” (Ö12, E, L, 11, SBL).

Ayrıca öğrencilerin sosyal medyada kafalarını karıştıran figürlere karşı dolgun bir içerik üretilmesi gerektiğine dair düşüncesini bir katılımcı şöyle aktarmıştır: *“Nonteistlerin gençler üzerindeki etkisi daha çok ciddiye alınmalı, sosyal medyada T. Dursun, S. Ataman, İ. Arsel, R. Dawkins ve M. Onfray gibi isimlerin görüşlerini güncelleyerek*

sunan sosyal medya figürlerine karşı doğru bilgiye dayalı, yeterli yanıtlar hazırlanmalıdır.” (Ö26, E, L, 22, AL). Bazı katılımcılar (4) ise halihazırda sosyal medyada bu tarz paylaşımları yapan belli gruplar olduğuna ancak bu tarz paylaşımlara mesafeli olmak gerektiğine dikkat çekerek, bunu MEB’den beklediklerini ifade etmişlerdir. Bir katılımcı bu konuyla ilgili şu cümleleri dile getirmiştir: “...dini konularda açıklamalar yapan kanallar var ama...Devlet böyle bir şeye girişebilir, belki MEB ya da DİB. Bir genç seçilip, güncel sorunlar tespit edilip, onlarla alakalı içerikler hazırlanabilir, çok etkili olur. 15 Temmuz’u yaşadktan sonra çünkü kişi ya da grupların hazırladıkları materyallere mesafeli olmak gerekiyor...” (Ö24, K, L, 16, AL). Diğer bir katılımcı sosyal medyada yararlanmaya çekindiği bazı grupları örnek göstererek, DÖGM’nün daha ustaca, tüm öğretmenlerin çekinmeden kullanabileceği içerikler üretmesine dair beklentisini şu yorumuyla ifade etmiştir:

“Hayalhanem, Çay House gibi genç topluluklar var. Bunlar biraz da Risale-i Nur endeksli cevaplar veriyorlar...bazen kullanıyorum ama şöyle bir problemleri var. Nihayetinde bir cemaat bağlantılılar...Bu iş kitaplarla olacak değil. O halde DÖGM’nin, işin uzmanlarıyla beraber...kısa film hazırlanacak...aklıda kalıcı, bir soruya cevap verici şekilde çekilen senaryo, kurgu ve videolarla...genç bir kadro ile çocukların seviyesine inebilmesi...” (Ö18, E, L, 5, AL).

Ayrıca öğretmenlere rehberlik edecek ders sunumları hazırlanmasının tecrübenin aktarılması açısından uygun olacağını düşünen bir katılımcı ise bunu “*Öğretmene rehber bir kitap hazırlanarak, nasıl vereceği orada gösterilebilir. Eskiden böyle rehber kitaplar vardı, şimdi onu da göremiyoruz...Bu kadar tecrübeyi insanlar birbirine aktaramıyor...*” (Ö26, E, L, 22, AL) diyerek açıklamıştır.

Öğrencilerin kader konusundaki güncel soruları ve bu soruların cevaplarından oluşan kaynaklar oluşturulmasının öğretmenlere kolaylık sağlayacağını düşünen katılımcılar olmuştur. Bu katılımcılardan biri düşüncesini şöyle açıklamıştır:

“Kaza ve kaderle ilgili bir lise gencinin sorabileceği kaç tane soru varsa, diyelim ki 50 tane, 50 tane soruyu yazarsınız. Altına 50 paragrafla açıklamasını yaparsanız. Paragraflarla somutlaştırmışsınızdır, bunu alırsınız, bir siteye koyarsınız, ilgili ders öğretmenim o derse girerken elli soruyu da çok iyi biliyordur... kolay ulaşılabilir olması, öğretmeni çok ciddi anlamda zenginleştirecektir.” (Ö25, E, L, 16, AL).

Müfredatın ve ders kitaplarının iyileştirilmesine yönelik önerilerde bulunan katılımcıların ders kitaplarının içerik, dil ve kader konusundaki yaklaşımı açısından güncellenmesi (18,) ilgili ünitenin tekrar müfredatta yer alması (7), akademik çalışma sonuçlarından yararlanılması (5) gibi boyutlara değindikleri görülmüştür. Bir katılımcı, *“Bilim kısmı bizde biraz zayıf. Gençler bunlarla meşguller...Biz ona köydeki cami hocası gibi kaderle ilgili klasik terminolojiler sunuyoruz tabii ki bunlar da kıymetli ama algılar farklı...kuşak farklı, bunları yakalamak durumundayız. Felsefe ve bilimi ihmal etmemeliyiz. Kitaplara da bu şekilde katkı sağlarsa...daha güzel olur.”* (Ö28, E, YL, 27, AL) sözleriyle ders kitapları hazırlanırken klasik anlayış yerine gençlere hitap edebilecek bilimsel ve felsefî bir yaklaşımın esas alınması gerektiğine işaret etmiştir. Bir diğer katılımcı da kitaplara, öğrencileri internette doğru bilgilere ulaştıracak linklerin eklenmesi teklifi ile ilgili şunları dile getirmiştir: *“...gençlik internet gençliği olduğu için... Kitaplarda da o konuyla ilgili web siteleri ya da videoları bulacağı linklerin adreslerinin, müfredatta konuların sonuna...çocukta merak uyandıracak şeylerin oraya konması lazım.”* (Ö3, E, L, 25, SBL). Kader konusuna farklı çevrelerden yapılan itirazların ders kitaplarında daha cesurca tartışılabilmesi ve cevaplanmasının yararlı olacağı fikrini taşıyan bir başka katılımcı ise bu fikrini şöyle açıklamıştır: *“...sorgulama, araştırma, biraz daha nonteistlerin eleştirilerine cevap niteliğinde bir dönüşüm yapılsa, daha rahat tartışılabilse konu ve cevaplar da ders kitabına yansıtılabilse daha faydalı olur diye düşünüyorum.”* (Ö26, E, L, 22, AL). Ayrıca öğrencilerin kader inancına dair yaşadıkları problemleri gidermek için öncelikle ilgili ünitenin tekrardan ders kitaplarında yer alması gerektiğini vurgulayan bazı katılımcılar (7) da olmuştur. Bu düşüncesine dair bir katılımcı, *“İlk olarak 10.sınıfta kitapta konuya yer verilmeli. Çocuklar bu konuyla tekrar karşılaşmalı, birkaç hafta onların gündeminde olmalı, onların sorularına cevap vermeliyiz.”* (Ö21, E, YL, 8, FL) demiştir. Müfredatta yapılan güncelleme çalışmalarının çok da verimli sonuçlar doğurmadığına dikkat çekerek kitaplarda içerik ve dil bakımından daha köklü, öğrencilerin ilgisini çekici yenilikler yapılması gerektiğini belirten bir katılımcı, *“...akademik, sıkıcı bir şekilde değil de...Nasıl medyada format dikkat çekiyor, kitaplar da ilgi çekici ve mukayeseli...MEB kitapları böyle yapabilir. Köklü değişiklik lazım şekilde değil...Kitaplar da öyle. Onu çıkar, bunu ilave et, onu aldın, buna dokunma. Bunlar göz boyamaya yönelik değişiklikler, hiçbir karşılığı yok gerçek hayatta.”* (Ö15, E, YL, 22,

AL) şeklinde yorum yapmışken bazı katılımcılar müfredat güncelleme çalışmalarında akademik araştırma sonuçlarından yeterince yararlanılmayışından kaynaklanan memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Bu hususta bir katılımcı *“Araştırmalar yapılıyor, farklı bir sonuç çıkıyorsa ona göre kitap yazılsın. Öğrenciye okutulup, doyurabilecek bir içerik oluşturulabilir...”* (Ö24, K, L, 16, AL) demişken bir başkası *“Anketler yapılıyor, cevaplıyoruz, orada milyonda bir fikir olarak kalıyor. Yine her şey aynı devam ediyor, müfredat değişiyor ama bakıyorsunuz; yok kader çıkmış, başka şey gelmiş...İşin mutfağında biz varız...müfredatın tam anlamıyla olumlu bir yere gelmesi için öğretmen görüşüne bu şekilde başvurulması gerekir, anket şeklinde değil...”* (Ö26, E, L, 22, AL) sözleriyle güncellemelerin amacını gerçekleştirmesi için müfredatı bizzat uygulayarak sonuçlarını gören öğretmenlerin görüşlerine başvurulması ve gereken değişikliklerin yapılmasının lüzumuna dikkat çekmiştir.

Öğrencilerin kader inancı konusundaki problemlerini gidermek için öncelikle DKAB öğretmenlerinin mesleki gelişimine yönelik çalışmalar yapılmasının gerektiğini düşünen (11) katılımcılardan biri bu düşüncesini, *“MEB’in şu an en iyi yapabileceği öğretmen üzerine yoğunlaşmak olacaktır.”* (Ö20, K, YL, 8, SBL) diyerek özetlerken bir diğeri, öğretmenlere bu konuda seminerler, kurslar düzenlenmesinin faydalı olacağını, *“Millî Eğitim Bakanlığı bu konuda mesela öğretmeni geliştirme anlamında seminerler, kurslar düzenleyebilir...”* (Ö5, E, YL, 6, AL) diyerek açıklamıştır. Bazı katılımcılar da Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün DKAB öğretmenlerini çağırdığı hizmet içi eğitim/seminer gibi toplantıların daha nitelikli hale getirilmesinin üzerinde durmuşlardır. Bu tarz toplantılarda öğretmenlerin derslerde yaşadıkları problemleri istişare edebilmesinin çok faydalı olacağına değinen katılımcılardan biri bu konuda *“MEB bizi topluyor sürekli...Gidiyoruz, ‘Ne yapalım?’ diyorlar, herkes oturuyor, bir kişi toplantı tutanağı tutuyor, imzalıyoruz, gidiyoruz...bir araya gelip bu meseleler konuşulmalı, tartışılmalı, yeni yeni çıkarımlarda bulunulmalı. Ben tek başıma ne üretebilirim ki?... Hem benim boş zamanımdan çalışıyor hem hiçbir şey yapmıyoruz...”* (Ö7, E, L, 13, FL) demişken bir diğeri DKAB öğretmenlerinin yapılan toplantıların amacına hizmet ettiğini görmeleri halinde daha özverili davranacaklarına dair *“...bu işi sahiplenebilecek birilerinin olduğunda ve inandığında öğretmenler yapıyor, DKAB öğretmenleri buna meyilliler gerçekten. Yeter ki laf olsun diye değil, işe yaradığına inansınlar...”* (Ö18, E, L, 5, AL) şeklinde yorum yapmıştır. Bir katılımcı da

öğretmenlerin DKAB derslerine dair tespitlerini ve hazırlanan raporları yetkili mercilerin dikkate almamasından yakınlıkla bu durumu, “...halbuki seminerler oluyor, çalıştaylara katıldım müfredatla ilgili. Raporlar hazırlıyoruz, o raporları kimse okumuyor...” (Ö26, E, L, 22, AL) ifadeleriyle dile getirmiştir.

Öğrencilerin kader inancına dair problemlerini giderme konusunda öğretmenlerin öğrencileriyle olan iletişimin niteliğine dikkat çeken katılımcılar olmuştur. Bu katılımcılardan birinin yaptığı açıklama şu şekildedir: “Gençlerle iletişim kurmak, onların dilini anlamak önemli. Örnek olmak, sevdirmek birinci prensip. Din dersini ve öğretmenini sevmeyi zaman, öğretmene gıcık kaptı mı, zaten kafasında bitiriyor, tamamen ön yargılı bakıyor...” (Ö16, K, L, 14, AL). Günümüzde gençlerin çok değiştiğini, onları samimi olarak anlamaya çalışmadan öğretim yapılamayacağını belirtip, gençlerin değer görmedikleri kişi ve fikirlere karşı nefret duyduğunu dile getiren başka bir katılımcı ise şöyle demiştir:

“Günümüz dünyasının çocukları sabırsız, çok yargılayan, çabuk vazgeçen, farklı alternatifler arayan bir tipoloji...duygu ve düşüncelerini samimiyetle dinlemiyorsanız...değer vermiyorsanız, o çocuklara bir şey anlatamazsınız. Boşuna uğraşmayın, sadece sizi derste dinlemek zorundadır...bir yandan da size karşı, sizin temsil ettiğiniz dini değerlere karşı nefret duyar...” (Ö23, E, YL, 23, FL).

Öğretmenlerin kendilerini güncellemeleri ve öğrencilerin kullandığı teknolojilerden uzak kalmamaları gerektiğini düşünen katılımcılardan biri “Öğretmenlerin kendilerini bu konuda güncellemeleri gerekiyor...” (Ö5, E, YL, 6, AL) demişken diğer bir katılımcı bu durumu “...çocukların diliyle konuşabilme konusunda geride kalıyoruz. Teknoloji konusunda da bizim gibi daha öğretmenliğe başladığı zaman ya da üniversiteyi bitirince bilgisayarla karşılaşan bir insan, tutup onlarla yarışmıyoruz. Çok çabuk sıkılıyorlar, onların dilini kullanabilmek önemli...” (Ö7, E, L, 13, FL) sözleriyle açıklamıştır.

Öğrencilerin kaza ve kader inancına dair yaşadıkları problemleri gidermenin ancak bütüncül din anlayışı ile mümkün olacağını düşünen bir katılımcı “...eğri bir cetvelle doğru bir çizgi çizilmez. Bütüncül olması gerekiyor...Kader konusunu halleder, başka konuda takılır. Bütüncül İslam, din anlayışı, hatta inanç, ibadet ve ahlak bütünlüğü oluşması gerekiyor...Kader konusundaki mevzuyu çözerken bir taraftan da kaynaklarla aralarında bir köprü kurmak gerekiyor” (Ö8, E, L, 26, AL) şeklindeki yorumuyla inanç, ibadet ve ahlak konularının birbiriyle olan yakın ilişkisine işaret etmiştir.

Ortaöğretim öğrencilerinin kader inancına dair yaşadıkları problemleri eğitim sisteminin genel durumu ile ilişkilendiren, bu noktada sistemde düzenlemeler yapılmasını öneren katılımcılar olmuştur. Bu katılımcılar; öğretmenlere lisans düzeyinde verilen eğitimin daha nitelikli hale getirilmesi (Ö5, E, YL, 6, AL), ilkokuldan başlayarak sağlam bir eğitim verilmesi (Ö13, E, L, 25, AL), öğrenciyi ezberciliğe iten ve sınav kaygısı oluşturan eğitim sisteminin değiştirilmesi (Ö7, E, L, 13, FL) gibi boyutların üzerinde durmuşlardır.

Öğrencilerin kader inancına dair problemlerini gidermek için ayrıca toplumun bilinçlendirilmesi gerektiğini de düşünen bir katılımcı bunu *“Bu tarz toplumsal şeyler olduğunda kaderle ilgili, toplumun bilinçlendirilmesi lazım. Tevekkül anlayışı var insanlarda ama tam oturmuş bir inanç değil, din görevlilerinin anlatması lazım...”* (Ö24, K, L, 16, AL) sözleriyle belirtmiştir.

Katılımcılardan gelen cevaplar değerlendirildiğinde, ortaöğretim öğrencilerinin kader inancına dair problemlerini giderme konusunda bazı katılımcıların ders kitaplarının ve müfredatın iyileştirilmesi, öğretmenlere yol gösterici nitelikte güncel materyaller hazırlanması, DKAB öğretmenlerinin mesleki gelişimine katkı sağlayacak eğitim ortamlarının düzenlenmesi açısından MEB’e düşen görevlere ve eğitim sistemindeki aksaklıklara dikkat çektiği, bazılarının ise konuyu öğretmen-öğrenci ilişkileri ve öğretmenlerin kendilerini güncellemeleri bağlamında ele aldığı söylenebilir. Katılımcıların özellikle günümüzde lise öğrencilerinin çok farklı mecralardan beslendiğine vurgu yaparak, öğretmenlerin bu noktada öğrencilerden habersiz kalmamaları, kendilerini sürekli yenilemeleri gerektiğinin altını çizdiği görülmektedir. Bazı katılımcılar ise MEB tarafından kader gibi karmaşık bir konuda öğretmenlere yol göstermek ve güncel sorulara ortak cevaplar verebilmek amacıyla yardımcı kaynaklar hazırlanmasını talep etmişler, sosyal medya ve internet yoluyla da öğrencilerin ilgilerini çekebilecekleri ortamlar düzenlenmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. DÖGM’nin öğretmenleri sık sık toplantıya çağırmasından ve bu toplantıların prosedürden öteye geçmediğinden şikâyet eden bazı katılımcılar ise bu tarz toplantılarda, ders süreçleri hakkında tecrübe paylaşımı yapılmasının daha faydalı olacağına dair beklentilerini dile getirmişlerdir. Dinin ibadet, ahlak ve inanç kısımlarını bir bütün olarak ele alarak, buna uygun öğretim yapılması gerektiğini düşünen, kader konusunda öncelikle toplumun aydınlatılmasına duyulan ihtiyaca vurgu yapan bazı katılımcılar da olmuştur.

3.3. Öğretmenlerin Kaza ve Kader İnancı Öğretimindeki Yeterliliklerine ve Zorlandıkları Konulara Dair Bulgular

Bu bölümde, katılımcı öğretmenlerin kaza ve kader inancı öğretimindeki yeterlilikleri ile ilgili bulgular şu dört farklı alt tema çerçevesinde değerlendirilmiştir:

1. Öğretmenlerin kader inancı öğretimindeki yeterlilikleri hakkındaki görüşleri
2. Öğretmenlerin kader inancı konusunda İlahiyat fakültesinde aldıkları eğitim hakkındaki düşünceleri
3. Öğretmenlerin kader inancı öğretiminde en çok zorlandıkları konular
4. Öğretmenlerin kader inancı öğretiminde ders kitabı dışında yaralandığı kaynaklar

3.3.1. Öğretmenlerin Kader İnancı Öğretimindeki Yeterlilikleri Hakkındaki Görüşlerine Dair Bulgular

Katılımcı öğretmenlere, “*Kaza ve kader öğretimi konusunda kendi yeterliliğinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların yarısı (15) kaza ve kader öğretiminde yeterli olduklarını ifade etmişken, bazı katılımcıların (12) bu konuda kendilerini yetersiz gördükleri bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca kaza ve kader öğretiminde kısmen yeterli olabildiklerinin altını çizen bazı katılımcılar (3) da olmuştur.

Kaza ve kader öğretimi konusunda yeterli olduğunu düşünen (15) katılımcıların ifadeleri incelendiğinde bazılarının (8) bu durumu kendi gayretleri ve özel ilgi alanlarına bağlı olarak açıkladıkları görülmektedir. Bu katılımcıların bazıları yeterli olmalarını kelimeler alanındaki yüksek lisans eğitimlerine (2), felsefe ve bilime olan yakın ilgilerine (3) ve sürekli olarak araştırma, okuma-yazma faaliyetlerinde bulunmalarına (3) bağlamışlardır. Bir katılımcı bununla ilgili olarak “*Kelam alanında yüksek lisans yaptım, o yüzden biraz daha ihtisas alanıma giriyor. Çocuklara bu konuda yeterli düzeyde faydalı olabildiğimi düşünüyorum.*” (Ö5, E, YL, 6, AL) demişken bir diğer katılımcı, “*...öğretmen faktörü çok önemli. Beni dinci olarak değil de felsefeci olarak görüyorlar. Bana sorunca, direkt felsefi argümanlarla yaklaşıyorum olaya. Öyle cevaplandırıyorum, onlar daha çok hoşlanıyorlar...*” (Ö11, E, YL, 26, FL) diyerek yeterli olduğuna dair fikrini açıklamıştır. Diğer bir katılımcı ise çok okuyup yazdığı için bu konuyu çözdüğünü ve kendini yeterli gördüğünü şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Uzun*

süredir bu konuyla ilgili sorulara muhatap olduğum ve cevaplamak için olabildiğince kaynak okuyarak, kitaplarımda çözümlemelerde bulunduğum için...mevcut eğitim beklentileri bağlamında yeterli görüyorum...” (Ö26, E, L, 22, AL). Bazı katılımcılar ise soruya süreç içinde gelişim sağlama (6) faktörüne işaret ederek ve mesleğe başladıkları ilk yıllara nazaran yeterli olduklarını ifade ederek yanıt vermişlerdir. Bununla ilgili bir katılımcı “Zaman içinde geliştirdiğimi, yeterli olduğumu düşünüyorum...” (Ö24, K, L, 16, AL) demiştir. Konuya hakimiyetlerini (3) vurgulayarak vicdanen rahat olduklarını ve şimdiye kadar kader konusunda cevap veremedikleri herhangi bir soru olmadığını belirten ve yeterli oldukların altını çizen katılımcılardan biri ise “Çok şükür, öğrenciyle vicdan azabı duyduğum, öğrencinin kafasında eksik kaldığını düşündüğüm hiçbir şey yaşamadım...” (Ö6, E, L, 24, AL) ifadelerini kullanmıştır.

Kaza ve kader inancı öğretiminde yetersiz kaldıklarını düşünen (12) katılımcılardan bazıları öğrenci profilindeki farklılaşma (6) üzerinde durarak günümüzde ortaöğretim öğrencilerinin eskiye göre çok farklı bir yerde olduğunu ve bu durumla baş edemediklerini ifade etmişlerdir. Bir katılımcı bu noktadaki yetersizliğini, “...her çocuk farklı farklı mevzularla karşımıza geliyor. Hepsine dönük bir yeterliliğim olduğunu düşünmüyorum.” (Ö3, E, L, 25, SBL) diyerek dile getirmişken bir başkasının aynı hususta “...kendimi tabi ki hiçbir zaman yeterli görmem, görmüyorum. Çünkü dediğim gibi gençlerin gerçekten şu anki bulunmuş oldukları seviye, öyle kolay kolay üstesinden gelinebilecek bir seviye değil...” (Ö2, E, L, 18, SBL) şeklinde yorum yaptığı görülmektedir. Ayrıca katılımcılar arasında, bir yandan okumaya ve kendilerini geliştirmeye devam ettiklerini, derslerden önce hazırlık yaptıklarını ancak buna rağmen konunun etkili öğretimini yapılandırma ve öğrenci sorularına cevap vermede (6) yetersiz kaldıklarını ifade eden bazı katılımcılar da olmuştur. Bir katılımcının buna dair açıklamaları şu şekildedir: “Keşke daha yeterli olsaydım...Her sene kaza ve kader gibi konular için açıklama ve ders anlatımına hazırlıkta bulunmam gereken durumlarda, ‘konuları nasıl anlatsam daha iyi olur?’ diye düşünüp zorlandığım oluyor...” (Ö9, K, L, 15, FL). Öğrencilerin soruları karşısında ezildiklerini ekleyen (5) katılımcılardan biri ise bu fikrini, “Gerçekten ezildiğimiz yerler oluyor tabi ki, her şeyi biliyorum dersem, yanlış olur...” (Ö7, E, L, 13, FL) ifadeleriyle aktarmıştır. Öğrencilerden gelen soruların kendisini de düşünmeye sevk ettiğini belirterek, bu noktadaki yetersizliği nedeniyle sıkıntı çektiğini söyleyen diğer bir katılımcı ise “Yeterli görmeyiz tabi... çocuğun biri

bir şey soruyor mesela, kafam takılıyor buna. Ben de düşünüyorum tekrardan onunla. Onun çektiği acı yüzünden, işte onun cevap bulamayışı yüzünden, onun sıkıntısını dert ediniyorum...” (Ö1, K, L, 8, FL) demiştir.

Kaza ve kader inancı öğretiminde kendilerini kısmen yeterli oldukları (3) değerlendirmesini yapan katılımcılar öğrencilerin konu ile ilgili problemlerini çözüme kavuşturmada (3) yaşadıkları zorluğa işaret etmişlerdir. Katılımcılardan biri bu noktada elinden geleni yaptığını ancak bazen öğrencileri ikna edemediğini şöyle açıklamıştır: *“Ben elimden geldiğince açıklamaya çalışıyorum. Bazen öğrencilerin gözünden anlayabiliyorsunuz, açıklayıcı olmadıysa bu sefer kaynak öneriyorum. İkna olmadıysa daha çok soru soruyor. Çok teorik kaldığımız zaman yeterli olmuyor. Geri dönüşlerinden kısmen yeterli olduğumu düşünüyorum.”* (Ö20, K, YL, 8, SBL). Başka bir katılımcı da kader inancı öğretiminde kısmen yeterli olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: *“Ben en azından çocukların bu konuda kafalarında soru uyandıran ve bu sorulara cevaplar vermeye çalışan, bu konuda az çok okumuş biri olarak değerlendirebilirim kendimi. Kısmen yeterliyim.”* (Ö18, E, L, 5, AL).

Katılımcıların kendi yeterliliklerine dair değerlendirmelerini aldıktan sonra, konuyu biraz daha irdelemek amacıyla kendilerine ilave olarak *“Öğrencilerin ilgi ve beklentilerine cevap verebildiğinizi düşünüyor musunuz?”* sorusu yöneltilmiştir. Bazı katılımcılar (18) bu soruya olumlu yanıt vermişken, bazıları (8) öğrencilerin beklentilerine bazen cevap verebildiklerini, bazen veremediklerini ve bunun öğrenciye göre değişkenlik arz ettiğini ifade etmişler, bazıları (3) ise soruya olumsuz yanıt vermişlerdir. Bunların yanında, bu soruyu öğrencilere sormak gerektiğini düşünerek, soru hakkında herhangi bir yorum yapmamayı tercih eden bir katılımcı da olmuştur.

Öğrencilerin ilgi ve beklentilerine cevap verebildiklerini düşünen katılımcıların (18) bazıları (7), derslerde öğrenciye kader konusunda her türlü soruyu sorabilme güven ve cesareti sağladıklarının ve bu nedenle de etkili olabildiklerinin üzerinde durmuşlardır. Bu katılımcılardan biri *“...burada tabii öğretmenin yapıcı tavrı daha net bir şekilde...kaza ve kader konusunda da öne çıkıyor. Bu şekilde yaklaşıldığında ben olumlu sonuç aldığımızı görüyorum...öğrencilere her soruyu sorabilme güvenini verdiğimiz ölçekte, bu konularda rahat bir şekilde bir öğrenciyle konuşulabiliyor, cevapları da verilebiliyor...”* (Ö13, E, L, 25, AL) şeklinde yorum yapmışken başka bir

katılımcı, öğrencilerin sorduğu soruları geçiştirmeden cevaplamaya çalıştığını ve bu konuda kendini başarılı bulduğunu şöyle ifade etmiştir: *“Verebiliyorum, evet. Problem yaşamadım, ‘Bu soruyu bir daha sorma, aklın ermez.’ diye cevaplar vermiyorum. Elimden geldiğince çeşit çeşit örnekler vererek öğrenci doğruları çözene kadar cevap vermeye gayret ediyorum...”* (Ö13, E, L, 25, AL). Bazı katılımcılar ise (10) öğrencilerden gelen dönütlerin memnuniyet verici olduğuna işaret ederek, onların ilgilerine cevap verebildiklerine değinmişlerdir. Bu katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde açıklamıştır: *“...Mesela ben bunu örnekle çocuklara anlattığımda...ilgisini çekebiliyor, hatta bazen bir hafta sonrasında filan derse girdiğimde...çocuklar ‘hocam hala...” diye geri dönüşler oluyor. Çocuklar bir hafta onu düşünüyorlar, benim için önemli olan o...”* (Ö12, E, L, 11, SBL). Ayrıca konuyu öğrencilere sunuşlarındaki etkili teknikleri nedeniyle öğrencilerin beklentilerini karşıladıkları fikrini taşıyan (7) katılımcılardan biri şu yorumu yapmıştır: *“...güncel hayatla her şeyi bağdaştırmaya çalıştığım bakış açım sebebiyle, çocuklarda biraz daha farkındalık oluşturduğumu düşünüyorum. Hoşlarına gidiyor, sorularına cevap bulma ihtimali oluyor. Mutlaka faydalı oluyorum diye düşünüyorum.”* (Ö15, E, YL, 22, AL).

Öğrencilerin kader inancı konusundaki beklentilerine bazen cevap verebildiklerini, bazen veremediklerini düşünen katılımcılardan (8) biri bu konuya ilişkin, *“Çocukların sorularına göre değişiyor aslında. Bazen verebiliyorum...Bazen de alanında uzman olmadığımndan dolayı çocuklar benim bilmediğim bir kavramla da gelebiliyor...Bakayım sonra söyleyeyim dediğim oluyor.”* (Ö17, K, L, 9, AL) demişken bazıları bu konunun öğrenciye göre değiştiğini (5) belirtmiştir. Bir katılımcı gerçekten öğrenmek için soran öğrencileri tatmin edebildiğini ancak arkadaşlarının gözünde popüler olmak amacıyla soran öğrencilere ulaşamadıklarını şöyle dile getirmiştir: *“Öğrencinin sormasındaki amacına bağlı olarak değişebiliyor...gerçekten merak ederek mi soruyor, yoksa arkadaşlarına hava yapmak için mi...Merak ettiği için soruyorsa...demek istediğimi anlıyor ve tatmin olabiliyor. Ama gerçekten öğrenmek maksadıyla sormuyorsa ben ne söylersem söyleyeyim zaten dinlemiyor bile cevabımı...”* (Ö4, K, L, 15, FL). Başka bir katılımcının aynı hususa dair ifadeleri ise şöyledir: *“...Şu dünyada öğrenmek istemeyene bir şey öğretmek kadar zor hiçbir şey yok...”* (Ö30, K, L, 11, AL). Bir katılımcı da yaşadıkları olaylar nedeniyle öğrencileri kader konusunda tatmin etmenin zorluğuna dikkat çekerek, tamamen etkili olamadığına dair düşüncesini şu ifadelerle

açıklamıştır: *“Tamamen verebiliyorum diyemem ama elimden geldiğince...Fakat onların tatmin olup olmayacağı noktasında endişelerim var sebebi de yaşam tarzı. Yaşadığı olumsuzlarda tekrar kaderi suçlayıcı, Allah’ı suçlayıcı bir noktaya gidebiliyor...”* (Ö21, E, YL, 8, FL).

Ortaöğretim öğrencilerinin ilgi ve beklentilerine cevap veremediklerini dile getiren (3) katılımcılardan biri *“Anlaması zor bir konu...Peygamberimiz de zaten tartışmakla emr olunmadınız demiş...her sorularına cevap verdim diye bir iddiam yok.”* (Ö9, K, L, 15, FL) diyerek, kader konusunun güçlüğüne ve bu konuyu tartışmanın yasaklandığını bildiren hadislere işaret etmiş, öğrencilerin sorularına tamamıyla cevap verebilme konusunda iddialı olmadığını belirtmiştir. Bir diğeri ise öğrencilerin beklentilerine cevap verebilecek kadar uzmanlaşmadığına, bu hususta ancak öğrencilerle ders dışı vakitlerde de ilgilenebildiği takdirde kendisini yeterli hissedebileceğine değinerek şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bu bireysel anlamda özeleştiri olsun... profesyonelleşmek işte ilerleyen yıllar bunu gerektiriyor...öyle hissetmiyorum. Çünkü öğrencinin senden bir şey alması, seni unutulmaz kılan şey, mesai saatinin dışında harcadığın zaman...”* (Ö1, K, L, 8, FL). Diğer katılımcı ise soruya *“Vermeye çalışıyorum hocam, tam değilim eksikim...”* (Ö29, K, L, 8, AL) şeklinde kısaca cevap vererek kendisini yetersiz gördüğünü aktarmıştır.

Bu bulgular neticesinde kaza ve kader inancı öğretiminde kendini yeterli ve yetersiz gördüğünü ifade eden katılımcı öğretmenlerin yanında, farklı nedenlerle kısmen yeterli olabildiğini ifade eden öğretmenlerin varlığından bahsedilebilir. Yeterli olduğunu düşünen öğretmenler genellikle kader konusundaki özel gayretlerine, ders anlatım metotlarına, öğrenciyle aralarındaki güvene dayalı ilişkiye dikkat çekmiş, olumlu dönütler aldıklarına vurgu yapmışlardır. Günümüzde öğrencilerin sorularına cevap vermenin güç olduğuna, kader konusunun zorluğuna dikkat çekerek bu noktada yetersiz kaldıklarını belirten, derse girmeden önce hazırlık yaptıklarını ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Bazı katılımcılar ise ellerinden geleni yapmalarına rağmen inanca dair konuların gönül işi olduğunu dile getirerek, bu noktada etkili olamamalarını öğrencilerin hayat tarzları ile açıklamışlardır. Ayrıca katılımcıların çoğunluğunun, öğrencilerin ilgi ve beklentilerine cevap verebildiklerini düşündükleri de söylenebilir.

3.3.2. Öğretmenlerin İlahiyat Fakültesinde Kader İnancı Konusunda Aldıkları Eğitim Hakkındaki Düşüncelerine Yönelik Bulgular

Katılımcı öğretmenlere “İlahiyat fakültesinde kaza ve kader inancı konusunda verilen eğitimi, günümüz gençlerinin problemlerine cevap verebilme hususunda size sağladığı katkılar bağlamında değerlendirdiğinizde neler söyleyebilirsiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların yarısından fazlası (16) ilahiyat fakültesinde kaza ve kader inancı konusunda aldıkları eğitimin kendilerine pek de katkısı olmadığını ifade etmişken, bazı katılımcılar (14) ilahiyat fakültesinde aldıkları eğitimin kendilerine oldukça katkı sağladığına dikkat çekmişlerdir. Fakültede kaza ve kader konusunda aldıkları eğitimin günümüzün gençlerinin sorularına cevap vermede kendilerine katkı sağlamadığını düşünen katılımcıların büyük kısmı (12), fakültede kendilerine öğretilen teorik bilgilerin pratikte çok da işlerine yaramadığına değinmiş, bazı katılımcılar ise (4) lisans eğitimlerinin ortam ve hocalardan kaynaklanan problemler nedeniyle verimli geçmediğini dile getirmişlerdir. Bu soruya ilahiyat fakültesinde aldıkları kaza ve kader inancı eğitiminin kendilerine olan olumlu katkıları bağlamında cevap veren katılımcıların bazıları (11) ise lisans eğitimlerindeki öğretim üyelerinin çok donanımlı olduklarına ve derslerin verimli geçtiğine dikkat çekmişler, bazıları da (3) kader konusundaki yeterliliklerini fakültede hocaların ders dışında yaptıkları söyleşi, konferans gibi programları takip etmeleri ile açıklamışlardır.

İlahiyat fakültesinde kaza ve kader inancı konusunda verilen eğitim genelde teorik bilgilerden ibaret olduğuna vurgu yaparak, pratikte kendilerine yol göstermediğine değinen katılımcılardan bazılarının ifadeleri şöyledir:

“...akaid konularının klasik görüşler çerçevesinde anlatıldığı konular işledik...gençlerin de bu konuyla ilgili şu problemleri var, bu problemlerine şunlar çözüm yolu biçiminde bir şey görmedik...Pratikte çok katkı sağlamadı kısacası.” (Ö3, E, L, 25, SBL).

“...Bin yedi yüz, bin altı yüz yıllarında yaşanan tartışmaları oturup konuştuk... Yapılması gereken şey biraz daha güncele dair konular olmalıydı, tartışmalar olmalıydı, beyin fırtınası yaşanmalıydı... belki günümüz gençlerini yakalayamazdık ama biz en azından onlardan da uzaklaşmazdık...” (Ö12, E, L, 11, SBL).

“Orada verilen bilgilerle öğrenci ihtiyaçları arasında dünyalar kadar fark var...Maturidi, Eşari, Cebriyye'den...çıkabilsek günümüzdeki problemlere gelebilecektik ama çıkamadık...Aslında burada apayrı bir dünya var, çocuğa Cebriyye, Mutezile, Eşari diyemezsin...bilmiyor bunları, onun için arada çok fark var.” (Ö10, E, L, 7, AL).

İlahiyat programlarının müfredatlarında çağı yakalayacak şekilde güncellemeler yapılması gerektiğine değinen katılımcılardan biri ise *“Günümüzde olumlu gelişmeler olsa da kısmen biz hala...geleneksel konularla uğraşıyoruz. Çok anlayabilmiş değiliz gelen çağı, gençliği...çalışılması lazım.”* (Ö24, K, L, 16, AL) sözleriyle ilahiyat fakültesinde kaza ve kader konusunun hala geleneksel metotlarla işlendiğine dikkat çekmiş ve gençliğin problemlerine cevap verebilecek içeriklerin oluşturulması için çalışmak gerektiğini belirtmiştir. Diğer bir katılımcı ise *“...yararlandım ancak mezhepsel görüşlerin ayrıntılarına vakıf olmanın yanı sıra bir bütüncül çözüme o dönemde ulaşamadım...”* (Ö26, E, L, 22, AL) ifadeleriyle fakültede aldıkları eğitimin kader konusundaki problemlere çözüm üretebilir bir nitelik taşımadığına işaret etmiştir.

İlahiyat fakültesinde aldıkları eğitimin kendilerine katkı sağlamadığı fikrini taşıyan ve bu durumu lisans eğitimlerinin ortamıyla ve hocalardan kaynaklanan problemlerle açıklayan bir katılımcı bu düşüncesini şöyle dile getirmiştir: *“Eğitim ortamımız rahat değildi ve hocalarımıza karşı sorularımızı tam anlamıyla soramıyorduk, adamlar çatır çatır soruyorlar, haydi cevapla bakalım...”* (Ö9, K, L, 15, FL). Diğer bir katılımcı da fakülte hocalarından kaynaklanan problemler nedeniyle lisans eğitiminden faydalanamadığını, *“İlahiyat fakültelerinde birçok aykırı hocalar vardı, kendini bir yerlere şirin göstermek için tamamen kendi mahallesine nefret kusan...Diğer taraftan da ‘Tamamen örf ve adete göre konuşursam, yanlış anlaşılırım, Türkiye’deki genel din algısının dışına çıkarım.’ diye bu alana girmeye cesaret edemeyen hocalarımız...”* (Ö19, E, YL, 16, AL) sözleriyle yorumlamıştır.

İlahiyat fakültesinde kaza ve kader inancı konusunda aldıkları eğitimin kendilerine oldukça katkı sağladığını bildiren katılımcılardan bazıları (11), kelam ve akaid derslerine giren öğretim üyelerinin isimlerini paylaşmış, bazıları öğretim üyelerinin oldukça donanımlı olduğunu, bu nedenle derslerin çok verimli geçtiğini dile getirmiştir. Bu katılımcılardan biri *“... ‘a’ hocamızdan aldık çok şanslıyım yani, halen derslerinin bir kısmı aklımda...verdiği usul ölçüleri çok işimize yaradı ve yarıyor...”*

(Ö22, E, YL, 30, FL) şeklinde açıklama yapmışken bir diğer katılımcı da eğitimden çok istifade ettiğine, özellikle de güncel konuların ele alınmasının çok faydalı olduğuna dair şunları ifade etmiştir: *“Özellikle kelam dersi hocalarım gerçekten çok iyiydi...Kesinlikle çok faydalıydı. ‘Güncel kelam meseleleri’ diye bir ders vardı. Ben daha çok ondan faydalandığımı söyleyebilirim...eğitim...teknolojiyle uyumluydu...O konuda iyiydi.”* (Ö20, K, YL, 8, SBL). Kaza ve kader inancı konusunda fakülte hocalarının yaptıkları ders dışındaki özel sohbetlerden oldukça faydalandığını ve ders işlerken tutmuş olduğu notları kullandığını bir katılımcı şöyle dile getirmiştir: *“Kader-kaza konusunu ben...ders dışında hocaların yaptığı sohbetler vardı...o zaman kader kaza konusunu daha çok irdelemiştim...Kader konusunu anlayacağım işte notlar tuttum, yani ders anlatırken de onlardan faydalanmıştım...”* (Ö1, K, L, 8, FL). Tüm bunların yanında eskiden ilahiyat fakültelerinin daha iyi eğitim verdiğini, mezunlarının daha şanslı olduğunu ifade eden katılımcılar da olmuştur. Bu noktada bir katılımcının yaptığı yorum şöyledir: *“...kendimi bu konuda yeni mezun arkadaşlara göre çok daha şanslı hissediyorum. Gerçekten çok farklı düşünceden...doçent ya profesör hocalarımızdan ders dinledik...çok ufuk açıcı olduğunu düşünüyorum. Kelamcılarda, ‘a’, ‘b’ hocayla da mesela çok hararetli derslerimiz geçti; eğitim günümüzde giderek kalitesizleşiyor diye düşünüyorum...”* (Ö2, E, L, 18, SBL).

Tüm bu bilgilere göre, katılımcı öğretmenlerin çoğunluğu, fakülte eğitimlerinde verilen kaza ve kader inancı eğitiminin bilgi yüklemesi şeklinde olması, pratikte kendilerine yol göstermemesi, eğitim ortamlarının kötü olması ve sorularına cevap alamamış olmaları gibi nedenlerle kendilerine katkı sağlamadığını belirtmişlerdir. Bu katılımcıların bazılarının ilahiyat fakültelerinin programlarında günümüz gençliğinin kader inancı konusundaki problemlerine cevap verecek güncellemeler yapılması gerektiğine işaret ettikleri de görülmüştür. Fakültede kelam derslerinin çok verimli, hocaların da donanımlı olduğuna vurgu yapan, hocaların ya da kendilerinin özel gayretleri neticesinde bu konuda eğitim süreçlerinin oldukça verimli geçtiğine değinen katılımcılar da bulunmaktadır. Bu katılımcıların ifadelerinde de fakülte eğitimlerinden istifade edemediklerini bildiren diğer katılımcıların ifadelerinde olduğu gibi öğretim üyesi faktörünün ön planda olduğu söylenebilir. Kısacası bazı öğretmenler fakülte hayatlarında kader konusundaki sorularına cevap alabilmişken, bazılarının bu eğitim

süreçlerinden konu ile ilgili klasik görüşleri öğrenmenin dışında istifade edemedikleri ortaya çıkmaktadır.

3.3.3. Öğretmenlerin Kader İnancı Öğretiminde En Çok Zorlandıkları Konulara Dair Bulgular

Katılımcı öğretmenlere, kaza ve kader inancı öğretiminde hangi noktalarda zorlandıklarını tespit etmek amacıyla “*En çok zorlandığınız hususlar nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların sayıca az bir kısmı (5) bu soruya cevaben zorlandıkları herhangi bir husus olmadığını belirtmişlerken, diğer katılımcılar arasında en çok, kötülük problemi (9), Allah’ın sıfatları (6), külli-cüz’i irade ve sorumluluk (4), ecel (2), rızık (1), kaderin değişme durumu (1) ile geleneksel kader öğretisi (2) konularında zorlandıklarını ifade edenler olmuştur. Ayrıca bazı katılımcılar (7), kader konusunun tartışmaya açık yönüne ve zorluğuna dikkat çekerek, kendi kafalarının da bu noktada karışık olduğunu dile getirmişlerdir. Bunların dışında, önyargılı öğrencilere konuyu anlatma noktasında sıkıntı çektiğini ekleyen (4), öğrencilerin hâkim oldukları bilimsel terminolojiye sahip olmadıkları (2) ve kader konusunu akla daha fazla hitap edebilecek şekilde aktaramadıkları (2) için zorluk yaşadıklarını bildiren katılımcılar da bulunmaktadır.

Kaza ve kader inancı öğretiminde zorlandıkları herhangi bir husus bulunmadığını ifade eden katılımcılardan (5) birisi, kader konusunu öğrencinin anlayabileceği akıcılıkta işlediğine dikkat çeken, meslekteki tecrübesine vurgu yapan, kader konusunda gelebilecek sorulara hazırlıklı olduğunu ve bu noktada çoğu öğretmenden donanımlı olduğunu belirterek zorlanmadıklarının altını çizen katılımcılar bulunmaktadır. Bir katılımcı kader konusunu öğrencinin seviyesine uygun ve akıcı olarak işlediği ve herhangi bir zorluk yaşamadığına ilişkin düşüncesini, “*Zorlanmıyorum...hareketli, çok daha enerjik ders işliyorum...Kaza-kader konusu da...artık iyice pratikleştirdiğimiz için...çocuğun anlayabileceği düzeyde, uygun olarak akınca konu, zorlanmıyorsunuz zaten...*” (Ö6, E, L, 24, AL) sözleriyle aktarmıştır. Diğer bir katılımcı da zorlandığı bir konu olmadığına ancak teknolojiyi daha iyi kullanabiliyor olmayı istediğine dair düşüncesini “*...yani öyle çok zorlandığım, izah edemediğim bir zaman olmadı bu konuda. Ama işte kader konusunda teknolojiden yararlansam çocuğun anlaması açısından...biraz bilgisayardan uzağım, fazla teknoloji bilmiyorum. Belki oralardan*

örnek versem daha etkili olabilirdi.” (Ö15, E, YL, 22, AL) diyerek dile getirmiştir. Kişisel mesleki birikiminin de etkisiyle herhangi bir zorluk yaşamadığına işaret eden bir diğer öğretmen ise düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “Eskiden zorlanıyordum, bana göre hallettiğimi düşünüyorum...Mükemmelim diyemem, fakat yaptığım çalışmalar, kitap da yazdığım için, ben bu konuda hazırlıklıyım biraz. Ortalamanın üzerinde durumum. Öğrenci sorularını daha rahat karşılayabiliyorum...” (Ö26, E, L, 22, AL).

Kaza ve kader inancı öğretiminde en çok zorlandıkları hususlardan bahseden katılımcıların en fazla zikrettikleri hususun kötülük problemi (9) olduğu belirlenmiştir. Bu noktada yaşadığı zorluğu bir katılımcı “... ‘İnsanların başına bunların gelmesine nasıl izin veriliyor?’, ‘Neden böyle oluyor?’ gibi soruları açıklarken... ‘Bu da onun imtihanıymış.’, dediğimde ‘Küçük bebeğin ne imtihanı olabilir ki?’ diyebiliyorlar. Bu konuda sıkıntı yaşıyorum.” (Ö20, K, YL, 8, SBL) diyerek açıklamıştır. Kader konusunu işlerken, Allah’ın sıfatları konusunu aktarmakta zorluk yaşadığını bildiren (6) katılımcılar, öğrencilere en çok ilim sıfatı (6) ile kıdem ve beka sıfatlarını (2) açıklamakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı kaderin tarifini yaptıklarında öğrencilerin Allah’ın ilmine dair sordukları sorularda karşısında zorlandıklarını bildirmiştir: “... ‘Allah her şeyi ezeli ilmiyle nasıl biliyor, benim ne düşüneceğimi ne yapacağımı?’ diyorlar. Bu konu zorluyor. Kaderin tarifini yaptığımızda...” (Ö17, K, L, 9, AL). Allah’ın ezeli ve ebedi olmasını açıklarken zorlandığını aktaran başka bir katılımcı ise şöyle demiştir: “Kaza ve kader konusunda, öncesi ve sonrası yani, ezelilik ve ebedilik konusu en çok zorlandığım husustur, diyebilirim. Bazen...tıkanabiliyorsunuz, biraz da çocuktan bir şey bekliyorsunuz ki iman da bu, o da gelmeyince çok zorlanıyorsunuz.” (Ö10, E, L, 7, AL). Ayrıca küllî-cüzi irade ve sorumluluk (4) bağlamında kendi iradesini sorgulayan bir öğrenciye cevap vermekte zorlandığını söyleyen bir katılımcı da şunları aktarmıştır: “... ‘Allah ben dünyaya gelirken bana tercih hakkı vermedi insan olarak, ben hiç gelmeseydim, imtihana tabi tutulmasaydım’ sorusu sorulunca...Zorlanmıştım.” (Ö16, K, L, 14, AL). Ecel (2) konusunu anlatmakta zorlandığını belirten katılımcılardan biri öğrencileri ikna edemediğini de ekleyerek, “En çok zorlandığım konu, öncelikle değişik coğrafyalardaki yaş ortalamalarının, değişik olması...Sanki Allah Teala bazı bölgeleri cezalandırmış mıdır? ...yahut ecelini kendisi mi belirliyor, ecel uzar mı, kısalır mı? ...öğrenci kısmını fazla tatmin ettiğimizi zannetmiyorum ...” (Ö27, E, L, 26, FL) demiştir. Ayrıca emek, haram kazanç ve rızık

konuları (Ö12, E, L, 11, SBL) ile kaderin değişme durumu (Ö23, E, YL, 23, FL) hususlarında öğrencilerden gelen soruların zorlayıcı olduğunu dile getiren birer katılımcı da olmuştur. Geleneksel kader öğretisinin (2) de kendilerini zorladığını ifade eden katılımcılardan birisinin yorumu şöyledir: “...Bir de kaderin bize örfsel anlatılışı, alinyazısı olarak anlatılışı, bizi en çok yoran konular.” (Ö19, E, YL, 16, AL).

Kader konusunun bizzat kendisinden kaynaklanan zorluğuna da işaret ederek, bu noktada kafalarının karışabildiğine dikkat çeken katılımcılar (7) olmuştur. Bir katılımcı bu zorluğa şu cümlelerle işaret etmiştir: “...bu alanda...zaten bazı sorularla ilgili mutlak anlamda ulemanın da ittifak ettiği konular yok...Somut bir şeye ulaşamıyoruz çünkü. İster istemez ucu açık kalıyor ve kapanmıyor ve tartışılmaya devam ediyor...” (Ö25, E, L, 16, AL). Önyargılı öğrencilerin (4) de kendilerini zorladığına değinen katılımcılar olmuştur. Bu katılımcılardan biri öğrencilerin cevap almaktan ziyade amaçlı olarak soru sorduğunu ve bu öğrencileri ikna etmenin mümkün olmadığını, “...O soru, o çocuktan gelmez...ya verilmiş ya da o çocuk o şekilde yönlendirilmiş, bu da şu demek...ne anlatırsanız anlatın, orada çocuk...ikna olmayacak...onun haricinde eğer gerçekten önyargısız bir şekilde sınıf ortamında sorulmuşsa, bir şekilde halletmeye çalıştığımı düşünüyorum.” (Ö2, E, L, 18, SBL) sözleriyle açıklamıştır.

Çalıştıkları okullardaki zeki öğrencilerin varlığından bahsederek, kendilerinin bilimsel terminolojiye bu öğrenciler kadar hâkim olamama (2) durumlarının kader konusunda da öğrencilere tam anlamıyla hitap edememelerine sebep olduğunu belirten katılımcılardan birinin buna dair yorumu şu şekildedir:

“...bazı öğrencilerin bilimsel olarak, bilim dilini bizden daha iyi bilmesi. Biz din dili biliyoruz, bilim dili bilmiyoruz. Neticesi işte insanın genetiğinden, kromozom yapısı, şusu, busu, DNA’sı vs. den örnekler getirerek, ‘bu böyle değil, böyle olması gerektir’, dediği zaman mesela işin o tarafını çok iyi bilmediğim için, o mevzuyu anlatımın içerisine katabilecek bir brikimim olmuyor...vermek istediğim şeyi tam anlamıyla veremiyorum çünkü çocuk bana onu sormuyor. Sorduğu soruya hâkim değilsin ki...” (Ö8, E, L, 26, AL).

Bunların dışında bazı katılımcıların kader konusunu akla hitap edecek şekilde öğretmede sorun yaşama (2) durumuyla karşı karşıya kaldıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin akli izahlar beklediğini ifade ederek, inanca dair hususların duygu boyutu da olduğunu ekleyen bir katılımcı öğrencilere bu durumu izah etmekte yaşadığı zorluğu,

“Aklına güzel hitap etmek isterim, daha bilgili bir insan olsam bir, iki örnek daha ilave edebilirim sadece. O da biraz daha iyi olur...Olgun bir insanla, çocuk oluşun ilk yıllarında ön ergenlik yaşıyorlar, en çok bunda zorlanıyoruz. Çünkü iman konuları duygu ile alakalı konulardır...” (Ö22, E, YL, 30, FL) sözleriyle dile getirmiştir. Bunun yanında bir katılımcı da öğrencilere, akıllarını aşan şeyler olabileceğini kabullendirmekte zorluk yaşadıklarından şu şekilde bahsetmiştir: *“...aklın sınırları olduğu, aklın ötesindeki şeyler konusu, biraz anlamakta zorlanıyorlar ya da ben mi anlatamıyorum bilmiyorum. Takıldığımız konu bu.”* (Ö24, K, L, 16, AL). Bu zorlukların dışında genel anlamda eğitim dünyasındaki dijital dönüşüme ayak uydurmakta zorlandığını da ilave eden bir katılımcı ise şunları aktarmıştır: *“Günümüz dünyasında eğitimin dijitalleşmesi, dönüşüm süreci içerisine girmesi, bizim apayrı bir sıkıntımızı ortaya çıkardı. Dijital dönüşümü gerçekleştirmemiz gerekiyor. Bu konuda bizim eğitim almamız gerekiyor. Bu da yorucu oluyor...”* (Ö23, E, YL, 23, FL).

Katılımcıların aktardığı bilgiler değerlendirildiğinde, bazı katılımcıların kader konusunda herhangi bir zorluk yaşamamalarının yanında büyük kısmının kader inancı öğretiminde zorluk yaşadıkları, zorlanılan konuların başında kötülük problemi, Allah'ın sıfatları, irade ve sorumluluk konularının geldiği görülmektedir. Ayrıca bazı öğrencilerin ön yargılı tutumları nedeniyle zorlandıklarını bildiren, kader konusunu öğrencilere aktarma sürecinde ise teknolojiye olan uzaklıkları, bilimsel dile hâkim olmayışları ve öğrencilerin konu ile ilgili aklî ispat beklemeleri gibi sebeplerle de güçlük yaşadıklarını aktaran katılımcılar bulunmaktadır. Kader gibi zor bir konuda kendi kafa karışıklıklarını giderememeleri nedeniyle konunun öğretiminde zorlandıklarını ekleyen bazı katılımcıların varlığı da bulgular arasındadır.

3.3.4. Öğretmenlerin Kader İnancı Öğretiminde Ders Kitabı Dışında Yararlandığı Kaynaklara Dair Bulgular

Katılımcı öğretmenlere *“Kaza ve kader öğretiminde ders kitabı dışında farklı kaynaklara başvurma gereği duyuyor musunuz? Hangi tür kaynaklardan yararlanıyorsunuz?”* sorusu iletilmiştir. Katılımcıların tamamına yakını (27) ders kitabı dışında farklı kaynaklara başvurma gereği duyduklarını dile getirmişken, bir katılımcı derslerde DKAB ders kitabı da başka bir kaynak da kullanmadığını ifade etmiş, diğer bir katılımcı ise istediği gibi bir kaynak bulamadığı için başka bir kaynaktan

yararlanmadığını vurgulamıştır. Konunun müfredatta yer aldığı dönemde farklı kaynaklar kullandığını ancak artık kullanma ihtiyacı duymadığını belirten bir katılımcı da olmuştur. Farklı kaynaklardan yararlandıklarını dile getiren öğretmenler; tür olarak kelam ve felsefe kitapları (18), güncel akademik çalışmalar (16), internet siteleri (14), TDV İslam Ansiklopedisi (6), Kur'an-ı Kerim meali (5), ilmihal (4), güncel ders sunumları (3) gibi kaynaklardan istifade ettiklerini belirtmişlerdir. Öğrencilere kader konulu filmler tavsiyesinde bulunduklarını ekleyen bazı katılımcılar (4) da olmuştur.

Kaza ve kader öğretiminde farklı bir kaynak kullanmadığı gibi ders kitabını da kullanmadığını ifade ederek, öğrencilerin soruları ve gündemdeki olaylar üzerinden ders işlediğini aktaran bir katılımcının buna dair ifadeleri şöyledir: *“7 yıldır ders kitabıyla girmiyorum derse...Bir kere benim en çok yararlandığım kaynak çocukların aykırı soruları ve derste anlattıkları. Bir de birebir kendi yaşantıları ve Türkiye gündeminde olan sorular, bunlar benim daha çok materyalim...Klasik kaynakları çok okuduğumu söylesem yanlış olur...”* (Ö19, E, YL, 16, AL). Farklı kaynaklara ihtiyaç duyduğunu belirten ancak istediği gibi bir kaynak bulamadığı için yararlandığı herhangi bir kaynak olmadığını da ekleyen bir katılımcı ise *“İhtiyacımın olduğu kesin ama yararlandığım veya istediğim ölçüde bir kaynak da bilmiyorum.”* (Ö27, E, L, 26, FL) demiştir. Başka bir katılımcı da *“Şu anda müfredattan kalktığı için gerek duymuyorum ama müfredatta varken gerek duyuyordum. Farklı kaynaklar kullanıyordum...”* (Ö4, K, L, 15, FL) diyerek artık farklı kaynaklara ihtiyaç duymadığını açıklamıştır.

Kaza ve kader öğretiminde farklı kaynaklara başvurma gereği duyduğunu çeşitli ifadelerle dile getiren (27) katılımcılardan biri, *“Evet kesinlikle duyuyorum...”* (Ö10, E, L, 7, AL) demişken bir diğeri şu açıklamayı yapmıştır: *“Tabi, sonuçta bir konuyu ne kadar iyi biliyorsan bil, eğer derse hazırlıklı olmazsan, yeteri kadar faydalı olamazsın.”* (Ö5, E, YL, 6, AL). Bazı katılımcılar (18), ilahiyat fakültelerinde görev yapmış, kelam, felsefe ve diğer alanlarda tanınmış akademisyenlerin isimlerini de vererek; Şaban Ali Düzgün (6), Şerafettin Gölcük (2), Saim Yeprem (1), Durmuş Özbek (1), İbrahim Sarmış (1), Bekir Topaloğlu (1), Süleyman Toprak (1), Mehmet Aydın (1), Cağfer Karadaş (1) ve Aydın Topaloğlu (1) gibi hocaların hazırladıkları eserlerden istifade ettiklerini dile getirmişlerdir. Bir katılımcı bu hususta *“Şaban Ali Düzgün’ün, daha yeni tavsiye ettim bir öğrenciye...Dini Anlama Kılavuzu. Güncel bir kaynaktır...kelam kaynaklarını, Maturidi’nin daha çok işte etkilediği isimler, hocalar...kendi hocalarımın*

ve akademisyenlerin kitaplarından yararlanıyorum. Bir öğretmene ders kitabı yetmez...Öğretmen kendisini geliştirmeli.” (Ö11, E, YL, 26, FL) diyerek bir öğretmenin kendini geliştirmesi için ders kitabı dışındaki kaynaklardan yararlanması gerektiğine de işaret etmiştir. Diğer bir katılımcı da kendi hocalarından bahsederek onların kelam kitaplarından yararlandığına değinmiştir: “İlahiyat Fakültesi'nden...hocalarım, Şerafettin Gölcük Hocam vardı benim. Kelamcı, dersime çok girdi. Ondan çok şeyler öğrendim, onun kitapları var...Yine Durmuş Özbek hocamın, kendi derslerde anlattıkları ve orada aldığım notlarım var mesela...fakülteden hala bulundurduğum, barındırdığım, kendi hocalarının kitaplarını...” (Ö2, E, L, 18, SBL). Bahsedilenlerden farklı olarak felsefe okuyarak zihnen taze kalmaya çalıştığını belirten bir katılımcı (Ö26, E, L, 22, AL) da bulunmaktadır.

Ayrıca kelam kitaplarının dışında, kaza ve kader konusuyla ilgili tez, makale gibi güncel akademik çalışmalardan istifade ettiklerini bildiren katılımcılar (16) bulunmaktadır. Bu katılımcılar arasında özellikle İSAM veri tabanındaki makale ve tezleri taradıklarını bildiren katılımcılardan (2) biri, “İslami Araştırmaları Merkezi'nin makaleler veri tabanı var. Oradaki makalelerden müthiş yararlanıyorum...konuyla alakalı mutlaka bir makale oluyor...Bu konuda yazılmış tezler varsa tezlerden yararlanıyorum...” (Ö20, K, YL, 8, SBL) demiştir.

Kaza ve kader öğretiminde internet sitelerinden yararlanan katılımcılar (14) da bulunmaktadır. Bu katılımcılardan biri, “...internet ortamından DKAB öğretmenlerinin açtığı siteler var, böyle yerleri takip ediyorum.” (Ö15, E, YL, 22, AL) demişken bir diğeri özellikle DÖGM'nin web sitesindeki dokümanlardan yararlandığını (Ö12, E, L, 11, SBL) eklemiştir. İnternetteki video paylaşım sitelerinden de yararlandıklarını bildiren katılımcılardan (8) biri öğrencilerin sorularına bu platformlarda cevap aradığını şöyle ifade etmiştir: “Son zamanlarda daha çok çocukların sordukları sorulara etkili cevaplar verebilecek kişileri YouTube vs. gibi medyalardan takip ediyorum. Kendime buralardan güzel cevaplar bulmaya çalışıyorum açıkçası.” (Ö21, E, YL, 8, FL). Bir diğer katılımcı ise bu platformların gerçekten etkili olduğuna dair, “...hakikaten çok mantıklı temellere dayandırarak anlatanlar olabiliyor...mesela ben birçok kaynaktan okumuştum ama hiç karşılaşmadığım bir bakış açısını YouTube'da bir videoda görebiliyorum bazen...” (Ö5, E, YL, 6, AL) yorumunu yapmıştır. Ayrıca bazı katılımcılar kader konusundaki açıklamalarıyla gündeme gelen Emre Dorman, Caner

Taslaman (Ö18, E, L, 5, AL, Ö28, E, YL, 27, AL) ve Mustafa İslamoğlu, Mehmet Okuyan (Ö9, K, L, 15, FL) gibi bazı felsefeci ve ilahiyatçıların videolarını da takip ettiklerini eklemişlerdir. Bir katılımcı bu konuya şu sözleriyle değinmiştir:

“...biraz daha güncel Mehmet Okuyan’ı takip ettim, o noktada onların fikirleri daha özgürce...tepki de alıyorlar, Mustafa İslamoğlu da o da. Onları da dinledim, videolarını izledim bu dönemde...sanki kaderi inkâr ediyorlarmış gibi değerlendiriyorlar adamları ama aslında öyle de değil...sorumluluk açısından anlatacaksanız, konu dönüp dolaşıp oraya geliyor...” (Ö9, K, L, 15, FL).

Kaza ve kader inancı öğretiminde TDV İslam Ansiklopedisi’nden yararlandığından bahseden katılımcılardan (6) biri aynı zamanda öğrencileri yönlendirirken dikkatli olmaya çalıştığına ve her kaynağa başvuramadığına dair şunları ifade etmiştir: *“...herhangi bir kitabı tavsiye ederiz ne olur ne olmaz, olayı oluyor veya çocuğun anladığı ile benim anladığım aynı olmayabiliyor...İsim vermemeye gayret edip, genel TDV’nin ansiklopedisi veya işte DİB tarafından onaylanmış resmi yazılara yönlendiririm.”* (Ö29, K, L, 8, AL). Bunlar dışında Kur’an-ı Kerim meali (5) ve ilmi hallerden (4) de istifade eden katılımcılar bulunmaktadır. Özellikle Ümit Şimşek’in hazırlayıp DİB Yayınları’nın basmış olduğu, “İslam İnanç İlmihali” adlı eseri çok beğendiklerini dile getiren (2) katılımcılardan biri bu ilmihalde kaza ve kader konusunun diğer eserlere göre daha güzel ele alındığını aktarmıştır: *“Kaza kaderle ilgili birçok kitap okudum mesela, ama Ümit Şimşek diye birisi, ‘Kur’an’ın ve Kâinatın Dilinden İman Esasları-İslam İnanç İlmihali’ adında kitap yazmış...böyle bir kitap görmedim. Bu üslup güzel, diğerleri hep klasik kopya gibi. En hoşuma giden o oldu.”* (Ö15, E, YL, 22, AL). Ayrıca kaza ve kader konusunda hazırlanmış görsel ders sunumlarından faydalandıklarını bildiren katılımcılar (3) da bulunmaktadır.

Öğrencilere kader konusunda filmleri tavsiye ettiklerini söyleyen katılımcılardan (4) biri kendisinden örnek vermiş, bu filmlerin öğrencilerin ilgisini çektiğini vurgulamış ve şunları aktarmıştır:

“...DKAB öğretmenlerine de yakıştıramıyorlar ama ben film tavsiyesi yapıyorum... ‘Rüzgârı Dizginleyen Çocuk’ en son tavsiye ettiğim bir film. Oradaki bütün imkansızlıklara rağmen...üreten bir çocuk, yokluk, açlık, imkânsızlık, eğitim yok...işte buradan çok güzel kader konusuna girebilirim. Hem güncel, çocuğun ilgisini çekiyor, hem duygu da barındırıyor...” (Ö29, K, L, 8, AL).

Tüm bu verilere göre; katılımcı öğretmenlerin büyük bölümünün kaza ve kader inancı öğretiminde ders kitabı ile sınırlı kalmadığı, çok çeşitli kaynaklardan yararlandıkları söylenebilir. Katılımcılar kader konusunda, öncelikle ilahiyat fakültelerinde kelam, felsefe gibi derslerine giren akademisyenlere ait eserler olmak üzere, kelam ve nadiren felsefe kitaplarından, diğer akademik yayınlardan faydalanmaktadırlar. Günümüz ortaöğretim öğrencilerinin kaderle ilgili problemlerine cevap bulmak amacıyla çeşitli internet siteleri, sosyal medya platformları ve görsel ders materyallerinden faydalanan katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcılar arasında farklı kaynak kullanımında çok titiz olmak gerektiğini vurgulayarak, bu bağlamda çoğunlukla DİB ve TDV tarafından yayınlanan eserlere yöneldiklerini belirtenler de olmuştur. Bu eserler arasında ‘İnanç İlmihali’ ile ‘İslam Ansiklopedisi’ ilgi görmektedir. Farklı bir kaynak kullanma gereği görmediklerini dile getiren birkaç katılımcı da olmuştur. Bahsedilen katılımcıların, bu durumu; derslerde kaderle ilgili öğrenci sorularına ve gündemdeki konulara ağırlık veriyor olmaları, kader konusunda kendilerini doyuran bir kaynak bulunmayışı ve müfredatta kader konusunun ayrı bir ünite şeklinde yer almayışı ile açıkladıkları görülmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada İslam inancı geleneğinde kaza ve kader konusuna dair genel bir çerçeve çizildikten sonra Cumhuriyet döneminden bu yana lise düzeyi öğretim programları ve ders kitaplarında kaza ve kader öğretimine ne şekilde yer ayrıldığı incelenmiştir. Tarama sonuçlarına göre liselerde din derslerinin yer aldığı dönemden 2018 yılı DKAB Ortaöğretim Programında yapılan güncellemeye kadar, kader inancı konusuna müfredatlarda ve ders kitaplarında yer verildiği, konunun ele alınışında ise yıllar içinde değişen eğitimsel ve din bilimsel yaklaşımlara paralel olarak farklılaşmalar olduğu ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar ders kitaplarında geleneksel tarzda yer aldığını gördüğümüz kaza ve kader tanımı, kader-irade ilişkisi ve kaderle ilgili kavramların, ilerleyen yıllarda daha akli izahlara ve bilimsel örneklere yer verilerek açıklanmaya çalışıldığı, ancak bazı kavramlara dair alışlagelmiş izah ve örneklerin hala ders kitaplarında yer aldığı da görülmüştür. Araştırmanın üçüncü bölümünde ise günümüz ortaöğretim DKAB derslerinde kaza ve kader öğretimini farklı boyutlarıyla incelemek amacıyla İstanbul, Kocaeli ve Sakarya illerindeki Fen, Anadolu ve Sosyal Bilimler liselerinde görev yapan DKAB öğretmenlerinin, ortaöğretim öğrencilerinin kader inancına dair algıları, DKAB Ortaöğretim Programı ve ders kitaplarında kaza ve kader inancı öğretimi ile konunun öğretimindeki yeterlilikleri hususlarındaki değerlendirme ve tespitleri ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular şu şekilde özetlenebilir:

Günümüz ortaöğretim öğrencilerinin çoğunlukla kader inancı konusunda meraklı ve ilgili oldukları, yaş dönemlerinin de etkisi nedeniyle kader konusunu fazlaca sorguladıkları anlaşılmaktadır. Konunun tartışılmaya müsait oluşu ve Allah inancının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilebilmesi neticesinde kader inancı, diğer inanç konuları arasında farklı bir önem arz etmektedir. Ayrıca öğrencilerin konuya olan merak ve ilgilerini etkileyen en önemli faktörün sosyal medya ve aile olduğu, inançlı veya inançsız tüm öğrencilerin sosyal medya etkisiyle kader konusuna gündemlerinde yer verdikleri ortaya çıkmaktadır. Öğrenciler zaman zaman sosyal medyadaki ateist, deist veya inançlı olduğu halde kader inancını inkâr eden grupların ideolojilerinden etkilenmekte, bu görüşlerini derslere de taşımakta, hatta diğer öğrencileri de bu bağlamda etkilemektedirler. Aile faktörü bağlamında, geleneksel kader algısına sahip

ailelerden gelen öğrencilerin kaderci bir anlayış geliştirdikleri, ailevi problemlerin de öğrencilerin kaza ve kader algılarını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Yakın zamanlı diğer bir çalışmada öncelikle aile ve çevrenin öğrencilerin din algıları üzerindeki etkisine işaret edildiği (Menküç, 2019) göz önünde bulundurulduğunda, kader inancı konusunda sosyal medya etkisinin giderek artış göstermesi dikkat çekicidir. DKAB derslerinin ise öğrencilerin kader algılarını etkileyebilme bakımından çok zayıf kaldığı, dersin etkililiğini sağlayan en önemli faktörün öğretmen yeterlikleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle Fen, Anadolu ve Sosyal Bilimler liselerindeki öğrencilerin akademik anlamda iyi bir seviyeye sahip oldukları, farklı alanlarda okumalar yaparak bilişsel olarak da kendilerini geliştirdikleri göz önüne alındığında DKAB öğretmenlerinin klasik ders işleme tarzları, öğrencilerin gündemlerinden haberdar olmayışları ve böylece ilgilerine cevap veremeyişlerinin, derslerin bu noktada zayıf kalmasındaki en büyük etken olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca bazı öğretmenler, öğrencilerin zihinlerine hitap edemediği gibi duygularına da erişebilecek tarzda bir iletişim kurmakta eksik kalmaktadır. Bu duruma öğretim programı ve ders kitaplarından kaynaklanan yetersizlikler de eklendiğinde, sosyal medya, sosyal ve siyasal çevre, arkadaş ortamı, dizi, film, kitaplar gibi diğer faktörlerin öğrencilerin kader algıları üzerindeki etkisi daha da belirginleşmektedir. Araştırma sonucunda ulaşılan bu bulgular, Keskiner (2018) ve Akdemir'in (2020), DKAB derslerinin kader inancı öğretimi hususunda yeterli olmadığına ilişkin araştırma sonuçları ile örtüşmektedir.

Günümüz ortaöğretim öğrencileri içinde irade, sorumluluk ve hürriyet olgusunu temellendirebilenler olduğu gibi bu noktalarda kafa karışıklıkları yaşayanlar da bulunmaktadır. Öğrencilerin kader konusunda en çok zorlandıkları noktanın kötülük problemi olduğu görülmektedir. Yeryüzünde insanların birbirlerine yaşattıkları haksızlık, kötülük gibi maddi-manevi zararlara ilahi iradenin engel olmayışının yanında, kişilerin iradeleri dışında yaşadıkları hastalık ve sakatlıklar, ölümler gibi hususlarda kendilerini ikna edecek cevaplar alamayan öğrencilerde kader inancı noktasında yaşanan problemler de artmaktadır. Aynı problemlerin kaderle ilgili kavramlar konusunda da yaşandığı görülmüştür.

Ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancı dışında en fazla ilgi ve merak duydukları konuların başında ahiret konusu gelmekte, ahiret konusunu cinler konusu izlemektedir. Cin ve ahiret konularının dışında Allah'ın varlığı ve sıfatları konusunu

hem merak eden hem de anlamakta zorlanan öğrenciler de bulunmaktadır. Araştırmamızın bu sonuçları Zengin ve Hendek (2021)'in hazırladığı 'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Din Dersleri' adlı araştırma raporunun, lise öğrencilerinin en çok ilgi gösterdikleri konuların inanç konuları olduğu, inanç konuları arasında en fazla ahiret ve görülmeyen varlıklar konularının merak edildiği bulgularıyla örtüşmektedir. Bu rapora göre kaza ve kader konusu, öğrenciler tarafından ilgi duyulan inanç konuları arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Çalışmamızın bulguları neticesinde de bazı katılımcıların bu verileri doğrulayan ifadeleri olduğu söylenebilmektedir.

Öğretmenlerin çoğunluğu, yürürlükte olan DKAB Ortaöğretim Programının öğrencilerin inanç alanındaki problemlerine cevap vermekte oldukça yetersiz kaldığını ifade ederek, müfredatta ahlak ve değerlere dair konulara fazlaca yer verilmesine karşın inanç alanında bırakılan boşluğa dikkat çekmişlerdir. Bu noktada 2018 yılında yapılan güncellemeden genel anlamda memnun kalmadıkları görülen öğretmenler, programda anlamlı bir değişikliğin yapılmadığı, günümüz lise öğrencilerinin en çok problem yaşadıkları inanca dair konuların ihmal edilmesi suretiyle müfredatın içinin boşaltıldığı gibi gerekçelerle 2018 yılı müfredatını eleştirmektedirler. Eleştirilerin odaklandığı noktalardan birinin 11. sınıftaki "İnsan ve Kaderi" adlı ünitenin programdan çıkartılması olduğu da açıktır. Yeni müfredatta kader konusuna dolaylı olarak temas edilebilecek kısımların yeterli olduğunu ifade eden az sayıda öğretmen olduğu görülse de öğretmenlerin çoğunluğu kader konusunun zorluğu, hassasiyeti ve öğrencilerin konuya olan ilgilerini gerekçe göstererek konunun ayrıca irdelenmesi gerektiğinin altını çizmektedirler. Menkûç (2021) de lise öğrencilerinin anlamakta zorlandıkları inanç konularına ilgi gösterdiklerinin altını çizmiş ve bu çerçevede kader konusunun da lisede yer alması gerektiği tespitini ifade etmiştir. Ayrıca Keskiner (2020)'in de benzer sonuçlara ulaştığı görülmüştür. Çalışmamız kapsamında görüşülen öğretmenlerin düşüncelerine göre, kader konusu diğer inanç konularına temel olması bakımından ayrıca önem arz etmekte, DKAB derslerinde irdelenmemesi daha büyük inanç problemlerine neden olabilmektedir. Ayrıca yapılan toplantılar ve zümre değerlendirmelerinde bu konunun kaldırılmasına ilişkin görüş beyan etmediklerini ifade ederek, müfredattan çıkarılmasının şaşırtıcı olduğu yönünde değerlendirme yapan öğretmenler de bulunmaktadır. Bunların dışında bazı öğretmenler kader konusuna özel

yer ve zaman ayırmak gerektiğini düşünürken, bazıları konunun sunumunun muhakkak geliştirilmesi ve tekrardan müfredata eklenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Çalışmamızın neticesinde ulaşılan veriler, öğretmenlerin DKAB Ortaöğretim Programında inanç ve ibadet konularına verilen yerin arttırılması, ahlak ve değerler, diğer dinler gibi konulara ayrılan yerin ise azaltılması yönündeki taleplerine işaret etmektedir. Bu bulgu da Zengin ve Hendek (2021)'in araştırma sonuçları ile örtüşmektedir.

Araştırma kapsamında fikirleri alınan öğretmenlerin çoğunluğu, kaza ve kader inancı öğretiminin ortaokuldan ziyade lisede düzeyinde, ağırlıklı olarak 11. Sınıfta yapılmasının uygun olacağı noktasında kanaatlerini bildirmişlerdir. Ortaokul yaşlarında, öğrencilerin zihnen kader gibi soyut ve karmaşık bir konuyu anlamaya hazır olmadığı düşüncesiyle kaderle ilgili sadece belli temel noktalara değinilip geçilmesi, konunun sadece belli düzey ya da sınıfta verilmesi yerine yıllara kademeli olarak yayılmasının da uygun olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Konunun müfredatta olduğu dönemde okutulan ders kitaplarındaki kader inancı yaklaşımının genel olarak uygun bir bakış açısı olduğunu düşünülmektedir. Ancak bu noktada kitaplardaki kader kavramının tanımıyla, devamında yapılan açıklamaların farklı anlayışları çağrıştırdığı yönünde bazı tutarsızlıklar da tespit edilmiştir. Günümüz öğrencilerinin sorularına geleneğe bağlı kalarak cevap vermenin zorluğuna, kitaplardaki bu tutarsızlıkların eklenmesi ile öğretmenlerin konuyu aktarma ve öğrencilerin algılama süreçlerinin daha da güç bir hal aldığı görülmektedir. Yine kader konulu ünitenin müfredatta olduğu dönemde düzenlenen ders kitaplarının içerik, üslup ve anlatımca öğrencilerin kaderle ilgili problemlerine cevap vermede oldukça yetersiz kaldığı ifade edilmektedir. Kitapların ortaöğretim öğrencilerinin kaderle ilgili merak ettikleri hususlara cevaplar içermediği, dil ve üslupça da öğrencilere hitap edemediği ortaya çıkmıştır. Katılımcılar öğrencilerin daha güncel örnekler, görseller ve etkili bir anlatım tarzı beklediğini, aksi takdirde kitapların öğrencilerin hiç de ilgisini çekmediğini belirtmişlerdir. Menküç (2019) de benzer sonuçlara ulaşarak öğretmen ve öğrencilerin ders kitapları kullanımlarının daha çok sınavlara hazırlık amacıyla sınırlı olduğunu tespit etmiştir. Bu çerçevede bakıldığında ders kitaplarının öğretmenlerin ve öğrencilerin beklentilerini karşılayamadığı söylenebilmektedir. Az sayıda katılımcının bu hususta öğretmen faktörünün daha etkili olması gerektiği fikriyle ders kitaplarının

yeterli olduğu hem kendilerinin hem öğrencilerinin kitap kullanmadıkları yönünde açıklamalar yaptıkları da görölmüştür. Bu fikirdeki katılımcılara göre kader öğretimindeki problemlerin asıl kaynağı öğrencilerin derse olan ilgisizlikleri ile öğretmenlerin konuyu aktarmadaki yetersizlikleridir.

Kitaplarda kaderle ilgili konuların farklı yorumlarına bir arada yer verilmesine; öğrencilerin kader konusunda halihazırda yaşadıkları kafa karışıklıklarını arttırabileceği ve temel sorunları çözmede bir faydası olmayacağı gibi nedenlerle çok sıcak bakılmamaktadır. Genel olarak öncelikle Ehl-i Sünnet Maturidi anlayışa ağırlık vermek gerektiği, sonrasında bazı grupların farklı görüşlerde olabildiği bilgisinin paylaşılabilceği de belirtilmekte, bu noktada daha cesur davranarak, öğrenciyi objektif bir şekilde farklılıklardan haberdar etmenin uygun olacağı fikri de kısmen ifade edilmektedir.

Araştırma çerçevesinde görüşülen öğretmenler genel olarak öğrencilerin kader inancı konusundaki ilgi ve meraklarına cevap verme konusundan ellerinden geleni yaptıklarını belirtmişlerdir. Ancak öğretmenlerin kader öğretimindeki yeterliliklerine dair değerlendirmelerine bakıldığında çok da olumlu bir tablo ortaya çıkmamaktadır. Bazı öğretmenler kader konusundaki özel ilgi ve araştırmaları, eğitimleri, dinamik ders işleme teknikleri nedeniyle yeterli olabilirken, önyargılarından dolayı öğrencileri ikna edemeyen ya da öğrencilerin özellikle sosyal medyadan edindikleri sorularıyla baş edemeyen öğretmenler de bulunmaktadır. Bu noktada çoğu öğretmen ilahiyat fakültesinde aldıkları eğitimin kendilerine çok fazla katkısı olmadığını ifade etmiş, günümüzde öğrencilerin çok farklı mecralardan beslendiklerine dikkat çekerek kendilerinin buna yetişemediklerinin altını çizmişlerdir.

Öğretmenlerin kader inancı öğretiminde en çok zorlandıkları noktanın da kötülük problemi olduğu görölmüştür. Kötülük problemini, Allah'ın sıfatları ile irade ve sorumluluk konuları izlemektedir. Bunların dışında öğrencilerin bekledikleri aklı izahları yapmakta, bilim ve teknolojiye olan uzaklıkları nedeniyle lise öğrencilerini kader konusunda tatmin etmekte zorlanan, ayrıca 'belirlenmiş kader' tanımının da kendilerine yaşattığı zorluklara işaret eden öğretmenler bulunmaktadır. Ayrıca kader konusunda yaşadıkları kafa karışıklıkları sebebiyle bu hususta öğrencilere yardımcı olmakta zorlanan öğretmenlerin varlığı da açıktır.

Öğretmenlerin çoğunluğu, kader inancı öğretiminde DKAB ders kitabı dışında, kelam ve felsefe kitapları, akademik çalışmalar, internet siteleri, TDV İslam Ansiklopedisi gibi farklı kaynaklardan yararlanma ihtiyacı duymaktadır. Ancak yararlanacakları kaynakları seçmekte zorlandıkları, titiz davrandıkları da görülmektedir. Derslerini daha dinamik bir şekilde işlemek isteyen öğretmenler, öğrencilere kader konulu filmler, kitaplar tavsiye etmekte, çeşitli internet siteleri, sosyal medya platformları ve görsel materyallerden yararlanmaktadırlar. Ders kitaplarının kader konusunda doyurucu bir materyal olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Varılan tüm bu sonuçların neticesinde, günümüz DKAB derslerinde kader inancı öğretimi hususunda bazı eksiklik ve problemler olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin bu hususları giderme konusunda sundukları çözüm teklifleri de dikkate alınarak, aşağıdaki önerileri yapmak mümkündür:

Öğretmenlerin kader inancı öğretimi konusunda öncelikli beklentileri, ortak bir aktarım sağlayabilecekleri, öğrencileri de doyurabilecek materyallerin üretilmesidir. Ders kitaplarının bu konuda yeterli olmadığı da açıktır. Özellikle konunun 2018’de müfredattan kaldırıldığı düşünüldüğünde öncelikle öğretim programına kaderle ilgili daha nitelikli bir bölüm eklenebilir. Konunun klasik bir sunum yerine kader konusunda gençlere hitap edebilecek daha bilimsel bir yaklaşımla ele alınması, içerik oluşturulurken de gençlerin gündeminde olan konulara yer verilmesi gerekmektedir. Bu esnada günümüzde ateizm, deizm yanlısı grupların kader konusundaki itirazları da dikkate alınmalıdır. Ayrıca diğer derslerde olduğu gibi DKAB ders kitapları da akıllı tahta uygulamaları, vb. teknolojilerle uyumlu hale getirilmeli, böylelikle kitapların öğrencilerin gözünde daha fazla ilgiye değer hale gelmesi sağlanmalıdır.

Sosyal medyadaki bilgi kirliliği ve kader konusundaki kasıtlı yönlendirmeler dikkate alınarak, bizzat resmî kanallar aracılığıyla nitelikli paylaşımların yapılabileceği ortamlar oluşturulmalıdır. Böylece gençlerin sosyal medyadaki belli grupların eline bırakılmasının önüne geçilerek, öğretmenlerin de çekinmeden referans alabileceği kaynaklara ulaşması sağlanacaktır. Çünkü günümüzde belli dini gruplar bu tarz paylaşımları yapmakta, ancak öğretmenler bunlardan istifade etmekten çekinmektedir. Bu tarz sunumların öğrencilerin ilgilerini çok daha fazla çekeceği açıktır.

Öğretmenler için konunun öğretiminde faydalanabilecekleri yazılı ve görsel rehber kaynakların hazırlanması, konuya dair seminer ve eğitimlerle öğretmen yeterliliklerinin iyileştirilmesi sağlanabilir. Öğrencilerin kader konusundaki sorgulamaları genel anlamda bellidir. Bu soruların ve cevaplarının yer aldığı yazılı materyaller öğretmenlerin işini kolaylaştıracaktır. Ya da kader konusunda daha yetkin kişilerin bu hususlarda öğretmenlere rehberlik yapmasını sağlamak amacıyla bazı eğitimler düzenlenebilir. Çünkü öğretmenler, DÖGM'nün sık sık kendilerini topladığını ancak bu toplantıların verimli geçmediğini ifade etmektedirler. Zorlanılan konulardan biri olan kader inancı öğretiminin bu toplantılarda irdelenmesi ve problemlerin tespit edilmesi gündeme alınabilir.

Eğitim elbette çok yönlü, geniş bir süreçtir. Öğretmenlerin yeterliliklerini arttırmak için lisans düzeyinde verilen eğitimin de irdelenmesi gerekmektedir. Bu noktada ilahiyat fakültelerinin programlarında kaderle ilgili teorik bilgilerin yanında, güncel problemlerin de incelenmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Böylece öğretmenlerin sahaya çıktıklarında karşılaşacakları durumlara hazır olması mümkün olacaktır. Bu noktada öğretmenlere de çok fazla iş düşmektedir. Öncelikle yaşadıkları çağın gerektirdiği teknolojilere yabancı kalmamaları, öğrencilerin içinde bulundukları ortamlardan haberdar olmaları, gençlerin seviyelerine inerek, dışlayıcı değil, kucaklayıcı bir iletişim tarzı ile onlara yaklaşımları gerekmektedir. Aksi halde öğrencilerin DKAB dersi ve öğretmenlerine dair olumsuz algıları, dine dair tüm hususlarda olduğu gibi kader konusundaki algılarını da etkilemekte ve bunun üzerine kasıtlı yönlendirmeler de eklenince gençlerin inanca dair problemler yaşamaları kaçınılmaz hale gelmektedir.

Ortaöğretim öğrencilerinin kader algıları üzerinde sosyal medyadan sonra en fazla etkili olan faktörün aile olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Toplumun büyük kesiminde geleneksel kader inancı yaklaşımının hala baskın olduğu ortadadır. Bu nedenle öğrencilerin kader inancına dair problemlerini gidermenin bir yolu da toplumun bilinçlendirilmesidir. Bunun da resmi yollarla planlanarak, kurumların iş birliği içerisinde gerçekleştirmesi mümkündür.

DKAB dersi müfredatları güncellenirken, alanda bizzat ğretmen görüşleri alınarak yapılmış akademik çalışmaların sonuçları dikkate alınmalı, böylece pratikte yaşanan problemlere çözüm üretilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (2006). *İlköğretim 4. Ve 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Dersi Müfredatlarının Mukayesesi (1949-2000)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Al, H. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (Üçüncü Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Algül, H., Apaydın, H. Y., Bardakoğlu, A., Dönmez, İ., Erkal, M., Harman, Ö. F., Kılavuz, A. S., Uludağ, S. & Yücel, İ. (2012). *İlmihal: İman ve İbadetler*. (On sekizinci Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altaş, N. (2002). Türkiye’de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001). *Dini Araştırmalar*, 12 (4), 145-168.
- Altaytaş, M. (2015). İslam İnancı Açısından Çağımızda İnsanın Kaderi ve Özgürlüğü Meselesine Bir Bakış. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 23-59.
- Altıntaş, R. (1993). *Kur’an’a Göre Hidayet ve Dalalet*. Yayınlanmamış doktora tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altuncu, A. (2012). *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbulut, A. (1994). Allah’ın Takdiri-Kulun Tedbiri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (33), 129-156.
- Akdemir, A. B. (2020). Ortaöğretim Öğrencilerinin İman Esaslarına İlişkin Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 75 (13), 526-544.
- Arpacık, M. E. (2018). *Hayr ve Şerrin Allah’a Nispeti Meselesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arpaguş, K. H. (2008). *Fazlur Rahman’a Göre Allah ve İnsan*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ayas, M. (2020). Kader-Kaza Kavramının Öğretimi ve Kavram Yanılgıları Üzerine Bir İnceleme. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3 (5), 358-380.
- Balcı, M., Turgut, Ç., Karaçoban, A., Paça, H., Türker, A. S. ve Yıldız, M. (2006). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 11. Sınıf*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bolay, S. H. (1982). *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Buhari, M. İ. (1897). *Sahihu’l-Buhari*. İstanbul: Daru’t-Tıbaati’l-Amire baskısından ofset.
- Cankat, S. (1968). *Din Bilgisi Lise ve Dengi Okullar I*. İstanbul: Minnetoğlu Kitabevi.

- Cürcânî, E. H. (1983). *Et-Ta'rîfât*. (Birinci Baskı). Beyrut: Dâr el-Kütübel-İlmiyye.
- Çağrı, M. (2012). Tevekkül. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 41, 1-2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağrı, M. ve Hökelekli, H. (2000). İrade. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 22, 380-384. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çelebi, İ. (2006). Mu'tezile. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 31, 391-401. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- (2014). *İslam'ın İnanç Esasları*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. E. (1988). *Sünen-i Ebû Dâvûd*. (thk. Kemal Yusuf Hut). (Birinci baskı). Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.
- Ebû Hanife, İ. A. (1981). El-Fıkhu'l-Ekber. *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde 66-72. Çev. Mustafa Öz. İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- (1981). El-Fıkhu'l-Ebsat. *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde 43-65. Çev. Mustafa Öz. İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- Eraydın, S., Kandemir, M. Y. Ve Parlatır, S. (1980). *Liseler İçin Din Bilgisi I-II*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Fettah, İ. A. (1993). Cebriyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 7, 205-208. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gazzali, E. H. (1973). *İhyâ'u Ulûmi'd-din*. Ahmed Serdaroğlu (çeviren). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Gölcük, Ş. (1997). *Bakılları ve İnsanın Fiilleri*. (Birinci Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gölcük, Ş. (2008). Rızık. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 35, 73-74. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Güler, İ. (1991). Allah-İnsan İlişkisinin Ahlaki Boyutu. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3 (5), 194-207.
- Gürtaş, A. ve Uzunpostalcı, M. (1970). *Liseler İçin Din Bilgisi I-II*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Halacoğlu, A. (1974). *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Bilgisi I-II*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası.
- Hökelekli, H. (1996). Fıtrat. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 13, 47-48. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

<https://kuran.diyanet.gov.tr>

- İbn-i Mâce, M. Y. (1975). *Sünenü İbn-i Mâce*. (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki). Beyrut: İhyau't-Turasi'l-Arabi.
- İkbal, M. (1984). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. Dr. N. Ahmet Asrar (çeviren). İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Kâdî Abdulcebbar (2013). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. İlyas Çelebi (çeviren). (Birinci baskı). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Karadaş, C. (2012). *Kadere İman*. Ankara: DİB Yayınları.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Sanem Matbaacılık.
- Kaymakcan, R. (2006). Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler. *EKEV Akademi Dergisi*, 27, 21-36.
- Kazancı, A. L. (1971). *İslam'da İrade, Kaza ve Kader*. (Dördüncü Baskı). İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Keskiner, E. (2016). *Din Eğitimi-Öğretimi Bağlamında Kader Anlayışı*. (Birinci Baskı). İstanbul: Pasifik Ofset.
- Keskiner, E. (2018). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarındaki Kader Öğretisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 50-65.
- Kılavuz, A. S. (2013). *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*. (Yirminci Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Koç, E., Şimşekçakan M., Baydaş, M. ve Altaş, E. (2012). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 11. Sınıf*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kurt, F. (2016). Din İşleri Yüksek Kuruluna İtikâl Eden İtikadî Sorular (2006-2010). *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Halkın Sorunları Bağlamında Günümüz İnanç Sorunları Sempozyumu* içinde 39-104. Muhammed Yuşa Yaşar ve Halil İbrahim Delen (editörler). İstanbul: Bağcılar Belediyesi.
- Maarif Vekaleti (1927). *İlk Mekteplerin Müfredat programı*. (İkinci Baskı). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maturidi, E. M. (2003). *Kitâbü't- Tevhîd*. Bekir Topaloğlu (çeviren). (İkinci baskı). Ankara: İSAM Yayınları.
- Mavil, K. A. (2016). Güncel 'Kader' Tartışmalarına Bir Katkı. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2 (14), 408-442.

- Menküç, D. (2019). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mert, M. (2005). Klasik Bir Kelam Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (46), 1-19.
- Millî Eğitim Bakanlığı (1949). *Tebliğler Dergisi*, 7 Şubat 1949, 11, sy. 153.
- Millî Eğitim Bakanlığı (1956). *Tebliğler Dergisi*, 17 Eylül 1956, 19, sy. 921.
- Millî Eğitim Bakanlığı (1967). *Tebliğler Dergisi*, 23 Ekim 1967, 30, sy. 1475.
- Millî Eğitim Bakanlığı (1976). *Tebliğler Dergisi*, 27 Eylül 1976, 39, sy. 1900.
- Millî Eğitim Bakanlığı (1982). *Tebliğler Dergisi*, 29 Mart 1982, 45, sy. 2109.
- Millî Eğitim Bakanlığı (1992). *Tebliğler Dergisi*, 13 Nisan 1992, 55, sy. 2356.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2005). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12.sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2010). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12.sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12.sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.
- Müslim, H. K. (1991). *Sahihu Müslim*. (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki). (Dördüncü Baskı). Beyrut: İhyau't-Turasi'l-Arabi.
- Namlı, A. (2017). *Kader İnancının Dini Temelleri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Namlı, A. (2018). Kur'an'ın Işığında Kader Konusuna Bakış. *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, 1 (1), 65-87.
- Okutan, Ö. (1980). *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Bilgisi I-II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi.
- Olgun, İ. (1970). *Din Dersleri I-II*. Ankara: Bilgi Basımevi.
- Öcal, M. (2003). Kader ve Kaza İnancının Öğretimi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (12), 31-50.
- Özarslan, S. (1994). *14-18 Yaş Lise Gençlerinde Kader*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özarslan, S. (1999). Kader ve Lise Gençlerinde Kader İnancı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (9), 179-192.

- Özervarlı, M. S. (2009). Selefiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 36, 399-402. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Pınarbaşı, B. ve Özdemir, F. (2019). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 11. Sınıf*. Ankara: Dikey Yayıncılık.
- Sabuni, N. (2005). *Maturidiyye Akaidi*. Bekir Topaloğlu (çeviren). (Sekizinci Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Tirmizi, M. Sünenü't-Tirmizî. (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki). Beyrut: İhyau't-Turasi'l-Arabi.
- Tunç, C. (1994). Ecel. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 10, 380-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Türkmen, F. (1968). *Liseler ve Dengi Okulların Birinci Sınıfları İçin Din Bilgisi*. İstanbul: Haşmet Matbaası.
- Yalçınkaya, M. (2018). Kelamî Bir Problem Olarak Ecel ve Maktulün Eceli Meselesine Mukayeseli Bir Yaklaşım. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 189-212.
- Yavuz, K. (2013). *Günümüzde İncanın Psikolojisi*. (Birinci Baskı). Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1995). Eş'ariyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 11, 447-455. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yavuz, Y. Ş. (1998). Hidayet. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 17, 473-477. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yavuz, Y. Ş. (2003). Maturidiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 31, 165-175. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yavuz, Y. Ş. (2010). Şer. *TDV İslam Ansiklopedisi* C 38, 539-542. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yavuz, Y. Ş. (2001). Kader. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 24, 58-63. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yazıcıoğlu, M. S. (1988). Maturidi Kelamında İnsan Hürriyeti Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (30), 155-169.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. (1993). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Yeprem, M. S. (1984). *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Onuncu Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, S. (2006). Hak Dini Kur'an Dili'nde Kader İnancı ve İnsan Hayatındaki Yeri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 145-163.
- Yürük, T. (2010). Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Programı Anlayışları. *Dini Araştırmalar*, 34 (13), 69-86.
- Zengin, M. (2017). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (19), 113-137.
- Zengin, M. ve Hendek, A. (2021). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Din Dersleri-Statü, Programlar, Çoğulculuk*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

EKLER

Ek 1: Etik Kurul Onay Belgesi

Evrak Tarih ve Sayısı: 08.06.2021-33769

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu

Sayı : E-61923333-050.99-33769
Konu : 35/04 Fatma Zehra DOĞAN

08.06.2021

Sayın Fatma Zehra DOĞAN

İlgi : Fatma Zehra DOĞAN 07.04.2021 tarihli ve 0 sayılı yazı

Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 02.06.2021 tarihli ve 35 sayılı toplantısında alınan "04" nolu karar ile Fatma Zehra DOĞAN'ın başvurusu **uygun** görülmüş ve karar örneği ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. İsmail HİRA
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu
Başkanı

Ek: Karar Yazısı (1 Sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu :BSP54DNNUS Pin Kodu :14003

Belge Takip Adresi : <http://193.140.253.232/envision.Sorgula/BelgeDogrulama.aspx?eD=BSP54DNNUS&eS=33769>

Adres:Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan SAKARYA / KEP Adresi:

sakaryauniversitesi@hs01.kep.tr

Telefon No:0264 295 50 00 Faks No:0264 295 50 31

e-Posta:ozelkalem@sakarya.edu.tr Elektronik Ağ:www.sakarya.edu.tr

Bilgi için: Hanife Babacan

Unvanı: Birim Evrak Sorumlusu

Ek 2: Etik Kurul Kararı

KARAR

4. Fatma Zehra DOĞAN'ın “ Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde ‘’ Kaza ve Kader İnancı’’ Öğretiminin Öğretim Programları, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri Bağlamında İncelenmesi ” başlıklı çalışması görüşmeye açıldı.

Yapılan görüşmeler sonunda Fatma Zehra DOĞAN'ın “ Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde ‘’ Kaza ve Kader İnancı’’ Öğretiminin Öğretim Programları, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri Bağlamında İncelenmesi ” başlıklı çalışmasının Etik açıdan **uygun** olduğuna oy birliği ile karar verildi.

Ek 3: Görüşme Formu

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Tarih:

Görüşmeci:

Merhaba, adım Fatma Zehra Doğan. Sakarya Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri alanında yüksek lisans öğrencisiyim. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde “Kaza ve Kader İnancı” öğretiminin öğretim programları, ders kitapları ve öğretmen görüşleri bağlamında incelenmesi konusunda bir çalışma yapmaktayım. Bir DKAB öğretmeni olarak konuyla ilgili deneyim ve fikirlerinizin çalışmama katkıda bulunacağını düşünüyorum. Şimdiden teşekkür ederim.

Yapacağımız görüşmede vereceğiniz bilgiler gizli tutularak sadece bu araştırmada kullanılacak, raporda isminize yer verilmeyip, isimleriniz şifrelenecektir.

Sizce bir sakıncası yoksa, zamanımızı iyi kullanmak ve vereceğiniz yanıtlara ayrıntılı olarak ulaşabilmek amacıyla görüşme esnasında ses kaydı almak istiyorum.

Görüşmemiz tahminen bir saat sürecektir. Başlamadan önce sormak ya da belirtmek istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Müsaadenizle sorulara başlamak istiyorum.

Fatma Zehra Doğan

A. Kişisel Bilgiler

1. Cinsiyet:

☐ Kadın

☐ Erkek

2. Mezuniyet:

☐ Lisans

☐ Yüksek Lisans

☐ Doktora

3. Mesleki Kıdem:

☐ 1-5

☐ 6-10

☐ 11-15

☐ 16-20

☐ 21-25

☐ 26+

4. Görev Yapılan Okul Türü:

☐ Fen Lisesi

☐ Anadolu Lisesi

☐ Sosyal Bilimler Lisesi

B. Ortaöğretim Öğrencilerinin Kaza ve Kader İnancına Dair Algıları

1. Öğrencilerin kaza-kader konusuna yönelik ilgi ve merakları hakkındaki gözlem ve deneyimleriniz nelerdir?
 - 1.1. Kaza ve kader konusu öğrencilerin gündeminde olan bir konu mudur?
 - 1.2. Kaza ve kader konusu, öğrenciler açısından diğer inanç konuları arasında farklı bir yere sahip midir?
2. Öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerinde en çok etkili olan faktörler konusundaki düşünceleriniz nelerdir?

- 2.1. DKAB derslerinin öğrencilerin kaza ve kader inancı üzerindeki etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?
3. Öğrenciler kaza ve kader inancını anlama ve anlamlandırma hususunda güçlük çekmekte midir? Varsa en çok güçlük yaşadıkları konular nelerdir?
 - 3.1. Öğrencilerin kaza ve kader inancı kapsamında irade ve sorumlulukları konusundaki düşünceleri nelerdir?
 - 3.2. Öğrencilerin eylemlerini seçme konusunda kişisel hürriyetleri ile ilgili algıları nelerdir?
 - 3.3. Öğrencilerin kainattaki kötülük problemini (hastalık, savaş, musibet, doğal afetler, vb..) anlamlandırma noktasında yaşadıkları zorluklar, kader inancı konusundaki algılarını ne şekilde etkilemektedir?
 - 3.4. Öğrencilerin kaza ve kader inancına dair diğer meselelere (kaderin değişme durumu, ömür, ecel, rızık, tevekkül, vb..) ait düşünceleri nelerdir?
 - 3.5. Öğrenciler inanca dair başka hangi konularda öğrenme güçlüğü yaşamaktadır?
4. Öğrencilerin kaza ve kader inancı dışında, inanca dair başka hangi konulara ilgi ve merakları bulunmaktadır?
5. Öğrencilerin kaza ve kader inancı ile ilgili önceden edindiği bilgiler konusunda tespitleriniz nelerdir? Bu bilgilerinde problemlili gördüğünüz kısımlar bulunmakta mıdır, varsa hangi konulara ait bilgilerde problem bulunmaktadır?

C. Öğretmenlerin Kaza ve Kader öğretimi Bağlamında DKAB Ortaöğretim Programı ve Ders Kitaplarına Dair Değerlendirmeleri

1. Yürürlükte olan DKAB Ortaöğretim Programının içerik olarak öğrencilerin inanç alanındaki problemlerine cevap verme konusundaki yeterliliği hakkında neler düşünüyorsunuz?
2. DKAB Ortaöğretim Programında 2018 yılında yapılan değişiklik konusundaki düşünceleriniz nelerdir?
 - 2.1. 11.sınıftaki “İnsan ve Kaderi” konusunun öğretim programından kaldırılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

- 2.2. Programda tekrar bir düzenleme yapılacak olsa sizce yapılması gereken ekleme ve çıkarmalar neler olmalıdır?
- 2.3. Kaza ve kader inancı konusu sizce hangi düzeyde ve kaçınıcı sınıfta verilmeli, hangi kavramların derinlemesine incelenmesi sağlanmalıdır?
3. 2018 yılı öncesi DKAB ders kitaplarında tercih edilen kaza kader inancı anlayışını nasıl değerlendiriyorsunuz?
4. 2018 yılı öncesi DKAB ortaöğretim ders kitaplarını içerik, anlatım ve üslup açısından değerlendirdiğinizde, ders kitaplarının öğrencilerin kaza ve kader inancı konusundaki sorgulamalarına cevap verebilme durumu ile ilgili neler düşünüyorsunuz?
5. Öğretim programları ve ders kitaplarında, kader inancı ile ilgili konuların farklı yorumlarına bir arada yer verilmesi konusunda düşünceleriniz nelerdir?
6. Ortaöğretim öğrencilerinin kaza ve kader inancına dair yaşadıkları problemleri gidermek için ne tür önerilerde bulunabilirsiniz?

D. Öğretmenlerin Kaza ve Kader İnancı Öğretimindeki Yeterlilikleri

1. Kaza ve kader öğretimi konusunda kendi yeterliliğinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?
 - 1.1. İlahiyat fakültesinde kaza ve kader inancı konusunda verilen eğitimi, günümüz gençlerinin problemlerine cevap verebilme hususunda size sağladığı katkılar bağlamında değerlendirdiğinizde neler söyleyebilirsiniz?
 - 1.2. Öğrencilerin ilgi ve beklentilerine cevap verebildiğinizi düşünüyor musunuz?
 - 1.3. En çok zorlandığınız hususlar nelerdir?
 - 1.4. Kaza ve kader öğretiminde ders kitabı dışında farklı kaynaklara başvurma gereği duyuyor musunuz? Hangi tür kaynaklardan yararlanıyorsunuz?
2. Konuyla ilgili eklemek istediğiniz başka bir şey var mı? Teşekkür ederim.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Fatma Zehra DOĞAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Makale ve Bildiriler	
1. Zengin, M. ve Doğan, F. Z. (2022). Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Kader İnancı Öğretimi: Sınavla Öğrenci Alan Okullardaki Öğretmenlerin Görüşlerine Dayalı Bir İnceleme. Bilimname, 47/1, 861-897.	